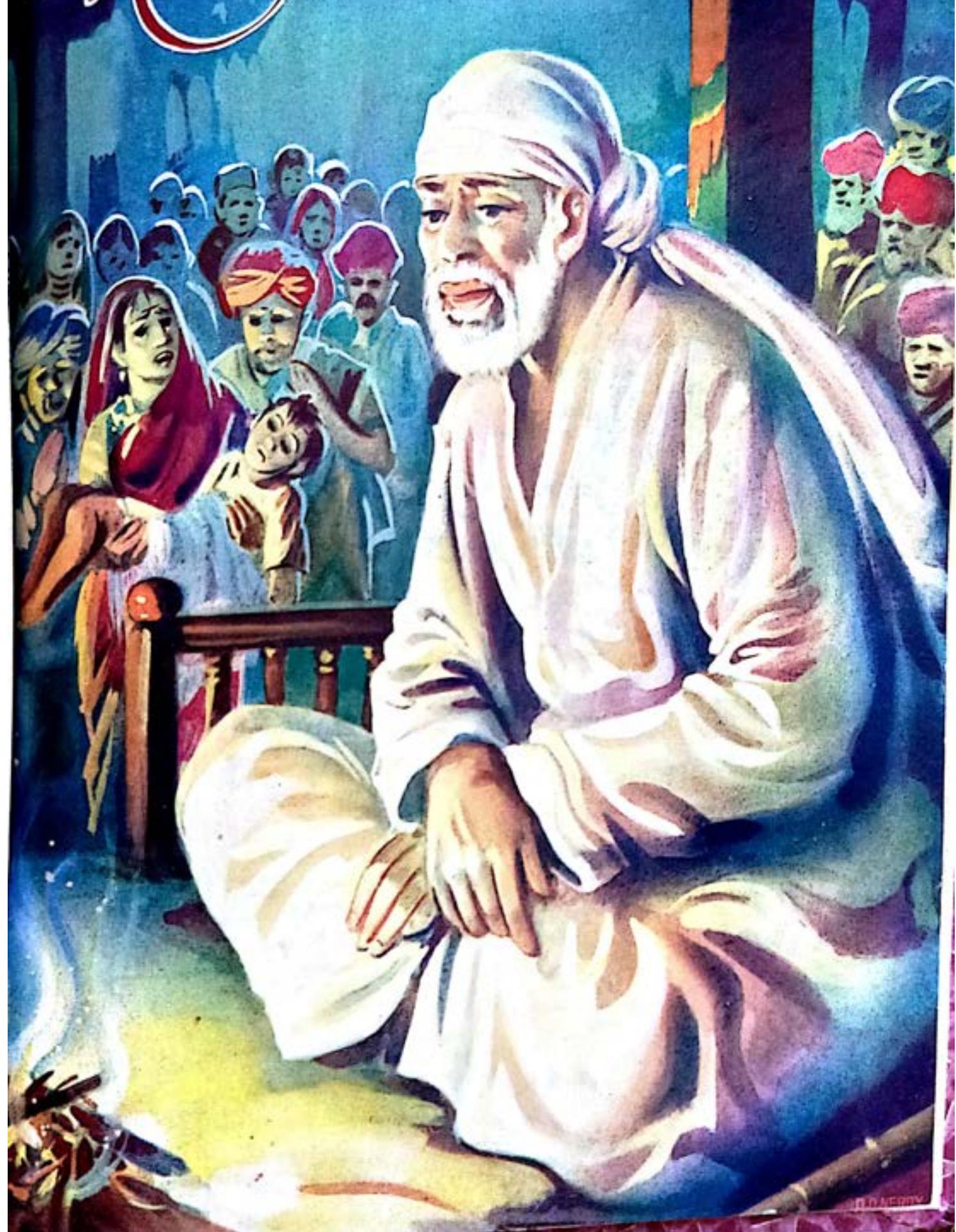

સ્વરંગલાલ

બાળ દેર
જુલૈ, આગષ્ટ, સપ્ટેમ્બર
૧૯૫૫
કિંમત ૧૦ આણ.

श्री साई वाक्सुधा

इष्टानिष्ट मुखदुःख । संचितामुसर अमृत वा विद ।
हें प्रवाहपीति द्वंद्व देव । धर्म न हरिल वा शोक ॥ ६९ ॥
जे जे थेझुल ते ते साहे । अल्हा मालीक वाली आहे ।
सदा तयाच्या चितनी राहे । काळजी वाहे तो सारी ॥ ७० ॥
चित्तवित्तकायावाणी- । सहित रिघावे तयाचे चरणी ।
अस्तां निरंतर तयाचे स्मरणी । दिसेल करणी तयाची ॥ ७१ ॥

—श्रीसाईसाहित-अ. ३४ वा

★ -प्रिय वाचक- ★

श्रीसाईलीलेचा चालू अंक हा पुण्यतिथि-विशेषांक आहे.
 या दृष्टीने हा अंक अधिकांत अधिक उद्दोषक आणि
 ग्रन्थानेप करण्याचा आम्ही कसोशीने प्रयत्न केला वाहे. मोठे
 ठिकांत हे केवळ विवेचनाच्या द्वारे सांगितले तर
 वैसामान्य वाचकाला ते संपूर्ण समजून घेणे हे थोडे कष्टाचे
 तर्ते. हेच सिद्धांत मनोरम दृष्टांत आणि मनोरंजक कथा यांच्या
 तर सांगितले तर ते समजांने आणि मनावर उत्साह अधिक
 उल्लऱ्य होते. हे लक्षांत घेऊन साईलीलेमधील साहित्य हे केवळ
 इत्यासजड विद्वानीनाच समजेल असें न ठेवतां संवैसामान्य
 अन्वकांचेहि मन ज्यांत रमेल असें ठेवण्याची खटपट आम्ही
 नीत आली आहोत. चालू अंकाचे साहित्य निवडतांना हीच
 अष्ट आम्ही ठेवली आहे. बाबांची कृपा, लेखकांचे साहाय्य
 आणि वाचकांची सदिच्छा यांच्या बळावर साईलीला
 अधिकाधिक आकर्षक आणि संग्राह्य होईल असा आमचा
 विश्वास आहे.

X X X

चालू अंकांतील 'बाबांची लीला' या सदरांत आम्ही जे
 अनुभव दिले आहेत त्यांवरून वाचकांना एक आक्षेप सुचप्पा-
 वारखा आहे. हा आक्षेप अनेकदा अनेक लोकांनी वेतलेला
 आहे, म्हणून त्याचा मुद्दाम येथे उल्लेख करीत आहे. तो
 आक्षेप असा की, पुण्यांदा संशद माणसांनाहि ईश्वरी कृपेचा
 नियम येत नाही; उलट अनेकदा अश्रु भाणसांचे दुःख-
 निवारण साईबाबासारख्या ईश्वरी विभूतीने केलेले आढळून
 नेते; हे कसे? चालू अंकात ज्यांचे अनुभव दिले आहेत
 आची साईबाबांचर भोटीशी श्रद्धा मुठापासून होती असे
 नाहीच; उलट त्यांच्या विषयी अश्रद्धेचौच भावना त्यांच्या
 मनोंत कीमीजास्त प्रमाणांत होती. असे असतांना त्यांना
 राशीच्या कृपेचा लाभ कसा शाळा? याला एक उत्तर,
 आमच्या येते असे की, ईश्वरी कृपेचे 'गणित' कोणलाहि
 शोडां थायचे नाही. इतकी भक्ति व अद्भुत असली की इतकी
 कृपा असे वैराशिक माझून कृपेचे 'उत्तर' आपल्याला
 शोडां येण्यासरख्ये नाही. हुसरे असे की ईश्वरचिन्तनांत मन
 निमम होणे ही ईश्वराच्या कृपेची प्राप्ति ईश्वराचा असंत
 आवश्यक गोष्ट आहे. हे ईश्वरचिन्तन तुम्ही प्रेमानें करतां की
 देशाने हा प्रश्नहि कारसा महस्वाचा नाही. ईश्वराचा
 गिणत्याहि भावनेने कां असेना, तुम्हाला ध्यास लागून राहिला
 आहे की नाही हा प्रश्नच काय तो महस्वाचा आहे बाबा
 विरोद्धरच भक्ताच्या गान्धारण्याला पायतात. की हे सदृ
 शीतांड आहे? या संशयाच्या भावनेने कां होईना पण बाबांचे
 चिन्तन, मनन शाळे आणि त्यांचा निविष्यास जर सारखा
 शोगून राहिला तर त्यांची कृपाहाडि अशा माणसाकडे हि
 ज्याभाविकप्रमेच वल्लवालेशीज राहणार नाही. बाबांचे चिन्तन
 नेमाने वा कोघाने, अद्देसे वा उत्तरावार्णे पण निय चालू राहिले

तर त्यांच्या कृपेची प्रचीती आल्यावांचून राहणार नाही असे
 आम्हांचा वाटते.

X X X

श्रीसाईबाबा संस्थान कमिटीच्या कार्यकारिणीचे एक सदस्य
 आणि बाबांचे निःरीम भक्त श्री. भगवानगौडा चनगौडा
 पाटील यांचे गेल्या ता १५ जुलैला आकरिक देहावसान
 शाळे हैं वै कल्याणियास आम्हांला फार दुर्ख होते. संस्थान
 कमिटीच्या बैठकीस इजर राहण्याकरतां ते शिरडीचे गेले होते.
 बैठकीचे काम संपण्यापूर्वीच ता. ७ जुलैला पहांटे ते एकाएकी
 खाली पडले, त्यांच्या ढोक्याला त्याशुलै इजा शाली आणि
 त्यांची शुद्ध नाहीदी शाली. त्यांना अहमदनगर येथील इस्पि-
 तळांत ताबदोब पोचविष्यांत आले. पण इस्पितळांतील
 उपचार असेहे व्ययशस्ती ठरून आठ दिवसांनी त्यांचे निघन
 शाळे. श्री. पाटील यांच्या मार्गे त्यांची पफ्ली, तीन मुलगे,
 चार मुली व बंधु असा परिवार असून त्यांच्या दुःखांत
 आम्हीहि सहभागी आहोत.

श्री. पाटील हे वी. ए. एलएल. वी. शास्त्रावर त्यांनी
 कांही वर्वै विकली केली. १९२४ मध्ये त्यांची सबजज म्हणून
 नेमणूक शाळी. त्यांनंतर आपल्या कर्तृत्वशीलतेने त्यांना
 उत्तरोत्तर अधिकाविक वरिष्ठ अधिकाराच्या व सन्मानाच्या
 जागा मिळत गेल्या. १९५३ साली ते सरकारी नोकरीतून
 निवृत्त शाळे. श्रीसाईबाबांवर त्यांची उलट श्रद्धा व भक्ति
 होती आणि श्रीसाईबाबा संस्थानच्या कार्यकारी समितीच्या काम-
 कडे ते अतिशय अगत्यानें लक्ष पुरवीत असत. त्यांच्या निघननेने
 संस्थान कमिटीची फार मोठी शानि शाली आहे यांत संशय नाही.

X X X

आणखी एक निष्ठावंत साईभक्तांचे निघन शास्त्राची कट्टु
 वार्ता लिहिण्याचा दुःखर प्रसंग आमच्यावर ओढलेला आहे.
 येथील रूपरेल कॉलिजच्या गणित विभागाचे प्रमुख प्रा. गो. वा.
 भागवत हे गेल्या लुलैच्या १६ तारखेला निघन पावले.
 मृत्युसमयी त्यांचे वय ५८ वर्षांचे होते. त्यांच्या मार्गे त्यांची
 पफ्ली, दोन मुली आणि मुलगा ही असून त्यांच्या दुःखांत
 आम्हीहि सहभागी आहोत.

प्रा. भागवत हे अतिशय तल्लख बुझीचे विद्यार्थी म्हणून
 प्रसिद्ध होते. यांनी दिलेला घेऊन त्यांनी पदवी परीक्षा दिली.
 गणिताचे प्रमुख प्राव्यापक म्हणून त्यांनी एफिस्टन कॉलेज
 व नंतर रूपरेल कॉलिज यांत काम केले. गणितविषयावर
 त्यांनी विद्यार्थ्यांना उपश्युक अशी अनेक पुस्तके लिहिली आरेत.
 त्यांना तत्त्वशानाची फार आवड होती. श्रीसाईबाबांवर त्यांची
 फार श्रद्धा होती. श्री साईलीलेतून त्यांनी अघूनमधून बरेच
 लेख लिहिले होते. घिरडी संस्थानाचा इतिहास असंत फैरेस्प-
 पूर्वीक त्यांनी लिहिले असून वो लवकर्त्तव असिहि कर्त्तव्य-
 संस्थान कमिटीचा संकल्प घेतो.

— संपर्क —

बाबांचे पुण्य-स्मरण

बाबांची पूजा कशी करावी?

श्रीसाईबाबांची पूजा कशी करावी?
 श्रीसाईबाबांची पूजा कशी करावी याविषयी हेमाडपंतानीं वापल्या अंशांत फार सुंदर विवेचन केले आहे. पंत म्हणतात, 'बाबांची पादपूजा करतांना ढोळवांतील प्रेमाश्रूचे खेंद पहूं द्या. पवित्र प्रेसाच्या चंदनाने त्यांच्या कपाळावर टिळा. लावा. पवित्र भक्तीची चादर त्यांच्या आगवर घाला. सात्किंविचारांची फलपुर्णे त्यांना वाहण्याचा प्रयत्न करा. म्हणजे साई संतुष्ट होतील आणि कुणाहि भक्ताला प्रसन्न होतील. साईच्या पूजेला नवरत्नांची, अत्तरगुलाबाची, फलां-कुलांची कशाचीहि जरूरी नाही. साई प्रेमाचे आणि खन्या भक्तीचे शुकेले आहेत. मनांत शोडाफार विकल्प आला तरी भक्तांने घावरण्याचे अथवा संशयग्रस्त होण्याचे कारण नाही. साई सांभाळून घेतील व योग्य मार्ग दाखवितील.'

X X X

देवाला थाटमाट नको

दासगणूवर बाबांचे फार प्रेम होते. पण एकदां त्यांची बाबांनी सडेतोड हजेई घेतली. एकदां कीर्तनाला निष्ठण्याच्या वेळी नेहमीच्या पद्धतीप्रमाणे वाराबंदी, शुभ्र व्यंगरखा, ढोक्यावर शिरमिळ्यांची लाल पगडी, जरीकांठीं उपरणे अशा शाटांत दासगणूनी स्वारी बाबांच्या दर्शनास आली. त्यांना पाहतांच बाबा हंसून म्हणाले, 'काय नवरदेव! इतके नदूनथटून कोठे निशाळांत!' दासगणू नम्रपणे म्हणाले, 'कीर्तनाला निधालो आहे?' त्यावर बाबा म्हणाले, 'कीर्तन सांगतांना, देवाचे गुण्यान करतांना अशा थाटमाटाची काय जरूरी आहे! कीर्तनकारचे अंतःकरण परमेश्वराच्या चितनाने सदा संतुष्ट, सदा भक्तिपूर्ण असे असेल तरच तो शोल्यांच्या विचारावर योग्य परिणाम घडवू शकेल. आपल्या अंगावरील इ अलंकार उत्सून ठेव आणि अमदी साध्या वेषाने व पवित्र हृदयाने कीर्तन सांगत जा.' दासगणूनी त्या दिवसापासून फक्त धोतर आणि अंगावर उपरणे अशा साध्या वेषात कीर्तन करण्याचा उपक्रम सुरु केला.

X X X X X

साई—हृदयाची अपूर्व थोरवी

मुंबईस एकदां बन्याच वर्षीनी भापकर महाराज यांचे अगमन झाले होते. त्यांना एका उराविक दिवशीं शिरडीला जायचे होते. कारण असेही दूर असलेल्या आपल्या मुलाला त्यांनी पत्र पाठवून 'तू अमुक दिवशीं शिरडीला साईबाबांकडे ये, तेंदू येऊन मी तुला भेटेन' असें कवळिले होते. परंतु मुंबईकर भक्तांच्या आग्रहाशूले भापकर महाराजांना मुंबईच्या मुकळाम वाढवावा लागला आणि उरलेल्या दिवशीं त्यांना

शिरडीस जाता आले नाही. त्यांचा मुलगा मात्र उरल्याप्रमाणे शिरडीस गेला. तेंदू ओळख नसल्यासुले तो बाबांच्या भक्त समुदायांत एका कौपन्यांत मुकाट्याने बसून राहिला होता आरतीची वेळ शाली. त्यावेळी बाबांची नजर त्या मुलाकूडे गेली. अंतर्जानाने हा कुणाचा मुलगा आहे हैं ओळखून त्यांने त्याला जवळ वोलावले व आपल्या भक्तांकडे वढून ते म्हणाले 'अरे या मुलाच्या वडिलांची योग्यता फार मोठी आहे ते स्वतः आज येथे येणार होते. पण आपल्या भक्तांची हृच्छा त्यांना मोडतो आली नाही. आतां त्यांच्या मान आणि नांगा राखलाच पाहिजे. आजच्या दरवारांत या गादीवर का मुलाला बसवा आणि त्याची योग्य ती संभावना करा. त्याप्रमाणे त्या दिवशीं भक्तमंडळीनों त्या मुलांची पूजा—आरती केली. साईचे हृदय किती थोर होते! भापकर महाराजांचे अधिकार जाणून त्यांनी त्यांना त्यांच्या गैरहजेरीतहि योग्य त्यांना दिला.

X X X

भक्तांनी कसें वागावें?

संसार करूनहि परमार्थ कसा साधावा आणि नित्यव्यक्ती हारांत भक्तांनी करूं वागावें याचें बाबांनीं हेमाडपंतांजश्वल फार सुंदर वर्णन केले आहे. बाबा म्हणतात, 'कुणीहि व्यक्ती पूर्वजन्मांतील कार्यकारण संबंध असल्याशिवाय एकमेही जवळ आकर्षित होत नाहीत. म्हणून तुमच्या जवळ एखादी व्यक्ति अगर प्राणी योगायोगाने आला तर त्याला हुष्ट बुद्धीने दूर किंडकारून नक्की त्याला प्रेमानेच वागवा. तृष्णिताला पाणी पाजा, भुक्तेला अतिथीला अब्बाचा धांस द्या, गरीब दीन दुवळ्याला लज्जा रक्षणार्थ वस्त्र अर्पण करा आणि तुमचें घर कुणाहि व्याश्रिताला विसाव्याचे ठिकाण असू. धूतस्थेच्या या साध्या गोड तुमच्या नित्य आचरणांत भिन्नत्या म्हणजे प्रत्यक्ष श्रीहीरील तुमच्या हृष्टेला धांवून येणे माग पडेल. दानघर्घं करताना तुमची हृच्छा नसली अगर ऐपत नसली तर खुशाल गवसा, कांहीहि देऊन नका; पण भिक्षा मागण्याकरतां आलेल्या कोणाहि व्यक्तीला निष्ठुरपणे किंडकारून नका. त्याच्या दीन हृदयावर कोणताहि आघात करू नका. तुमची कोणी नियम नालस्ती केली तर उलट शिव्यांची लाल्योली वाहून आपले अवनति करून घेऊ नका. मन शर्पांत ठेवा आणि निंदाकाळी दुर्लक्ष करा. निरनिराक्षया नारितक विचारसरणीचा शंकावरह तुमच्याभौवतीं सुरु असतांना आपली मनःस्थिति अचल स्थिर ठेवून परमेश्वरभक्तीकडे एकाग्रता ठेवा.'

[श्री. प्र. सु. अगासकर यांच्या 'श्री साई—लीलासूत्र']

वा अंगावरून]

बाबांची टीका

संकलकः—आमचे प्रतिनिधि

अनाहृत उदीचा अनुभव

दि. द्विंशी केंद्रीय सरकारी नोकरीत मोळ्या हुद्यावर असलेले एक अधिकारी श्री. 'भी. ना. लो.' हे लिहितात—

१९५४ सालच्या ऑक्टोबर महिन्याची १६ वी तारीख, तो दिवस शानिवारचा होता तरी आॅफिसांदून सुटका होण्यास चार वाजून गेले. घरी आले तो जड मनानेच. सकाळी माझ्या पल्नीला—सौ. कुसुमला होण्याठलमध्ये नेले होतें; सर्जननी तिला तपासून तिच्या पायाचे आॅपरेशन करावे लागेल अशी सूचना दिली होती.

जून महिन्यांत किरकोळच पडण्याने कुसुमच्या पायाचे हाड मोडले होते. पांचसहा आठवडे प्लॅटरमध्ये पाय ठेवल्याने हाड जुळून येईल असा सर्वांचा भरंवसा होता. पण चार महिने लोटले तरी हाड जुळण्याचे लक्षण दिसेना व डूऱ्यारमध्या पाय बाहेर निवेना. दर दोन-तीन आठवड्यांनी क्ष-किरण फोटो काढीत असत. पण, हवी तितकी सुधारणा नाही, असेच सर्जनचे मत प्रस्तेक वेळी होई. हालचाल करतां येत नसल्यामुळे कुसुम खोखरच कंटाळली होती. मुळे लहान असल्यामुळे स्थांची पण अनेक रीतीनी गैरसोय होत होती. कुसुमची शुश्रूषा करण्याकरिता व मुलांना संभाळण्याकरितां मुंबईहून माझी आस्या मुद्दाम आली होती. त्यामुळे माझी काळजी व जबाबदारी पुष्करलंब कमी झाली होती. आत्याच्या सहवासांत कुसुमला व मुलांना आरम वाटे.

पायाचे आॅपरेशन करावे लागेल असा सर्जनचा निकाल ऐकल्यावर कुसुमच्या डोळ्यांत पटकन् अश्व

उमे राहिले. माझ्याहि छातीत धस्स झाले. आॅपरेशनचे कसे काय होईल, आणखी किती दिवस त्रास भोगवा लागेल, आॅपरेशन करून तरी पाय बरा होईल का, कौरे अनेक अवघड प्रश्न मनांत उद्भवले व सर्वांचे मन खिन्ह झाले.

आॅफिसांदून परत आले व घरात शिरणार इतक्यांत पोष्टमन् आला व दोन पत्रे माझ्या हातांत टाकून गेला. एक जाहिरातवजा किंकोळ सासाहिकाचा फुकट अंक होता व तो नेहमीप्रमाणे मीन उघडतांच ताबडतोब फाळून टाकला; दुसरे बुक-पेस्टाचे पाकीट होते. पाकीटावर 'साई-कुटीर, शान्ति सदन, प्रोद्धाकू' असे छापले होते. श्री. साई-बाबांचा फोटो पण त्यावर छापलेला होता. साईकुटीराशी अथवा श्रीसाईबाबांची माझा कधीच कसल्याहि संबंध आजवर आलेला नसल्यामुळे व पाकीट बुकपोस्टाने पाठविले असल्यामुळे, पाकिटांत कसली तरी साईबाबांचिष्यांची जाहिरात असेल, या कल्पनेने पाकीट फाळून टाकण्याचा माझ्या मनांत विचार आला. पण योद्देसे कुत्तहूल जागृत होऊन पाकीट न फाडता मी तें उघडले आणि आंतला कागद काढून वाचू लामलो. प्रोद्धाकू साई-कुटीराचे श्रीसाईगुरुचरणानन्द सरस्वती यांना छद्यविकार होऊन ता. १३ आक्टोबरला त्यांना मुक्ती मिळाली, पण देहावसानाचे आधीं त्याच्या हस्ते श्री. साईबाबांचा महासमाधि—समरंभ निर्विज्ञाणे पार पडला, अशा आशळ्याचा मजकूर त्या पत्रांत होता. महासमाधीचा प्रसाद म्हणून श्रीसाईबाबांची उदी बांधलेली एक कागदाची पुढी पण त्यासोबत होती.

श्रीसाईबाबांचे नांव अनेकवार माझ्या क्लानचर सुले

होते. पण त्यांच्याबद्दल कधीं कांहीं विचार करण्याचा प्रसंग मला आजधर आलेला नव्हता. अर्थात प्रोद्धातूरच्या अनोळवी श्रीसाई कुटीराशीं, तेथील श्रीसाईगुरुचरणानंद-सरस्वतीच्या समाधीशीं अथवा श्रीसाईबाबांच्या महासमाधि-समरंभाशीं मला कांहींच कर्तव्य नव्हते. तेव्हां त्या पाकिटाचा, त्या छापील कागदाचा व त्या उदीच्या पुर्डीचा बाहेरच्या बाहेर निकाल लावण्याच्या मों वेतांत होतो. पण पुन्हां विचार आला, की हे पत्र सहज गंभीराने पलीला वाचून दखवून तिची थोडी करमणूक करावी. धरात गेलों, तेव्हां कुसुम आणि आत्या गंभीर मुद्रा करून कांहीं बोलत बसल्या होत्या. वेडेवांकडे हातवारे करीत उपहास-चाणीने मी तें पत्र त्या दोघीना वाचून दाखविले. पण त्या पत्राने त्यांना उपहासपर गंभीर मुद्रा करून कांहीं बोलत बसल्या होत्या. त्यांचे थोडे कौतुक व बरेचसे आश्चर्य वाटले, असें मला आढळून आले व मी चकितच झाले !

कुसुमच्या पायाच्ये ऑपरेशन करावें लागेल ही बातमी ऐकून आत्या व कुसुम दुपारभर अस्वस्थच होत्या. काय करावें, कसे करावें, काय होईल, इल्यादि विचाराने कुसुमचे भन गोंधळून गेले होते. ‘मुंबईला साईबाबांचा महिमा अलीकडे फार वाढला आहे, जिकडे तिकडे त्यांचे फोटो शळकतात, त्यांच्या चरित्राची पुस्तके दिसून येतात, त्यांच्या नामस्मरणाने व भक्तिपूजेने अनेक पीडित लोकांचे हित झाल्याचे सांगतात; तुंहि साईबाबांची प्रार्थना कर व त्यांच्यापाशी मापून घे’ असा उपदेश आत्या कुसुमला करीत होती. ‘साईबाबांची आपल्याला कांहींच माहिती नाहीं, त्यांच्यावर माझी विश्वास कसा असेल, मग त्यांची प्रार्थना मी कशी करूं शकेन’ असें कुसुम म्हणत होती. साईबाबांच्या गोष्टी ऐकून थळ झालेली माझी बारा वर्षीची मुलगी ‘आई, तुझ्याबद्दल मी साईबाबांना मापून घेईन म’ असें मधून मधून म्हणत होती. या विश्यावर अशाच गप्पा दोन तास चालल्या होत्या.

अशा प्रसंगी अचानक श्रीसाईबाबांच्याबद्दल एक पत्र यावें, त्याबरोबर श्रीसाईबाबांचा प्रसादहि यावा हा चमकारच नाहीं का ? त्या पत्राची हकीकत ऐकून आल्याला व कुसुमला करमणुकीऐवजीं कौतुकाश्चर्य वाटल्यास लांत नवल काय ?

श्रीसाई लीला

मीहि विचारसम झाले. दिल्हीपासून प्रोद्धातूर किती तरी दूर, प्रोद्धातूरच्या जवळपास मी कधीं गेलो नाहीं, त्या गांवीं माझ्या माहितीचे कोणीहि नाहीं. श्रीसाई-कुटीराशीं माझा कधींच कसलाहि संवेद नव्हता. अरे असून माझे नांव गांव पता अगदीं बरोबर आणि व्यवस्थित लिहून हें पत्र मला अशा अचूक प्रसंगी करे वरे आले असेल ?

या चमकारामुळे कुसुमच्या मनांत श्रीसाईबाबांबद्दल एकदम आदर उसक झाला व “पायाचे आपरेशन ठळल्यास मी शिरडीची यात्रा करीन” असें ताबडतोव तिनें माघून घेतले. अर्थात् मीहि तिला दुजोरा दिला.

थोड्या दिवसांनी पुनः पायाची तपासणी करण्यासाठी सर्जनने कुसुमला बोलाविले होते. मध्यंतरी माझ्या एका डॉक्टर लेहाच्या सांगण्यावरून कांहीं किरकोळ नाम-मात्र उपचार चालू ठेवले होते. ठरल्या दिवरीं कुसुमला हॉस्पिटलमध्ये घेऊन गेले. सर्जनने तिच्या पायाचा पुन्हा क्ष-किरण फोटो काढला. सर्जन व माझे डॉक्टर स्वेही त्या दोघांनी फोटो तपासून तत्काळ निकाल दिला की ‘हाड जुळते आहे, ऑपरेशनची जरूरी नाहीं; प्लॉस्टरमध्ये सुद्धां पाय ठेवण्याची आवश्यकता नाहीं !’

पुढे लक्करच कुसुमचा पाय पूर्ण बरा होऊन ती पहिल्यासारखी नीट चालू लांगली. श्रीसाईबाबांच्या कुपेमुळेच ते ऑपरेशनचे संकट दूर झाले यांत शंका नाहीं.

कुसुमने केलेल्या नवसाप्रमाणे आम्ही अलिकडेच उभयतां शिरडीस जाऊन श्रीसाईबाबांचे दर्शन घेऊन आले.

* * *

तेजोमय दर्शन आणि व्याधिनाश

श्री. भी. ना. लो. यांचा दुसरा अनुभव:-

बुधवार, ता. १८ मे १९५५. त्या दिवशी आणि आदल्या दिवशीहि एका होमिओपाथ डॉक्टरच्या सळूच्यानुसार मी माझ्या खोलीत गडद अंधार करून विष्णव्यावर स्वस्थ पडले होतो. दोन दिवस खोलीबाहेर जायचे नाहीं, खोलीत प्रकाश येऊ दाखल्याचा नाहीं व कोणमार्शी

बोलायचे नाही, अशी डॉक्टरांनी मला सक्त ताकीद दिली होती.

गेली तीन—चार वर्ष मला एका विलक्षण व्याधीचा अत्यंत त्रास होत होता. चेहप्याच्या उजव्या भागांत कधी कपाळावर, तर कधीं भिर्वईवर, कंधी डोळ्यांत, तर कधीं नोकांत, कधीं गालावर, तर कधीं ओंठावर तीव्र वेदनाचे दर दहा—पांच मिनिटांनी मला झटके येत असत. वेदनेचा उगम एका विशेष शिरेत होई. वेदनाचे प्रकार अनेक असत. कधीं शीर ताषून. रसीखेच चालली असल्यासारखे वाटे—तर कधीं शीर जोराने पिळल्याचा अथवा दाबून ओढऱ्याचा भास होऊन असहा यातना होत. कधीं सुया ठोंचल्यासारख्या वेदना होत तर कधीं भाला बोंचल्यासारखे वाटे. कधीं आग ओतल्यासारखे होई तर कधीं डाग दिल्याप्रमाणे यातना होत. झटका आला की कांहीं सुचत नसे. सर्वे शक्ति एकवटून झटका सहन करण्याचा आकांताचा प्रथल कारवा लागे.

तोंडाची हालचाल ज्ञाली की झटका येई; त्यामुळे खाणे—पिणे—बोलणे सुद्धां अशक्य होई. अशा असहा वेदनांनी कांहीं रोगी पिसाळून मार्हाण करू लागतात तर कांहीं रोग्यांना जीव नकोसा होऊन आत्महत्या करावीशी वाटते असे सांगतात. माझी मानसिक परिस्थिति माझी मलाच माहीत. शत्रूवर सुद्धां असा प्रसंग येऊन नये.

अनेक डॉक्टरांचा सल्ला घेतला; अनेक उपचार केले. कांहीं दिवस आराम वाटे, पण पुन: झटके यावयाचेच. गेल्या ढिसेव्रपासून रोगाचा जोर वाढतच चालला. कुसुमच्या पायाच्या काळजीतून सुटलो, पण माझ्या वाढत्या दुखण्यामुळे नवीनच पेचप्रसंग उत्पन्न ज्ञाला. अलोप्यी, होमिओपॅथी, आयुर्वेद, युनानी सर्व प्रयोग करून पाहिले तरी बरे वाटण्याचे लक्षण दिसेना. शेवटी एका प्रस्त्रात तज्ज डॉक्टरने निकाळ दिला की, त्या रोगप्रस्त शिरांचे ऑपरेशन केल्याशिवाय गर्जतर नाही. ऑपरेशन नाजूक असल्यामुळे परदेशी जाऊन एका विशेष सर्जनाल्या हस्तेच ऑपरेशन करून घेणे अवश्यक होईल, असाहि त्याने सल्ला दिला. मन घड करून ऑपरेशन करून घेण्याचा निश्चय

केला. पण कांहीं कारणास्तव ऑपरेशन लांबणीवर टाकणे भाग पडले. मध्यंतरी विविध उपचार चालू ठेवण्याच्या दृष्टीने या डॉक्टरना दाखव, त्या वैद्याला भेट असा उपक्रम सुरु केला. ‘यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः’ या सदुक्तीची मी पर्वा केली नाही.

या मोहिमेत एका हितचितकाच्या सांगण्यावरून एका नांवाजलेल्या होमिओपॅथिक डॉक्टरचे औषध सुरु केले. ५—७ दिवस औषध घेऊन मला विशेष गुण दिसला नाही. तेव्हां त्या डॉक्टरने वर निर्दिष्ट केल्या-प्रमाणे ‘अंधारकोठडी व मौनव्रत’ उपचार दोन दिवस करण्यास सांगितले. मंगळवारी व बुधवारी हा विचित्र प्रयोग करण्याचे मी ठरविले.

आदल्या सोमवारी श्रीसाईबाबांचे एक परमभक्त आणि आमचे एक विशेष स्नेही सहज आमच्याकडे आले होते. माझ्या प्रकृतीची त्यांनी अगल्याने विचारपूस केली व ते म्हणाले, “तुम्ही दर गुरुवारी श्रीसाईबाबांसाठी एक वेळ उपवास करा व नारळ कोळून श्रीसाईबाबांची पूजा करा म्हणजे आराम वाटेल.”

माझ्या पत्नीच्या बाबतीत श्रीसाईबाबांच्या कृपा प्रसादाचा अनुभव आल्यापासून आम्ही उभयतां रोज बाबांची मनोभावाने पूजा—अर्चा करीत असू. आमच्या स्नेहाचा उपदेश ऐकून श्रीसाईबाबांची आर्जवाने प्रार्थना केली की ‘या चालू असलेल्या उपचारानेच गुण येवो.’ त्या स्नेहाने सांगितल्याप्रमाणे दर गुरुवारी एक वेळ उपवास व नारळपूजा करण्याचा उपक्रम चालू केला.

डॉक्टरने सांगितल्याप्रमाणे मंगळवारी ‘अंधारकोठडी व मौनव्रत’ या प्रयोगाला प्ररंभ केला. मंगळवारचा दिवस गेला. बुधवारची सकाळ गेली. संपली. दुपारी पडल्या पफल्याच जरा डोळा लागला. त्यानंतर जें घडले तें सल्ल कीं स्वप्न हें माझे मलाच सांगतां येत नाही. पण जी लोकविलक्षण घटना घडली ती अशी:—

मी ज्या खोलीत जोपले होतो त्या अंधाच्या खोलीत एकदम प्रकाश पडला. विद्युतकाशाइतकाच झगझगीत

होता प्रकाश तो, पण आश्रयाची गोष्ट अशी कीं प्रकाश इतका शंगळगीत असून हि त्यांत चांदण्याची शीतलता होती. प्रकाश संबंध खोलीभर पडलेला नव्हता. तर खोलीच्या दरवाज्यापासून माझ्या पलंगपर्यंत प्रकाशाचा तीनचार छूट रुंदीचा झोत आला होता. मी जागा झाले. दारांत दोन व्यक्तिं मला दिसल्या. मी डोळे मिटून घेतले. एका व्यक्तींने माझ्याकडे बोठ दाखवून म्हटले ‘हा पहा इकडे आहे तो !’ श्रीसाईबाबांच्या फोटोंचीं मी हळी नित्य पूजा करीत होतो. त्यामुळे मी ओळखले की त्या दोन व्यक्तीपैकीं एका व्यक्तीचे त्यांच्या फोटोशीं साम्म होतें. दुसरी विभूति कोण हें मात्र मला माहीत नाही. त्या दोन्हीं विभूति माझ्या पलंगापाशीं आल्या. मी हात जोडले व पडल्यापडल्याच त्यांना नमस्कार केला. बाबा आणि दुसरी व्यक्तींयांनी एकमेकांकडे एकदोनदां पाहिले.

मग बाबांनी हळूच माझ्या मस्तकावरून हात फिरविला. त्यांच्या हाताचा माझ्या मस्तकाशी स्पर्श मात्र झाला नाही. ‘कांहीं काळजी करू नको, बरा होशील’ असे शब्द त्यांनी उच्चारले व मग ते दोघेही हळूहळू खोलीच्या दरवाज्यापाशी गेले व तेथून एकदम नाहींसे झाले ! त्यांच्याबरोबर खोलीतला प्रकाशाही नाहींसा झाला !

मी ताडकलू उठून बसले व कुसुमला हांक मारली. आणि तिला झालेली सारी हक्कीकत कळवली.

या अनुभवाचा प्रथेक क्षण स्पष्टपणे माझ्या लक्षांत आहे व ते सर्व दृश्य वारंवार माझ्या मनश्चक्षूसमोर सविस्तर घेऊन जाते.

चमत्कार असा कीं उरुवरपासून माझे दुखणे कमी होऊं लागले व शानिवार पासून तें जवळ जवळ नाहींसे झाले. आतां तीन महिने झाले. मला एकही झाटका आला नाही. श्रीसाईबाबांच्या आशीर्वादानेच या भयंकर यात-नांतून माझी सुटका झाली हें निराळे सांगणे नकोच. त्या रेगापासून माझी कायमची मुक्तता होवो हीच बाबांच्या चरणी माझी नम्र प्रार्थना.

दर गुरुवारीं एकवेळ उपवास व श्रीसाईबाबांची नारळी पूजा आही आतां नियमाने करतों.

X X X

बाबांच्या कुपेची अश्रद्धाला प्रचीती

श्री. वि. वा, जोगलेकर, (१९ हेद्वकरवाढी गोखले रोड, दादर, मुंबई २८) हे लिहितातः—

सन १९५३ मध्ये मला शिरडीस जावयाचा प्रथम योग आला. तत्पूर्वीं जवळ जवळ १५ वर्षे मुंबईत राहिनही, शिरडी अगर सर्वांबांचे विषयीं मला कोहीच माहिती नव्हती. १९५३ मध्ये, माझे एक नातेवाईक, त्यांच्या एका मित्राचे सांगण्यावरून शिरडीला जावयास निघाले; व त्यांनी आश्रह केल्यावरून, मीही जावयाला निघाले. मी जात होतो, परंतु माझा ना विश्वास अगर श्रद्धा. उलट, वर्तमानपत्रीय लिखाणावरून, माझा कल, शिरडी अगर बाबा याना बुवाबाजी म्हणण्याकडे च होता. पण अनायासें, दोन दिवस सुंबईवाहेर जावयास मिळत आहे, तर जावे, या हेतूने मी शिरडीला जावयास तयार झाले.

जाण्यासाठीं बोरीबंदरवर गेले, तों आगगाढी सर्व शिरडीला जाणाऱ्या लोकांनीच भरली होती; व चौकशी अंती, आम्हांला रामनवमीच्या उत्सवाचा योग मिळत असल्याचे समजले. रामनवमीचे आदले दिवशी, आम्ही शिरडीला जाऊन पोहोचले व दुसरे दिवशी, उत्सवाचा सोहळाही पाहिला. मी वारंवार, टीका व कुचेष्टा करीत होतो; परंतु, उत्सवाला जमलेला तो ८ ते १० हजारांचा समुदाय पाहून स्तंभितच झाले. या भक्तांमध्ये, हिंदू, मुसलमान, पारशी वैगेरे निरनिराक्या जमातीतील लोक होतेच, इतकेच नव्हे, अगदी अदिक्षितापासून तो उच्च शिक्षितापर्यंत सर्व धरांतील लोक होते. हें सर्व पाहिल्यावर मात्र, मी टीका व कुचेष्टा करावयाची सोहून दिली व विचार केला कीं, आपण पाहिजे तर विश्वास ठेऊनये, पण एवढ्या लोकांना मूर्ख म्हणण्याचे धारिण्य तरी करू नये.

सुंबईला आल्यावर, माझे नातेवाईक निसरीम भक्त बनले व निल्य, पूजा, स्तोत्र व चरित्र-पठण करू लागले. मी मात्र प्रचीती पाहिजे म्हणून स्वयं बसले. कांही दिवसांनी मात्र हळूहळू आपोआप, आदरबुद्धी काहून, स्तोत्र वाचवे असे बांडू लागले व मी सर्वस्तोत्र नियमाने

वाचूं लागले. थोडक्या अवधीतच, माझे एक धाकटे वंशु आजारी पडले. आजाराचें कारण क्षुलक होते; पण आजार विकोपास जाऊन भीती वाटूं लागली. योवेळी नवांना सांकडे घालावयाची बुद्धी ज्ञाली व माझे वंशु आजारांतून वरे ज्ञाले. पुढे ते शिरडीलाहि जाऊन आले. इतके असूनही, मन साशंकच राहिले. मनाला वाटे, वंशु वरे होण्यांत वाचांचा संवंध असेलच कशावरून? आपली अंघश्रद्धा असेल. त्याबदलची प्रचीती मला नुकतीच मिठाली ती अशी—

गेल्या मार्चमध्ये, माझे सर्वांत वडील वंशु डोकें-दुखीच्या आजाराने आजारी ज्ञाले. डोकेंदुखीवरोबरच लांना मध्यूनमधून वांस्याहि होत असत. परंतु, तब्बेतीने सशक्त, म्हणून ते नौकरीवर जात असत. मार्चमध्ये त्यांनी दोन महिन्यांची रजा, विश्रांतीसाठी म्हणून घेतली. डोकेंदुखी ही बुद्धा, चण्याचा नंबर बदलला असेल म्हणून असावी, या समजूतीने त्यांनी आमच्या एका डॉक्टर मित्राकरवी डोळे तपासविले. तो, डोकेंदुखी केवळ नंबर बदलला म्हणून नसून वंशूना 'ब्रेन ट्यूमर' जाल असून, त्यासाठी ऑपरेशन करणे जरूर आहे, असे दिसून आले.

'ब्रेनट्यूमर'वर औषध असें नाहीं. ऑपरेशन हा एकच उपाय व तोहिं घोक्याचाच असतो. पण घोका म्हणून ऑपरेशन न करावें तर अंघव, अंग जाणे, वेड लागणे वगैरेसारखे भय असते. माझी व आमच्या कुटुंबांतील लोकांची पांचावर धारण बसली. बंधु सर्वांत वडील, कुटुंबाचे आधार, वय अवघे छत्तीस वर्षे—अशा खिंतीत आमच्या मनःस्थितीची कल्पनाच केलेली बरी. मी योवेळी आर्त अंतकरणाने श्रीसाईबाबांचा धांवा केला आणि आम्हांला या संकटांतून पार पाण्याविषयी प्रार्थना केली.

बंधूचे ऑपरेशन ता. २८ जून रोजी ज्ञाले. ऑपरेशन—अगोदर काढलेल्या फोटोवरून ट्यूमर अत्यंत अवघड जाणी असल्याचे दिसून आले होते. आमच्या डॉक्टर मित्रांना तर म्हाऱ्यांनी आशाच नव्हती. अशा स्थितीत चमत्कार क्याचा लाप्रमाणे ऑपरेशन नेहमी लगण्यास्या वेळापेक्षा लवकर

सेवाधर्माचा आनंद

माझ्या आईची एक गोष्ट मला आठवते. शेजारी पाजारी कोणी वाई जेव्हां आजारी पडे तेव्हां माझी आई त्या घरी जाऊन स्वयंपाक करून देत असे. आमच्या धरचा स्वयंपाक ती लैकर उठून करी आणि नंतर आजारी पडलेल्या शेजारणीकडे जाई. माझ्या आईचे व माझे प्रेम मोठे विचित्र होते. तिच्याशी मी वाठेल तसें बोलत असे. एकदां मी तिला म्हणालो : “आई, तूं किती स्वार्थी आहेस. आधी पोटोबा आणि मग विठेबा असे वागतेस. आधी स्वतःच्या धरचा स्वयंपाक करून मग जातेस दुसऱ्याकडे.”

आई मला म्हणाली : “विन्या अगदी मूर्ख आहेस बघ तूं! जर आधीं दुसऱ्यांच्या धरची रसोई करायची म्हटले तर पहाटेच त्यांच्याकडे जायला हवें आणि मग त्या लोकांना थंड अन्न खावें लागेल. माधून मी तेथें जातें त्यासुले ज्ञाना चुलीवरची गरमागरस रसोई मिळते.”

ही धर्मबुद्धि आहे. याचमुळे माझ्या आईवर सारे शेजारी खूप माया करीत. आणि माझी आईहि ल्या सर्वांवर आपला हक्क गाजवी. तिने सर्वांची सेवा करून त्यांचे प्रेम संपादन केले होते.

आपल्याजवळ जे थोडेफार असेल त्यातले दुसऱ्याला देण्याने माणसाचे नुकसान कांही होत नाहीं, उलट त्याला खूप खूप मिळते.

—विनोदा

होऊन यशस्वी ज्ञाले. ऑपरेशनाच्या यशाबद्दल डॉक्टरहि आश्वर्यच करीत होते. या संकटांतून वांचविणारी दुसरी कोणतीहि शक्ति नसून, ज्यांच्याविषयी मला प्रचीती पाहिजे होती त्या साईबाबांची ही कृपा होय, अशी माझी आतां खात्री ज्ञाली आहे.

बाबांची अशीच कृपा असावी हीच त्यांजपाशी प्रार्थना.

श्रीसाईबाबांची लीला

जग है खरोखरी काय आहे ?

कोणीहि बुद्ध माणसाचा थिंकिचित संशय राहणार नाही असें कोणते लरी ज्ञान वा जगांत आहे काय ? दिसताना हा प्रश्न अगदी साधा दिसतो खरा, पण वस्तुतः यथायोग्य उत्तर द्यायल अस्यत अवघड असा हा प्रश्न आहे.

आपल्या रोजच्या जीवनात आपले नेहमीचे व्यवहार सुरल्यीत चालण्यास जेवढे ज्ञान आपल्याला मिळते तेवढ्यावर आणण संतुष्ट असतो, पण नुसत्या व्यवहाराची हाडि सोडून तस्वशान्या सूक्ष्म दृष्टीने आपण विचार करू लागले म्हणजे, प्रत्यक्ष प्रमाणाखेरीज किंवा गोष्टी आपण केवळ अनुमानानें घटीत घरीत असतो हैं दिसून येते आणि नवल वाटते.

नव्हे, प्रत्यक्ष प्रमाण म्हणून जे आपण समजतों ते बुद्धां खरोखरी अनुमानच असतें हैं तुम्हांला सांगितले तर खरे वाटते काय ?

पण अशी वस्तुस्थित आहे खरी, मला समोर टेबल दिसते आहे, माझी हाडि म्हणजे प्रत्यक्ष प्रमाण आहे नव्हे काय ! पण टेबल हैं अमुक अमुक आहे असें मी समजतों त्याला खरोखरी अनुमानाखेरीज दुसरा कांहीहि आधार नाही.

कसे ते पहा.

मी आतो खुर्चीवर बसलों आहे (असें मला वाटते !) माझ्या समोर चौकोनी टेबल आहे, त्याच्यावर कांही कागद पडलेले आहेत. मी मान बळवून मागें खिडकीदून पाहिले म्हणजे मला आकाशाचा कांही भाग दिसतो आणि आकाशांत मंदगतीने तरंगणारे कापला-सारखे पांढरे शुभ्र ढग दिसतात.

या खोलीत दुसरा कोणीहि सुबद्ध

आपल्या इंद्रियांना जगाचे जें स्वरूप दिसते तें खरे आहे काय ? आपणां सामान्य माणसांना हा प्रश्न मोठा विचित्र वाटण्यासारखा आहे. पण हजारो वर्षे जगांतले मोठे मोठे तत्त्वज्ञानी हा प्रश्न विचारात आले आहेत व आपापल्या परीने या प्रश्नाचे उत्तर शोधून काढण्याचा लांनी प्रयत्न केलेला आहे. आपल्या पर्चेंद्रियांना जो अनुभव येतो त्याचे पृथक्करण करू लागल्यावर कोणकोणते विलक्षण प्रश्न उपस्थित होतात, याचे दिग्दर्शन ग्रस्तुत लेखांत केलेले आहे.

: लेखक :

द. पां. खांबिंदे

●

माणस आला तर त्याला माझ्याप्रमाणेच येथील टेबल, खुच्यां, कागद, पुस्तके वगैरे दिसतील अशी माझी निश्चित असते.

हे जे माझे ज्ञान आहे ते मानीव नसून निर्भेळ खरे आहे अशी माझी पुरेपूर भावना आहे. परंतु यांतील प्रत्येक विधानाबद्दल यथार्थपणे संशय घेतां येण्यासारखा आहे.

माझे म्हणणे स्पष्ट करण्यासाठी टेबलाचेंच उदाहरण घेऊ या. दृष्टीला तें लांबट चौकोनी, पिंगट आणि तकतकीत दिसते; स्पर्शाला तें गुळगुळीत, गर

आणि कठीण वाटते; मी टिच्की मारली तर त्यांतुन लांकडी आवाज निधोते. कोणीहि हैं टेबल पाहिले तर त्याल असाच अनुभव येईल. तेव्हां या अनुभवाविक ज्ञानाच्या सत्यतेबद्दल कोणी शंका घेत नाही.

पण आपल्या अनुभवाचे नेमके स्वरूप काय याची आपण चिकित्सा करू लागले म्हणजे आपल्या ज्ञानांतील एकेल अडचणी दिसून लागतात.

टेबलाचा रंग सर्वत्र सारखा आहे असू मी समजतों, पण वस्तुतः तसें असतें काय ? जिथे प्रकाश प्रतिवित झाला आहे तिथे टेबलाचा रंग अधिक तकतकीत आहे व तो पांडुरंगा आहे. मी हलले म्हणजे माझ्या दृष्टीचा कोन थोडा बदलेल आपणे टेबलाचा दुसराच माग मला अधिक तकतकीत दिसेल व पूर्वी तकतकीत व पांडुरंग दिसून राच माग मला काळ्पटलेला दिसू लागेल. अनेक माणसे त्या टेबलाकडे एकाच वेळी पाहात असली तर प्रत्येकाला त्या टेबलाचा वेगळेगळा भाग तकतकीत व काळ्पटलेला दिसेल. कारण प्रत्येकाच्या दृष्टीने दृष्टीने टेबलाकील प्रकाशामान भाग निरनिराकाश असणार.

आतां हा जो फरक आहे तो नेहमीच्या व्यवहाराच्या दृष्टीने फारसां महत्वाचा नाही पण एवाचा चित्रकाराच्या दृष्टीने तो अस्यत महत्वाचा आहे. या टेबलाचा रंग अमुक, म्हणून मी सांगितले तरी तो चित्रकार कांही मी सांतीतलेला रंग त्याला देणार नाही; तर त्याला टेबलाचा रंग जो दिसेल तोच तो देईल. वस्तु ‘असतात’ कशा हैं चित्रकाराच्या दृष्टीने महत्वाचे नाही. त्या ‘दिसतात’ कशा हैं

त्यान्या चित्रकलेच्या दृष्टीने महस्त्वाचें आहे. यथातथ्य चित्र काढणें म्हणजे वस्तु जरी असेल तशी काढणे नव्हे, तर जशी दिलेल तशी काढणे. चित्रकार आणि तसेच यांच्यामधील हा फरक आहे. गट्टचे 'दृश्यस्वरूप' काय तें चित्रकार पाहात असतो. आणि वस्तुचे 'सत्यस्वरूप' शाय है तस्वज्ञानी शोधीत असतो.

परत आपण त्या टेबलाकडे वळू था. अनेक माणसांना जर त्या टेबलाचा रंग निरीनाराळा दिसत असेल तर त्याचाच 'खरा' असा रंग कोणता? मला त्या टेबलाचा जो भाग तकतकीत दिसतो तो माझ्या समोराऱ्या माणसाला दिसत नाही. म्हणून कोणाला दिसणारा रंग खरा व कोणता खोटा? तुम्ही म्हणाल ज्याला जे ए दिसतो तो त्यान्या पुरता खरा. इबूल, पण आमचा प्रश्न असा आहे की, कोणी माणूस पाहो वा न पाहो, त्या टेबलाचा अंगभूत रंग म्हणून कोणता तरी आहे की नाही? जो पाहील म्हाज्यापुरता तो रंग खरा, असें म्हटले तर त्या टेबलाकडे कोणीच पाहात न देशेल शावेली त्याला कसलाच रंग नसतो असें ऐहेल. यावर 'असें कसें होईल?' म्हणून त्या टेबलाचा अंगभूत रंग सांगण्यासाठी तुम्ही त्याच्याकडे नजर टाकाल आणि परत वरची आपत्ति पुढ्हां उभी राहील. तुम्ही सांगाल तो रंग केवळ तुमच्या जागेवर तुमच्या दृष्टिकोनानें दिसतो तेवढ्या-पुढाच काय तो खरा ठरेल.

करूँ, एकाच माणसाला तें टेबल एकाच लांचे दिसेल असें नाही. कूचीप शकाशात तें सूर्यप्रकाशांतल्यापेक्षां निराळें दिसेल, तुसत्या डोळ्यांपेक्षां निला चष्मा अवून पाहिले तर वेगळे, दिसेल, अंशरंत त्याला कोणताच रंग दिसणार नाही. यांतले कोणतें दृश्य खरें नि कोणतें करूँ? आणि तें कां?

टेबलाचा रंग अमुक असे जेव्हा असकारंत आपल्या म्हणतो तेव्हां, नेहमी—

या प्रकाशांत सहजपर्णी पाहिले असतां जो रंग सामान्यतः दिसेल तो, असा आपला अभिप्राय असतो. पण त्या रंगाल्येतीज एरवी रंगीत चष्मा लावून वा दिवाच्या उजेडीत जो रंग दिसेल त्या रंगाइतकाच खरा आहे नाही का? एक खरा नि एक खोटा असें मानाश्याला समर्पक कारण काय आहे मला सांगा. म्हणजे शेवटी निष्कर्ष निश्चितो तो असा, की एक रंग खरा वा एक खोटा असें म्हणून तर्कशुद्ध नुसत्यामुळे जेव्हां जो रंग दिसतो, तेव्हां तो खरा, या पलीकडे त्या टेबलाचा अंगभूत 'अंतिम सत्य' असलेला रंग कोणता है आम्हांला सांगतां येत नाही, तें जाणण्याचे साधन आम्हाला उपलब्ध नाही. टेबलाचा गुळगुळीतपणा ध्या. हात फिरवला तर हाताला टेबलाचा पृष्ठभागा सर्वत्र सारखा लागतो. आतां मी तुम्हांला एक प्रश्न विचारतो. साध्या डोळ्यांनी जे दिसतें त्यापेक्षां सूक्ष्मदर्शक यंत्राने जे दिसेल तें अधिक सूक्ष्मदर्शक म्हणून अधिक खरें जान, असें तुम्ही म्हणाल की नाही? म्हणाल ना! मग या टेबलाच्या पृष्ठभागाकडे सूक्ष्मदर्शक यंत्रांतून पहा म्हणजे त्याच्यावर किंती उंचसखलपणा आहे नि किंती खड्डबडीतपणा आहे है तुम्हांला आढळून येहील. आतां प्रश्न असा की, यांतला कोणता पृष्ठभाग हा खरा नि कोणता खोटा?

साध्या डोळ्यांना दिसणारा गुळगुळीत पृष्ठभाग खरा की सूक्ष्मदर्शकाच्या साहाय्याने दिसणारा 'खड्डबडीत' पृष्ठभाग खरा? वरू, आणखी अडचण अशी की, तुसत्या डोळ्यांनी दिसतें तें अंतिम सत्य नव्हे असे म्हायाचे तर सूक्ष्मदर्शकाने दिसतें तें तरी अंतिम सत्य कशावरून? कारण या सूक्ष्मदर्शकापेक्षां अधिक सामधर्याचे यंत्र आणले तर टेबलाचा पृष्ठभाग केवळ खड्डबडीत नव्हे तर यतियुक्त असलेलाहि दिसायचा.

आजच भौतिक शास्त्र घेणू लागले

आहेत की, अगदी दगडासारख्या रिथर दिसणाऱ्या पदार्थांने अंतिम घटक जे परमाणु ते रिथर नसून अत्यंत गतिमान असतात. वस्तु रिथर, निश्चल दिसणे हा आम्ला दुबळ्या दृष्टीचा केवळ भ्रम आहे! ज्ञाले? टेबल गुळगुळीत व रिथर आहे असे मी समजतो. शास्त्र सांगतात हा भ्रम आहे, वस्तुस्थिति निराळीच आहे. यांत खरे काय?

टेबलाचा आकार बघा. तो चौकोनी आहे असें म्हणालांत का तुम्ही? इकडे या आणि इथून समोर त्या टेबलाकडे बघा. समोरच्या क्षितिजाशी समांतर कडा सारख्या अंतरावर दिसतार, पण आपल्या कड्हून उम्ह्या जाणाऱ्या कडा निमुळत्या होत गेलेल्या दिसतात ना तुम्हांला? मग ते टेबल चौकोनी हो करू? टेबलाच्या वरून तुम्ही खाली पाहतो तेव्हां तें चौकोनी व समोरच्या कडा समांतर असलेले दिसते. एरवी कुरूनहि पाहिलेत तरी टेबलाच्या पृष्ठभागाचे दोन कोन नव्हद अंदांहून जास्त असेच दिसतात. आतां मी माझ्या डोळ्यावरहि विश्वास ठेवूं की नको? तसा विश्वास ठेवायचा तर सामान्यतः टेबल मला चौकोनी कधीच दिसत नाही. मग ते चौकोनी असें की मानायचे? म्हणजे शेवटी टेबलाच्या आकाराबद्दल मला जे कल्पते ते जान त्या टेबलाच्या 'सत्य स्वरूपाचे' नसतेच; टेबलाचे 'दृश्य' स्वरूप काय एवढे मला कल्पते.

एव्हांना तुमचे डोके भणभणू लागले असेल. पण आणखी एक प्रश्न मला विचारावरचा आहे. त्याचे आर्धी उत्तर या आपण मग डोळ्यावर गार पाणी शिंपून थोडा वेळ स्वस्थ पद्धन राहा!

तो प्रश्न असा—

आपल्याला खरोखरीच टेबल दिसते काय?

आपण टेबल पाहतो तेव्हां वस्तुतः

काय घडते ? त्या टेबलापासून कांही प्रकाशकिरण तुमच्या डोळ्यांत शिरतात. तुमच्या डोळ्याच्या कनीनिकेवर कांही प्रतिक्रिक उमटते. ते किरण तुमच्या मैदूंतील गोलकांपयेत पौचतात. तेथे तुमच्या मज्जातंबवर आधात होतो व कांही संवेदना मेंदूत निर्माण होतात व तुम्ही म्हणतो, आपण टेबल पाहिले. पण वस्तुतः तुमचे शन म्हणजे तुमची विशिष्ट संवेदना हैच काय ते. तुम्हांला जो अनुभव आहे तो त्या संवेदनेचाच फक्त. उद्यां तुमच्या डोळ्यांत कांही विधाड झाला तर ते टेबल तुम्हांला हुरुरेच कांही तरी दिसू लागेल. अर्धवट अंधारांत दोरी तुम्हांला सापासारखी दिसते. तो अंधार कायम आहे तोंबर साप हैच सा दोरीने तुमच्या हाधीने सत्यस्वरूप.

याचा अर्थ असा की, विशिष्ट परिस्थितीत विशिष्टपणे इंद्रिये कार्य करीत असतां बाहेरच्या वस्तु आम्हांला विशिष्ट रूपाच्या दिसतात वा भासतात. आमचे शन म्हणजे आमच्या विशिष्ट संवेदना. माझी संवेदना म्हणजे ते टेबल काय ! नव्हे, टेबलाने विशिष्ट संवेदना निर्माण केली. पण टेबल व संवेदना एकच नव्हेत.

मला जो प्रत्यक्ष निकटचा अनुभव आहे तो त्या संवेदनेचाच काय तो आहे. ती जशी असेल तरे ते टेबल मला दिसेल. या सान्या विवेचनाचा निष्कर्ष असा की, टेबलाचे अंतीम, केवळ अंगभूत असे स्वरूप काय ते मला माहीत नाही. ते मला समजण्याचे सामर्थ्य नाही टेबलाचा न्याय हरये जगाला लावायचा म्हणजे, हे जग अंती खोरेवर काय आहे हे समजण्याचे कांहीहि साधन मला उपलब्ध नाही. माझ्या मैदूत ज्या संवेदना निर्माण होतात तेवढाच माझा जगाचा अनुभव. या सर्व संवेदना केवळ मनात असतात. मनाखेरीज, माझ्या कल्पनेखेरीज संवेदनाना अस्तित्व नाही. माझे सारे शन, माझी सरी जाणीव

श्रीसाईनाथाची आरती

जय देव जय देव जय साईनाथा ।
तूं शांती—सुख—दाता वाली निज भक्तां ॥
पावन करिसी जनता भेद न ठेवीतां ।
वत्सल जपुं की माता रमबीसी चित्ता ॥
करुणा—किरणी जगता न्हाणिसि गा संता ।
होसी चंद्रचि, त्राता सद्गुरु तूं विनतां ॥
समयीं नौका पतितां, देसी तूं हाता ।
शिकवीसी मानवता, हरिसी भव—चित्ता ॥
वाणी रमली, अमिता तव लीला गातां ।
कलियुगिंचा हितकर्ता प्रेषित तूं ज्ञाता ॥
वाण न आम्हां आतां तूं जवळीं असतां ।
भावे जोडुनि हाता नमवूं तुज माथा ॥

श्रीसद्गुरु साईनाथ महाराज की जय ॥

—ना. गं. लिमये, मुंबई ७

संवेदनांत आहे. बाह्य जगाच्या आधाता-मुळे कांहीं प्रतिक्रिया माझ्या मैदूत निर्माण होतात. या प्रतिक्रिया म्हणजे बाह्य जग असे मी समजतो. पण माझ्या मैदूच्या प्रतिक्रिया, माझ्या संवेदना मला जे जग दाखवितात त्याहून जगाचे सत्य स्वरूप अगदी वेगळे असणे शक्य वाहे. जग करे ‘आहे’ ते मला कर्हीहि जाणतां यायचे नाही, ते करे ‘दिसते’ एवढे कक्ष मला जाणतां येहील.

पता बदलला

कलविष्णांत येते की श्रीसाईबाबा संस्थान शिरडी यांचे मुंबईतील व्हॉफिल २५ बँक स्ट्रीट, फौट, मुंबई मध्यून ईस्ट अॅण्ड वेस्ट इन्हुअरन्स कंपनी बिलिंग, ५ वा मजला, ४९४५५ अपोलो स्ट्रीट, फौट मुंबई १, या जागी नेण्यांत आले आहे.

श्रीसाई लीला

दुःखांत रमण्याची आवड

लेखक — मनोज

हा पहा वीसं वर्षांचा तरणा जवान सुहाच. कॉलेजमध्ये ज्यूनिअर बी. ए. च्या वर्गात आहे तो. दादर स्टेशनवर गाडीची वाट पहात तो एका बांकावर बसला आहे. गुल्मुळीत दाढी, नीटनेटके कपडे आणि हातांतर्लीं ती चारपांच पुस्तके—या सगळ्या थाटांत तो दिसतो वाहे मोठा उमदा ! कॉलेज-मध्यांत याला 'स्कॉलर' म्हणून ओळखतात आणि त्याच्याविषयी मोठ्या कौतुकाने बोललात. त्याच्याच कॉलेज-तत्वांत याला कांहीं मुलींचा हा एक बोलका त्याच्या पुढ्यांतून चालला आहे. जातां जातां कोणा मुलीने कांहीं विनोदी उद्धार काढले आणि सगळ्याजणी मोठ्यानं हंसल्या. विचाऱ्या सुहासबद्दल कोणी कांहीं बोललं नव्हते. पण त्याला वाटांत आहे की आपल्याला पाहून आपली हेटाळणी करण्यासाठीच या पोरी हंसत होत्या ! त्या मुली पुढ्याने निघून गेल्यावर त्याने वर मान करून पाहिलं, त्याचे एक पूर्वांचे शिक्षक स्टेशनांत शिरत होते. त्यांना पाहातांक्षणीच, त्यांनी आपल्याला पाहूं नव्ये म्हणून शटादिर्यी हातातलं पुस्तक उघड्यून तें वाचण्यांत गहून गेल्याचं त्यानं सोंग केल आहे.

जगापासून मुहास असाच नेहमीं दूरदूर पळत असतो. त्याची आई म्हणते, 'आमचा सुहास किनई, कोणाच्या अध्यांत नाही मध्यांत नाही. आपला अभ्यास बरा की आपण बरा, असा असतो तो सदा ! अलीकडच्या मुलांसारखा चवचालणणा त्याच्यांत दिसायचा नाही. आणि समाधानी किती ! आतां-पर्यंत आपणहून त्याने कसली बस्तु मोठ्या इव्यासाने म्हणून मागितली नाही !'

मुहास बाष्ठात: शांत आणि समाधानी दिसला तरी आंतून त्याचं अंतःकरण सुखाच्या, कीर्तीच्या, लोकप्रियतेच्या आणि स्नेहाद्वयाच्या निष्कळ ठरलेल्या अंशांनी कंस भरून गेले आहे, तें त्याचं त्याल्य माहीत ! जगात आपला पुळक गाजा-वाजा व्याहा आणि सर्व माणसं आपल्यावर बेहद खूप असावीत याची त्याला अनिवार आसक्ति आहे—पण.....

चित्र दुसरं—गोविंदराव

चौपाटीवर टिळकांच्या पुतल्याखाली शाच एका ठराविक जागेवर संघ्याकाळीं दृ. वाजून दोन मिनिटांनी न तुकातो गोविंदराव वेऊन बसतात. गोविंदरावांचे वय अंतां पचे-चालीसच्या घरांत आहे. गेळी वीस वर्षे त्यांनी सरकारी नोकीरी केली आहे. ठरल्या वेळेला कंवरीत जायचं, मान मोळून काम करायचं, सर्वांच्या मागून बाहेर पडायचं, ठरलेल्या कोपन्यांत वसून ट्रॅमने गिरणावांत घर्ये जायचं आणि चाहा पिऊन ठरलेल्या क्षणीं ठराविक अंधांतास या पुतल्याखाली येऊन वसायचं; असा त्यांचा कियेक वर्षांचा नित्यकम आहे. त्यांचे परिचित म्हणतात, 'गोविंदराव विचारा किती सालास नि सरल माणूस आहे ! कोणाच्या अध्यांत नाही, मध्यांत नाही ! काटकसरीत राहतो आणि आहे त्या परिस्थितीत सुखसमाधानांत जगतो.'

गोविंदराव कधीं समेला जात नाहीत, कधीं पसे खेळत चारचौबांत बसत नाहीत, किंवा कधीं उदून कोणाच्या घरी गप्पा छाटायला जात नाहीत. सकाळीं पिशवी वेऊन भाजी आणायला निघाले आणि वाईंत कोणी त्यांना ओळखीचा इसम दिसला कीं तें मान खालीं घालून चालू लागतात, किंवा दुसरीकडे तोंड फिरवितात. त्या गृहस्थानेच हांक मारून 'कसं काय गोविंदराव ! बरं आहे ना ?' असं विचारलें म्हणजे क्षीण हास्य करून तें मंद स्वरात म्हणतात, 'ही ठीक आहे आपल्या कृपेनें !' तो गृहस्य पुढे गेला म्हणजे त्यांना राहून राहून वाटत राहात कीं स्वतः निष्कळजी व सुखी असल्यामुळे आपल्याला खिजविष्याकरितांच त्या गृहस्थाने तो प्रश्न आणि हास्य केले असलं पाहिजे. पण एखाद्या गृहस्थाने त्यांना खुशाली विचारली नाही आणि तो तसाच पुढे गेला म्हणजे गोविंदरावांना वाटत कीं आपण किती क्षुद्र आणि हीन ! म्हणूनच तो गृहस्य आपल्याशीं बोलला नाही !

आपल्या अंगांत मोठेपणाचे सर्व गुण असून आपण मार्गे पढल्यां आहेत. आणि सामान्य मरणसाऱ्ये द्विरद्वी जीवन आपल्याला जगावं लागतं आहे, याची गोविंदरावांच्या मनांत

किती खंत आहे आणि व्यापले आयुष्य मुक्त गेलं या जाणिवेची आग त्यांना सुखां भाजून करी काढीत असते हे त्यांच्या परिचितांच्या नजरेस आले तर पहाणारांना आश्रयाचा घक्काच वरेल !

ही दोन चित्रं दोन टोकांची आहेत. एक आयुष्याच्या चढणीवर आहे तर दुसरा उत्तरणीवर आहे, पण दोबांचंहि मन अरंटुष्ट, आकाशा मोठी आणि जीवनाचा अनुभव निराशाजनक !

दोबांची परिस्थिति निरनिराळी असेल. पण जीवन-वैकल्याची कडू जाणीव ही गोष्ट दोबांच्या बाबतीत सारखीच आहे.

पण हे जीवनवैकल्य त्यांनी आपण होऊन स्वतःवर ओढवून व्यापले आहे. आपल्या दुःखाचा पेळा त्यांनी आपण होऊनच अनेक रसायने मिश्रित करून तयार केला आहे आणि आता त्यांतील कडू घोट ते पीत आहेत.

आपल्यांपैकी पुज्जलांचं जीवन असंच आहे.

ठरीवणा आणि नटिसपणा हे या जीवनाचं बहिरंग; तर नवनव्या अनुभवांना, पराकमांना आणि सुखांना आसुखलेले, परंतु व्यवहारांतील अवघड अडचणींना भिजन मुरङ्गन माधारी फिलेले मन हे या जीवनाचं अंतरंग असतं.

× × ×

समान लक्षण—समाजविन्मुखता

या लोकांने ज्यवसाय मिळ व्यस्ते, परिवार आणि प्रपंच निरनिपले दिसले, आणि ज्या जनसमुदायांत ते बाबरतात ते सुमुदाय इतरांपासून विभक्त असल्यासारखे भासले तरीहि त्या सर्वांचे एक लक्षण मात्र उल्कपणे डोळ्यांवर भरण्या-सारखं सर्वत्र सारखं असतं. ते म्हणजे त्यांची समाज-विन्मुखता.

‘कोणाच्या अध्यांत ना मध्यांत’ हे सोजवळ ब्रीद मिरखून बाबरत असलेले हे सर्व लोक हमाजाला बाबरून त्याच्यापासून अंतरंगानें दूर राहिलेले असतात. ते चारचौधांत मिसळणार नाहीत, समोबैठकींना जाणार नाहीत, आणि शक्य त्या उपर्यांनी लोकांचा संसर्ग टाळतील.

असा संसर्ग टाळून ते म्हणजे मोठे सुखांत असतात असं मुलींच नाही. परंतु जी गोष्ट केवळ भीतीने त्यांच्या हातून घडते तिला तत्त्वज्ञानाचं सोजवळ रूप देणे हे मात्र त्यांना करतां येते. सदोदित एकलकोँडा राहून मनचे मांडे लाघ्याचा ‘रोग’—दो रोगच नाही तर काय—असलेल्या एका परिचिताला एकदां भी म्हटलं, ‘अरे सदानुकदा तू आपल्या त्यांना मिळी

बालून बसलेला असतोष, कधीं कोणार्ही मिसळत नाहीत. तुला या एकाकी जीवनाची खंत कशी वाटत नाही ?’

त्यावर गंभीर, मुद्रा करून तो म्हणाला, ‘विविक्तदेश-सेवित्वम् अरतिर्जनसंसदि’ हे वचन तू कधीच ऐकलं नाहीत वाटतं ?’

त्यांच्या बोलण्याचा अभिग्राय, बाचक, तुमच्या ध्यानांत आला का ? ‘जनसमुदायाची नावड व एकांतबासाची आवड’ हा योग्याचा मोठा गुण म्हणून श्रीकृष्णांनी सांगितला आहे. हा गुण आपल्या अंगीं आहे, म्हणजे पर्यायाने आपण सामान्य माणसून नसून कोणीतरी योगी आहेत असं त्याला सुचवायचं आहे. जगांतील सुखं आणि कीर्ति त्याला नकोत असं नाही, परंतु ती मिळविष्ण्यासाठीं जगार्ही दोन हात करण्याचं शौर्य नाही, आणि स्वतःची कुंवत भेळवण्याची शक्ति नाही, अशी माणसं शेवटीं जगापासून पळतात आणि अनासक्तीचं तत्त्व-ज्ञान बोळू लागतात.

जगाची फसवणूक

तुमच्यामध्ये हा दुर्गुण आहे का पारखून पहा. ‘आपले काम बरं की अपण दरं’ अशी तुमची वृत्ति आहे का ? ठीक ! पण या वृत्तीबरोबर तुमच्या मनांत खरोखरीच समाधान आहे का ? जर नसेल तर आपला दुबळेपणा लपविष्ण्याकरतां तुम्ही या वृत्तीचा बुरका पांधरून जगाची फसवणूक चालविली आहे असं नकी समजा.

तुमच्या वर्तणुकीला कितीहि चांगलीं चांगलीं नावं तुम्ही दिलीत तरी खरोखरी त्या वर्तणुकीचं मूळ पराभूत मनोवृत्तीत आहे. ‘आमचा कांहीं जगाला उपसर्ग नाही’ असं मोठथा गंभीर सात्त्विकपणे जेव्हां तुम्ही म्हणतां तेव्हां त्याचा खरा अर्थ असा असतो झीं, जगाला यत्किंचितहि उपसर्ग देण्याचं सामर्थ्येच तुमच्यापार्ही नाही. आपल्या दुबळेपणाला आणि असमर्थेला सत्त्वरुणांचं रूप देण्याचा तुमचा केवळ डान असतो. परंतु मिकाभ्याने एकादशीचा उपवास केल्याबद्दल पुण्य मिळाण्याची आशा जितकी खोटी तितकीच तुमच्या अनुपसर्गानें सत्त्वशीलता दर्शविष्ण्याची तुमची अपेक्षा निष्फल.

एक बोधग्रद आख्यायिका

स्वामी विवेकानंद परिवाजक अवस्थेत हिंदुस्थानभर फिरत असतांना दक्षिणेत एका गोवीं त्यांचा कांहीं दिवस मुकाम पडला होता. एक माणूस स्वाभीजीकडे रोज येऊन ‘आपल्याला कैवल्याचा मार्ग दाखवा’ म्हणून त्यांच्या मार्गे दुमर्ये लवीत असे. त्याची मुण्डुण फार वाढली तेव्हां एकदां स्वामीजी त्याला म्हणाले,

“तुमची इच्छा फार चांगली आहे. पण मला असं सांगा, तुम्ही कधीतरी खोटं बोलल्यां आहांत का ?”

तो गृहस्थ शहारुन म्हणाला “छे ! छे ! केवळांच नाही !”

“ठीक ! तुम्ही कधी चोरी केली आहे का ?”

“त्वामीजी हे काय बोलणे ! मी कधीच दुसऱ्याच्या वत्त्वा अपहार करण्याची कल्पनादेखील भनांत आणली नाही.”

“मग असं करा” गंभीर स्वरांत त्वामीजी म्हणाले, “तुम्हांला खरेखरी कैवल्याचा मार्ग हवा असेल तर उद्यापासून दिवसांतून एकदा खोटं बोलत चला आणि एखादी तरी लहानमोठी चोरी करा !”

त्यांनी हे शब्द ऐकून त्वामीजी आपली शक्त करीत आहेत कडा कल्पनेने तो गृहस्थ रागाच्या तिरिमिरीत तेथूत उढून चालता शाळा.

दगडाची वृत्ति काय कामाची

त्वामीजी इतरांकडे वकून म्हणाले, “माझ्या बोलण्याचे तुम्हांला नवल बाटलं असेल, परंतु या गृहस्थाची चौकऱ्या कल्पना आणि त्याची कालचर्या बघून, माझी खात्री आली की तो पहिल्या दर्जांचा आठशी माणूस आहे. दुसऱ्याला थोडा उपद्रव देण्याइतकंहि करूत्य त्याच्यामध्ये नाही. ही अवस्था म्हणजे दगडाची अवस्था. दगड कर्वी खोटं बोलत नाही किंवा चोरी करीत नाही; म्हणून तो मोठा सत्वरुणी झाला काय ? काय फरण्याची प्रचंड शक्ति माणसांत प्रथम असली पाहिजे.”

समाजविन्मुखता हा दुरुण

जनसुदायापासून फटकून राहणे हा सद्गुण नव्हे; दुरुण आहे. समाजाच्या जीवनाची समरस न होता आपण आपल्या क्षुद्र वैयक्तिक स्वप्नांतच गुणून राहतां. ती स्वप्ने सूतं स्वरूपांत व्याणण्याचा यत्नहि करायला आपण घेत नाही. माणसाच्या कर्तृत्वावर मोठी कुन्हाड कशाने पहत असेल तर ती ‘कोणाच्या अध्यांत ना मध्यांत’ या वृत्तीने होय ! जेव्हां जेव्हां तुमच्ये मन अल्यंत दुःखी, विषष्ण, उदास असे बनले असेल, आपल्याबहुल कोणाला कांही अगल्य वाढत नाही, आपल्यावर कोणाचे प्रेम नाही या भावनेने तै भरल गेले असेल, तेव्हां तेव्हां एकलकोडेपणा टाकून चार लेकांत जाऊन मिसला, त्यांची सुखदुःखे ऐकून ध्या, कांही ना कांही प्रत्यक्ष कृति करून दुसऱ्याच्या उपयोगी पडा. अक्लर उदासीनता हे ईश्वरावर विश्वास नवल्याचे लक्षण आहे, असे विवेकानंद म्हणत असत. त्याच्या या विश्वासांतील मर्म ओळखा. इतरांची उपेक्षा करून स्वतःच्या

व्यक्तिगत सुखदुःखांचे स्तोम माजविणे हे ईश्वरभक्ताला शोभण्यासारखे नाही. समाजाशी मिकून मिसळून वागून त्याच्या सुखदुःखांत समरस होणे आणि ईश्वरावर श्रद्धा ठेवून सदैव प्रसन्न राहणे ही यशस्वी व मुखी जीवनाची गुरुकिणी आहे.

~~~~~* * ~~~~

शिरडी संस्थानचे सभासद व्हा

सर्व साईभक्तांना आमची प्रेमाची विनंती आहे की, त्यांनी शिरडी येथील श्रीसाईबाबा संस्थानचे सभासद होऊन बाबांच्या कायांत सहभागी झावें.

संस्थानचे आश्रयदाते होणारास रु. ५०० शुल्क

“ आजीव सभासद ” „ १०० ”

“ सामान्य ” „ ५ ” वार्षिक

सभासदास खालील अधिकार मिळतात

१ रामनवमी, गुरुपौर्णिमा व पुण्यतिथीचा प्रसाद घरपैंचता मिळतो.

२ निवडणुकीच्या वेळीं भतदानाचा अधिकार असतो, व समितीचा सभासद या नात्याने उमेदवार राहणून उमें रहातां येते.

३ सर्वसाधारण सभेत हजर राहून संस्थानच्या कारभाराबहुल सूचना किंवा प्रश्न विचारण्याचा अधिकार प्राप्त होतो.

४ संस्थानचा वार्षिक अहवाल घरपैंचता मिळतो.

‘श्रीसाईबाबा संस्थान, इंस्ट अॅन्ड वेस्ट इ. क. बिल्डिंग, अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई नं.१’ ह्या पत्त्याचर दोन आण्यांचा स्टॅम्प पाठविल्यास सभासदाच्या अर्जांचा तका पाठविला जाईल.

—चिटणीस.

~~~~~* * ~~~~

चुकीची दुरुस्ती

मार्गील अंकांत छापलेल्या निर्णयासागर प्रेस प्रकाशनाच्या जाहिरातीत “शिवलीलामृत” लेज बुक साईंज कापडीची किंमत रु. २-८-० पेवजी रु. २-०-० आमचे नजर चुकीने पडली, तरी ती रु. २-८-० समजावी.

श्रीसाई लीला

एक मनोवेधक आणि स्फूर्तिदाय स्त्री-संत कथा

श्री गौरी मा

४
— लेखिका —

५
सौ. विजया खांवेटे (वर्दे)

बंगालमध्ये होऊन गेलेल्या अनेक श्रेष्ठ संतां मध्ये प्रसिद्ध स्त्री-संत श्री गौरी मा यांचे चरित्र अनेक दृष्टीनी अत्यंत अपूर्व, मनोवेधक आणि स्फूर्तिदायक असे आहे. एका श्रीमंत खानदानी घराण्यात जन्मास आलेल्या मुलीते सर्व सुखांचा परित्याग करून संन्यस्त जीवन पक्कारावें, ईश्वरप्राप्तीसाठी कठोर तपश्चर्या करावी आणि ईश्वरी कृपा झाल्यावर आपले उमें जीवन केवळ मानवेसेवेसाठी खर्च कराविं—ही सर्वेच कथा एखाद्या काढवीसारखी सुरस आहे, चटका लावणारी आहे, सकारायीची स्फूर्ति देणारी आहे—

बहुत प्रमाणांत तिला येत होत्या. ती स्वतः कवयित्री होती. बंगाली भाषेत तिनें शैकङ्गावर कविता केल्या आहेत व शिवाथ संस्कृत भाषेतहि बन्याच आहेत. लोकांत तिला आदर मानसन्मान मिळत असे. मृडाणीच्या मनावर लहानपणापासूनच आपल्या आईच्या सुसंस्कृत व सुशिक्षित व्यक्तित्वाची डाप पडली होती.

अगदी लहानपणापासूनच मृडाणीचा ओढा देवदेवतांच्या पूजेकडे असे. घरची मंडळी सुसंस्कृत व्यस्त्यासुले मृडाणीचे नांव अगदी लहानपणांच जवळच्या एका मिशनरी शाळेमध्ये दाखल करण्यात आले. मृडाणीची बुद्धि अत्यंत तळ्य झेती. ती धडे भराभर करू लागली. तिची बुद्धि पाहून खूप होऊन तिच्या शाळेच्या एका प्रमुख संस्था-संस्थापिकेने, कु. मारिया मिलमन हिने, तिला उच्च शिक्षणासाठी स्वरूपाचेने इंग्लंडला घेऊन जाण्याची तयारी दाखवली. पण मृडाणीचे त्या शाळेत पटेना. शाळेत शिक्षण शिक्षिका होत्या. त्या हिंदू लोकांच्या अडाणीपणावर, अंधश्रद्धेवर आणि देवभोगेपणार टीका करीत. तिला तें आवडेना. आपल्या धर्मावर टीका करणाऱ्या लोकांकडून तसेंवे त्यांचे अपवित्र शिक्षण घेण्याची कल्पनाच त्या छोट्या पण तेजस्वी मुलीला इतकी असद्या होऊ लागली, की त्यांची सारखी भांडणे होऊ लागली. शेवटी कंटाळून तिनें ती शाळा शिक्षण पुरै करण्याच्या अंतच सोहून दिली. यावेळी तिचे बय जवळजवळ तेरा वर्षांचे होतें. शाळा सोर्डीपर्यंत, ती बर्यंच संस्कृत स्तोत्रे शिकली होती. गीता, चंडी, रामायण व महामारतांतिल संस्कृत भाषेतील उत्तरे उत्तरे तिनें मुलोदृत केलेले होते. संस्कृत व्याकरण ग्रंथ 'मुग्धबोध' याचेहि पाठांतर तिनें तोंपर्यंत वरेचासे पुरै केलेले होतें.

या काळांत तिचा देवाकडचा ओढा दिवसेंदिवस वाढत गेला. वयाच्या ददाच्या वर्षीच एक अस्थात्मावर अत्यंत अधिकार असलेला शास्त्रज्ञ सहजगत्या कांही कामासाठी त्यांच्या

गौरी मा यांचा जन्म १८५७ साली झाला. बंडाच्या बामधुर्मीत जन्माला आल्यासुले की काय, त्यांची वृत्ती लहानपणापासून अत्यंत स्वतंत्र व बंडलोर होती. त्यांचे बडील श्री. पार्वतीचरण चट्टोपाध्याय हे द्वावरा जिल्हांत शिवपूर्णांकी रहात. गौरी मा हे त्यांचे चवयें अपत्य. गौरी मांचे पाळण्यातले नांव मृडाणी होते, त्यांच्या आईचे नांव गिरीबालादेवी होते, गिरीबालादेवीला आपल्या आजोळकडून दक्षिण कलकट्यात वरीच इस्टेट मिळाली होती. तिला भाऊ नव्हता. म्हणून त्या इस्टेटीची व्यवस्था पाइण्यासाठी तिला तिशेच बहुतेक रहावें लागे. तिची मुलेहि तिच्याबोरोवर असत. त्यामुळे मृडाणीचे सर्व वालपण आजोळी गेले. मृडाणीचे बडील सुशिक्षित व आध्यात्मिक प्रवृत्ति असलेले होते. गिरीबालेचा आध्यात्मिक विषयांकडे ओढा तर होताच, पण त्या काळाच्या मानाने ती वरीच सुसंस्कृत व सुशिक्षित होती. तिला बंगाली व संस्कृत उत्तम येत होतें; शिवाय इंग्लिश व पर्शीयन भाषाहि थोळ्या-

मीं आवेला होता, त्याच्याकडून तिने गुस्मान घेतला. त्यावेळीचे वृद्धावनाहून एक यात्रेकल ली थेऊन कांही दिवस यांच्या घरी उत्तरली होती. तिने मृडाणीची देवावरची प्रति पाहून खबूष होऊन जाताना तिला आपल्याकडची श्रीकृष्ण दामोदराची कृष्ण पाषणाची मूर्ती दिली. त्या मूर्तीत मृडाणी इतकी तन्मय झाली की तिच्याशिवाय तिला कांहीहि सुनेना. दिवसरात ती त्या मूर्तीशी बोलत, पूजा कीत राहुं लागली. हीच मूर्ति गौरी मांची जन्ममरती शेवटीन व पूजास्थान झाली.

आपल्या मुलीचींहे हें देवाद्वारलचे वाढते वेड पाहून तिच्या आईबापाना अन्त्येत काळजी बाहुं लागली. अजून तिला तेरा वर्षेमुद्दां पुरीं झालीं नव्हती. तिच्या वयाच्या इतर मुलीं-प्रमाणे नयां—सुरडणे, खेळणे कांहीहि तिला सुचत नसे. दोदित ती तिच्या मूर्तीवारी असायची. तिच्या आईबापानी तिच्यासाठी स्थळे शोधण्यास सुरवात केली. त्यांना वाटले, हिंवे लग करून दिलें की आपले नवे घर, नवरा, संसार, मुर्बाढे यांत ती गुंतेल नी हा देवाचा नाद सोडील. आपल्या श्रीसाठी खटपट चालली अहे हें जेव्हां मृडाणीला कळले तेहां ती आपल्या आईला म्हणाली, ‘आई, मला लघच ज्ञायच नाही.’

आहें म्हटूर्ले, ‘असं कसं होईल, बाळ ? तू खी आहेस. तुव लग्नाशिवाय संबंध जन्म तसेच कसे राहते येईल ? ल्लिला ल्य करून संसार केलाच पाहिजे.’

मृडाणी म्हणाली, ‘बरं तर ! मी लग करीन. पण मला अग नवरा शोधून दे कीं तो अमर अहे ! तरच मी लगाला उमी राहीन. न्याहीतर मुलीच लग करणार नाही !’

मृडाणीला सर्व माणसे मरणाधीन आहेत हें काय ठाऊक मढते. तिच्या म्हणण्याचा उद्देश असा असणार कीं जगत अमर फक्त देव अहे. त्याच्याशीच मी लग करणार थाहे. मला सामान्य माणसाप्रमाणे संसार करायचा नाही. पण आहें व इतर लोकांनी तिचे म्हणणे श्वेतारी घाललें. त्यांना वाटले, लग्नाच्या सगळा समारंभ, थाट पाहिला कीं तिचे मन विश्लेषे ! लड्य ठरले तेहां तिने कुठे पक्कून जाऊ नवे महणून तिच्याक नातेवाईकांचा पहार बसला. तिला एका खोर्लीत जल्द जबल व्हंदिस्त करून ठेवण्यांत आले. मृडाणीला ही अवरदत्ती पाहून चीड आली. लग्नाच्या आधल्या रात्रीं मोठ्या प्रश्नीते तिने आपली सुटका करून घेतली व ती पक्कून गेली ! अ अर्धाद्य जिश्यल्या तिथे थांवले ! दोनचार दिवस शेवटेसाठे ती सांपढली. आईबापानी शिव्या छालाचा नोद मात्र रीहून दिला.

मृडाणीचे मन तेहांगासून घरला विटले. घर सोहून

जाऊन कुठे तरी एकान्तवासांत राहून आपल्या आराध्य देवतेची उपासना करावी असे तिला सरखे वाहुं लागले. त्याप्रमाणे लवकरच एक सुवर्ण संधी आली. एकदा त्याच्या नात्यांतले कांहीं लोक गंगासागरच्या यात्रेला जाण्यासाठी निघाले. मृडाणी तेहां अठरा वर्षांची होती. तिने आपल्या आईवडिलांचे मन वळदून यात्रेला जाण्याची परवानगी मिळवली, व ती त्यांच्या वरोबर यात्रेला निघाली. थोड्याच वाटचालीनंतर मृडाणी त्याच्या ढोला चुकवून एकटीच पळाली, व वार्टें संपृष्ठील त्या यात्रेकरूबोबर व साधु-संन्याशांबोबर प्रवास करीत, मोठे हाळ व कष सोसून ती हरद्वाराला येली. त्यावेळी तिच्या जवळ फक्त-तिच्या लडक्या दामोदराची मूर्ती, कालिमाता आणि आणि गौरांग प्रभू (चैतन्य) यांचे फोटो, भगवद्गीता, चंडी-स्तोत्रांचे पुस्तक, भागवत आणि अत्यंत आवश्यक एवढ्याच फक्त गरजेच्या वस्तु—हतकेंच सामान होते. ती फक्त हरद्वार-लाच थांवली नाही. संसाराच्या कचाळ्यांतून मुटल्याचा थवण्यांनी निघिड घनदाट अरण्यांत सुद्दां ती खुशाल मुक्काम करी. कांहीं वर्षांत तिने केदारनाथ, ब्रीनारायण, अमरनाथ, वृद्धावन, द्वारका व पुरी यांची यात्रा केली. फक्त अठरा वर्षांची एक मुलगी एकटीदुकटी एवढा प्रवास करूं शकली. यावर कोणाचा विश्वास तरी बसेल काय ? पण माणसाच्या मनांतला परमेश्वर जागा झाला कीं तो त्याच्याकडून वाटेल तीं असाध्य कामे करून घेतो !

या तीर्थयात्रेत त्यांनी सर्व भूषा करण्याचे साफ सोडून देऊन फक्त भगवीं वर्षे वापरण्यास सुरवात केली. या यात्रेत त्यांना विविध प्रकारचे व अत्यंत अद्भुत अनुभव आले. केव्हां केव्हां आपले खीत्व लपविष्यासाठी पायधोळ कफनी, छाठी, व फेटा असा पुरुषी पोषाख त्यांना करावा लागला. तर केव्हां सर्वोगाला भरपूर राज-माती फांसून वैराग्याचे सोंग च्यावै लागले. केव्हां केव्हां तर लोकांचा संसे-मिरा चुकविष्यासाठी त्यांनी वेड्या माणसाची सुदां वतावणी केली होती ! कारण तरुण वयाच्या सौंदर्यवती ल्लिला इतके फिरले आणि तेहां त्या काळीं, ही केवढी कठीण गोष्ट होती ! या यात्रेच्या अवधीत त्यांची पुष्कळच आध्यात्मिक प्रगति झाली. कांहीं ठिकाणी, विशेषतः द्वारकेला त्यांना आध्यात्मिक साक्षात्कारहि झाले.

मृडाणीने रामकृष्णांबद्दल ऐकले तें प्रथम बलराम बोंसच्या घरी. बलराम बोस हे (घरांतील सर्व मंडळीसह) रामकृष्णांचे मोठे भक्त होते. नंतरहि तीर्थयात्रा करीत असर्तीना जगताच-

पुरीला श्री रामकृष्णांच्या प्रभावी चारिश्याची माहिती त्यांना एका रामकृष्णांच्या शिष्यानें दिली, सन १८८२ त त्या याचा आयोगून कलकत्त्याला परतल्या व बलराम बोसच्या घर्या राहुं लागल्या. त्यानें त्यांना श्री रामकृष्णांच्या दिव्यत्वाची, त्यांच्या उपदेशाची, साक्षात्कारांची माहिती दिली व त्यांना रामकृष्णांना भेटण्याचा आग्रह केला. त्यांनी उत्तर दिले, 'तुझी सांगतो ते खरे असेल, पण खुद माझ्या अंतःकरणाला त्यांच्या मेटीची ओढ लागल्याखेरीज मी त्यांच्याकडे जाणार नाही.'

त्यानंतर कांहीं दिवसांनी त्या आपल्या दामोदराची पुजा करायला बसल्या असतां त्यांच्या दामोदराची मूर्तीं होती त्या ठिकाणी माणसाची दोन पावळे दिसूं लागलीं! मूर्तीला म्हणून त्यांनी तुलसी बाहिल्या, त्याहि त्या पावळांवर पडलेल्या त्यांना दिसूं लागल्या! परत त्यांनी तुलसी मूर्तीला बाहिल्या, परत ती मूर्ती न दिसता त्या तुलसी त्याच पावळांवर पडलेल्या त्यांना दिसूं लागल्या! तीन बेळां असे शाळे. हें पाहून गौरी मांचे मन एवढे क्षुब्ध शाळे की त्यांची शुद्ध इरपून त्या निचेहे होऊन खालीं पडल्या! बन्याच तासांनी त्या शुद्धीवर आपल्या, पण त्यांना बोलता येईना. त्यांची बाचाच जणूं हरपून गेली होती. कोणीतरी अदृश्य शक्ति आपले हृदयच जणूं खेंचून घेत आहे असे त्यांना वाढूं लागले. तो दिवस नी संबंध रात्र तथाच स्थितीत गेली. दुसऱ्या दिवशी, त्यांची ती व्यवस्था पाहून बल्यामें मोठ्या पहांटेलाच त्यांना आपली पत्नी व घरांतील कांहीं बायकांसह दक्षिणेश्वरी नेले. ती पोंचली त्यावेळीं श्री रामकृष्ण एक लहानशी काठी हातांत घेऊन तिला घागा गुंडाळीत, तोंडानें कृष्णाचे गर्णे गात बसले होते. यांना आलेले पाहांतच त्यांनी गार्णे बंद केले, तिशे पैंचतांच गौरीमांना बाटणारी ओढ व हुरदूर एकदम शुद्धली. रामकृष्णांना नमस्कार करीत असतांना त्यांची रामकृष्णांच्या पावळाकडे नजर गेली आणि त्या स्तिमित शाळ्या! तीच पावळे त्यांना दामोदराच्या मूर्तीपेक्षी दिसली होतीं! त्याच पावळांवर त्यांनी तुलसीदळे बाहिले होतीं! त्याच पावळांनी त्यांना असे वेढे करून सोडले होते!

असूतां त्यांना आफली वाक्य आठवलीं व त्या अनुभवाचा उलगडा शाळा. रामकृष्णांनी बलरामकडे त्याची अशा भाषेत चौकशी केली की जणूं ते त्यांना बेरेच दिवसांपासून ओळखत होते! त्या बेब्हां परत जायला निघाल्या देव्हा मोठ्या प्रेमलः पणानें रामकृष्णांनी गौरी यांना परत भेटायला यायला सांगितले. दुसऱ्या दिवशी गौरी मा एकद्याच दक्षिणेश्वरी आपल्या. त्या पुष्कल वेळ बसून रामकृष्णांशी बोलल्या. आपले अनुभव, मुखदुःखे त्यांना सांगितली. रामकृष्णांनी त्यांची शारदामाईशी ओळख करून दिली. तेब्बांपासून

गौरी मा निश्चितपणे रामकृष्णांकडे थेंक लागल्या. मधूनमधून शारदमाईच्याकडे नौबतखान्यांत राहत असत. यापुढेच सर्व आयुष्य त्यांनी रामकृष्णांची सेवा करण्यांत व त्यांनी सांगितलेल्या आशा पाळण्यांत घालविले.

गौरी मा तन्हेतन्हेचे जिज्ञस तयार करून श्री रामकृष्णांना स्वतःल्या हातानै मोठ्या प्रेमानें खाऊं घालीत. नौबतखान्यांत असतांना पुष्कलदां मोठ्या प्रेमल गोड स्वरांत त्या भजन करीत. रामकृष्णांनी त्यांचे भजन ऐकले की, त्यांची लोच समाधी लागत असे! गौरी मांनी श्रीचैतन्यांचे चरित्र वाचले होतेच. एकदां त्यांच्या मनात अशी इच्छा झाली की, श्रीचैतन्य व त्यांचे शिष्य यांनी अनुभवलेला 'महाभाव' आपल्याला प्रत्यक्ष पाहायला मिळावा! त्यानंतर दोनतीन दिवसांनी त्यांनी श्रीरामकृष्णांच्यासाठीं एक जिज्ञस तयार केला व तो घेऊन त्या दक्षिणेश्वरीं आल्या. त्यांतला एक तुकडा मोहून रामकृष्णांनी तोंडांत घालतांच त्यांची एकदम भावसमाधिलागली! खोलीत गौरी मा व इतर शिष्य होते. रामकृष्णांच्या शरीरांतून जणूं दिव्य भावांनेचे प्रवाह सगळ्या खोलीत पसरले! गौरी मा व सगळे शिष्य एकदम भारल्यासारख्या झाले! त्यांच्या नसानसांत विलक्षण चैतन्य भरून गेले! सगळेजण बराच वेळ त्याच स्थितीत उभे होते! शेवटीं श्रीरामकृष्णांनी शुद्धीवर आपल्यावर प्रत्येकाला स्पर्श करून त्यांना पूर्वस्थितीवर आणले. अशा रीतीने गौरी मांना ते दृश्य प्रत्यक्ष पाहायला व अनुभवयाला मिळाले. तेब्बांपासून गौरी मांची खात्री पटली की रामकृष्ण हे श्री चैतन्यप्रभुंचा अवतार आहेत!

एकदां गौरी मा सूर्योदयापूर्वी सकाळीं बांगेतलीं फुले तोडीत होत्या. रामकृष्ण तिशे जवळ उभे होते. गौरी मांना पाहून ते म्हणाले, हें पहा गौरी, मी पाणी घालतों. तूं माती मव्या याल घे.' गौरीमा म्हणाल्या, 'मग आणूं का पाणी?' रामकृष्ण हंसले व म्हणाले, 'माझ्या म्हणण्याचा उद्देश हा नव्हता. त्याचा खरा अर्थ हा की या देशांतल्या जिया अगदी वाईट व्यवस्थेत आहेत. त्यांच्यासाठीं तूं कांहीतरी कार्य केले पाहिजेस. त्यांची स्थिती सुधारली पाहिजेस.' शहरांतील गोंधळ व गर्दीच्या वातावरणांत काम करण्याची कल्पना-व तेही रामकृष्णांची सध्यांची सेवा सोडून देऊन—गौरी मांना मुलींच रुचली नाही. पण रामकृष्णांच्या विशद बोलणेहि त्यांना अवडत नव्हते. त्या म्हणाल्या, 'मी असं करीन. हे काम करायला तथार असणाऱ्या कांही मुली गोळा करून मी हिमाल्यांत त्यांना घेऊन जाईन व तिशे त्यांना शिकवून तयार करीन. मग त्या शहरांत जाऊन हैं काम करतील?' रामकृष्ण म्हणाले, 'छे: छे: तुल्य इशेच राहून हैं काम

केले पाहिजे. शहरांतच राहिले पाहिजे. तुझा अध्यात्माचा अम्यास आतां पुरेसा क्षालेला आहे. आतां यापुढची तुझी तपश्चय म्हणजे स्थिरांनी सेवा! आपल्या स्थिरा अत्यंत अवृत्त असत स्थिरीत आहेत.'

ग्रामकृष्णांनी आपल्या शक्तीने एक दिवस ताढळे की गैरी मांना एक विदिषा प्रकारची तपश्चर्या करण्याची इच्छा आहे. त्यांनी गैरी मांना हैं कार्य सुरु करण्याथगोदर ती तपश्चर्या पुरी करण्याला सांगितली. त्यासाठी त्या बृंदावनाला गेल्या व तिथें अस्येत एकान्तांतले स्थळ निवङ्गन काढन त्यांनी तपश्चर्येल सुरवात केली. पण श्रीरामकृष्ण या अवघोत आपल्याला सोडून जाणार हैं त्यांना कळले नव्हते. श्रीरामकृष्णांनी समाधीपूर्वी गैरी मांना भेटण्याची इच्छा प्रदर्शित केली होती. पण त्यांचा पत्ताच कोणाला माहित नव्हता. गैरी मा परत आल्या, त्यांना जेव्हां श्रीरामकृष्ण आपल्याला पुन्हां भेटणार नाहीत, जाण्यापूर्वी आपल्याला भेटण्याची त्यांची इच्छा होती हैं कळले तेव्हां त्यांना इतके दुख झाले की परत त्या घूर्ण्याच ठिकाणी गेल्या व सर्व उल्लेख आशुव्य त्यांनी त्याच तपश्चर्येत घालवायचे डरविले. पण तर्चे न करण्याबदल त्यांना रामकृष्णांचा साक्षात्कार आला. नंतर शारदामाई जेव्हां बृंदावनाला गेल्या तेव्हां त्यांनी शोध करून मुद्राम गैरी मांना हुड्कून काढले व त्यांच्याजवळ एक वर्षभर त्या राहिल्या. त्यानंतर गैरी मा तीर्थयात्रा करण्यासाठी पस्त हिमाल्यांत निघून गेल्या. परत पूर्वीच्याच ठिकाणी यात्रा कीत त्यांनी जवळजवळ दहा वर्षे घालवली. नंतर कांही दिवस आजारी पडून त्या कलकश्यास आल्या. बर्चे वाटल्या-नंतर त्या दक्षिण हिंदुस्थानांत गेल्या. कन्याकुमारी रामेश्वरपर्यंत लांनी यात्रा पुरी केली. मग मध्य हिंदुस्थानांतली कांही स्थळे पाहून त्या कलकश्याला परत आल्या.

गैरी मांनी ही यात्रा निवळ पुण्य जोडावें म्हणून केली गवती. सर्व स्थळांचे व परिस्थितीचे त्यांनी बारकाईने निरक्षिण केले. सर्व भारतांतल्या स्थिरांच्या करुणाजनक इश्वरीचे आतां त्यांना पूर्ण ज्ञान आले. त्यांचे अंतःकरण संतापून व अनुकंपेने प्रवृत्त गेले. स्वामी रामकृष्णांचे शब्द सारले त्यांच्या ज्ञानात शुरू लागले—'गैरी, त्यांची स्थिति वै सुषाळी पाहिजेस, त्यांच्यासाठी तूं कार्य केले पाहिजेस.' गैरी मांना बन्याच अनुभवाने पटले होतें की जर या स्थिरांची ऐश्वर्यी उप्रापरवयाची असेल तर प्रथम त्यांची अस्थिक्षितता दूर करून त्यांना स्थान केले पाहिजे. या व्याप्रमाणातील जग्य कुठे असेल हा विचार त्यांच्या मनांत आला, तितकांतच त्यांच्या विचाराच्या एका व्यक्तीने त्यांना कापालेश्वराला नेले. हे त्यांना

कलकश्याच्या उत्तरेस कांही मैलांवर बराकपूर म्हणून गेंगेच्या कांडाबर गांव आहे तिथें आहे. तें पवित्र व रमणीय स्थान गैरी मांना फार पसंत पडले. त्या कामासाठी त्यांनी जे काय थोडेबद्दुत मिळतील ते पैसे गोळा केले व १८९५ साली त्यांनी बराकपूरला श्रीशारदामाईच्या नांवाने 'शारदेश्वरी आश्रम' स्थापन केला.

एका भोट्या अवाढव्य कार्यांची ती एक छोटीशी सुखात होती. स्थिरांना व मुलींना लायक नागरिक बनण्याला आवश्यक असें मौतिक व आध्यात्मिक दोही तऱ्हेचे शिक्षण त्यांना दिले जाते असे. त्या सगळ्या मोठ्या पहांटेलाच सकाळी उठत, गंगेत वांधोळ करीत. नंतर थोडी आध्यात्मिक साधना करून मग अभ्यास व इतर गृहकृत्यांना लागत. व्याश्रम नुकताच स्थापन क्षाला होता. पैशाचें व लोकांचेहि पाठवळ स्थाला व्यागदी कमी होते. त्यामुळे बन्याच गोष्टीचा तुटवडा भासत असे. तरीपण गैरी मांच्या मनमिळावूं व प्रेमल स्वभावामुळे ही उणिव भरून निघत असे, व तिथें राहणाऱ्या स्थिरा व मुली वाटेल ते कष्ट सहन करायला तयार होते. गैरी मा अस्यंत उत्साही, सहनशील व प्रवरंगी वाटेल तो त्याग करायला तयार होत्या. त्यांच्या स्वभावाची भौवतालच्या लोकांवर हळुइदूर छाप पडू लागली. आरंभी त्यांना सनातनी लोकांचा विरोध, निंदा, कुचेष्टा, दूषणे सहन करावी लागली. पण त्यांची निकाटी पाहून निंदक हळुइदूर कमी होऊळे लागले. व्याश्रमाचा पसारा वाढू लागला. एकठ्या गैरी मांना एवढें सर्व करणे शक्य नव्हते. तेव्हां हळुइदूर त्यांनी याच लीसेवेच्या कार्याला सर्वस्वीं वाहून घेणाऱ्या स्थिरांचा एक संघ स्थापन केला व त्या स्थिरांना शिक्षण देऊन व्याश्रम चालविण्यासाठी त्यांची त्यांनी मदत घेतली. या संघाचें नंच होते 'मातृ-संघ.' व्याश्रमाचें कार्य व विद्यार्थ्यांची संख्या बाढली. ती जागा गैरसोयीची होऊळे लागली. तेव्हां १९११ साली कलकश्यात गोआवागान या विभागात एक भाड्याचे घर घेऊन प्रथम तिथे तो आणण्यांत आला, व नंतर कांही वर्षे इकडेतिकडे जागा बदलून शेवटी १९२४ साली श्याम-बक्षारमध्ये, महाराष्ट्री हेमन्ताकुमारी रस्त्यांत २६ नंबराच्या घरात तो व्याणण्यांत आला; व तेव्हांपासून तो तिथेच आहे.

चालीउ वर्षांहून जास्त क्षाळ त्यांनी अशी स्थिरांची सेवा करण्यांत चालविल. वैगालमध्ये तर त्या या बाबतीत स्थापट करण्याऱ्या पाहिल्याच होत्या. त्यामुळे त्यांना लोकांबोगर अतिशय भोडी हुंज घाली लागली. लोक अडाणी, रुदीचे गुलाम व सनातनी होते. सर्वत्र गोपा घळला जात होता. समलक्ष

लोकांची मर्ने बळवून त्यांना घरांतल्या मुली, सिया आश्रमांत पाठवायली लावर्णे हैं एक अत्यंत खडतर काम होते. पण गौरी मांनी आपले ध्येय ठरवले होते. त्यांना रामकृष्णांनी आदेश दिला होता. त्यांची ईश्वरावर अठळ शद्दा होती. आपल्या देशांतील किंवितीची कशी सुधारतां येईल या समस्येची त्यांना अत्यंत तलमळ लागलेली होती. मूळव्याच त्या अत्यंत तळख बुद्धीच्या व तेजस्वी. त्यासुले हातांत या एकाच धेयाचा झेंडा घेऊन त्या पैदासाठी, मदती-साठी, विद्यार्थीनी गोळा करण्यासाठी दारोदार हिंडल्या. कसल्याहि श्रमांची, अपमानांची, कुचैषेची त्यांनी पर्वा केली नाही; सुतीनें, मानसन्मानानें, गैरवानें त्या हुरद्वन गेल्या नाहीत. त्यांनी आत्मत्यागाचें तेल घालून पेटवलेली ही ज्योत जर्कू लागली—जर्वत राहिली—तिची मशाल झाली व बंगालमध्ये किंवितीच्या उद्भासाठी सर्वेत्र खपपट चालू झाली. लोक जागृत झाले.

गौरी मा या स्वामी किवेकानंदासारख्याच उत्तम व्याख्यात्या होत्या. त्या तशा नसल्या तर त्यांना त्यांच्या कायोत यश मिळालेंच नसते. हिंदूधर्माच्या उच्च तत्त्वांचा त्यांनी जन्मभर पुरस्कार केला. इजारों धार्मिक लोक सल्ल्यासाठी त्यांच्याकडे येत. त्यांना त्यांनी आध्यात्मिक उन्नतीसाठी त्यांच्या शक्ती-प्रमाणे वेगवेगळे मार्ग सांगितले. बाह्यतः कठोर व तापट दिवस्त्या तरी त्यांच्या अंतःकरणांत निर्मल मारुप्रेमाचा शरा वाहत होता. कोणाऱ्हेहि हुश्व पाहिलें की भान विसरून त्या त्यांची सोडवशूक करण्यासाठी धांव घेत. एकदा कांही माकडे एका कुव्याच्या पिलाला पकडून त्याला त्रास देत होतो. त्या पिलाला सोडवण्यासाठी काढी पाठीवर बांधून एका जुनाट मोडकलीला आलेल्या पडकया भिंतीवरून घराच्या छपरावर त्या चढल्या. एकदा एका मुलीला बुडतांना पाहून त्यांनी तबडतोब गंगेत उडी घेतली. स्वतःला पोहायला येत नाही है त्या विसरूनच गेल्या! कुठेहि कोणावर अन्यथा होत असला तर त्याला त्या पाठीशी बालून आपण शक्तीशी सामना देत. त्यांना मीति माहित नव्हती व कसलाहि प्रसंग असला तरी धीमेपणाने तोड देण्याचे शौर्य व चिकाठी त्योळ्यांत होते.

त्यांची प्रकृति आतं बुद्धत्वासुले इलुइलू डांसलू लागली होती. १९३२ साली त्या जगन्नाथपुरीला गेल्या. त्या मूर्तीसिमोर महणाल्या, ‘मगवन्! बहुत करून हैं आपले दोवटचे दर्शन मी घेते आहैं.’ त्यांचे शब्द खरे झाले. त्यानंतर दोन वर्षीनी त्या वैद्यनाथ व नवद्वीपला गेल्या. तिथे त्यांनी कार्यकर्त्याना, भक्तांना भोजन वगैरे दिले, उत्सव केला व उत्तम तन्हें मजन, प्रवचन करून, विनोदी गोषी सांगून सर्वोच्चे खूप मनो-

रंजन केले. १९३६ व १९३७ सालीं दोन्ही वेळा श्रीरामकृष्णांची जयंती त्यांनी मोठ्या उत्साहाने पांच दिवस कलकर्त्यांत साजरी केली.

१९३७ च्या फेब्रुवारीच्या शेवटच्या आठवड्यांत त्या खूपच आजारी पडल्या. २८ फेब्रुवारीला त्या महणाल्या, ‘रामकृष्णांनी धागे गुंडालायला सुरवात केली.’ याचा अर्थ त्यांचे जीवन संपत आले असा होता. त्यांनी आश्रमाच्या कार्यकर्त्यांना व भक्तांना जवळ बोलावून आश्रमाविषयी चर्चा केली, सल्ला दिला, मार्गदर्शन केले. दुपारी त्यांनी आपल्या मैत्रियांना बोलावून त्यांच्याकडून स्वतःची सर्व वेषभूषा करून घेऊन त्या नटल्या. रात्री आश्रमांतल्या लोकांना श्रीरामकृष्णांची जयंती पूर्वीप्रमाणेच व्यवस्थित साजरा करण्याचा आदेश त्यांनी दिला. रात्री दामोदराची मूर्ति आणवून त्यांनी ती एखाद्या मुलांप्रमाणे प्रेमानें कुरवकडून हूरद्याशी घरली, नंतर बळव्याच वेळानें ती आपल्या मुख्य कार्यकर्त्यांच्या स्वाधीन करून तिची व्यवस्थित पूजा करायला त्यांना सांगितले. दुसऱ्या दिवशी महणे १ मार्च १९३८ ला सुबंध दिवस त्यांनी रामकृष्ण व कालिमातां यांच्याबद्दल बोलण्यांत घालवला. रात्री ८ बाजतां त्यांनी मोठ्याने तीनदा ‘गुरु रामकृष्ण’ असे म्हटले व मंत्र जपण्यास सुरवात केली त्यांची समाप्तिलागली व ८-१५ बाजतां त्यांची जीवनज्योति श्रीरामकृष्णचरणी विलीन झाली.

आज जरी गौरी मा नसल्या तरी त्यांनी आपले कार्य व शिक्कवण यांच्या रूपानें आपल्य जिवंत तेजस्वी परोपकारी व्यक्तिमत्त्वाचा ठसा मार्गे ठेवलेला आहे. बंगाली किंवितांसाठी त्यांनी केलेले कार्य कोणालाहि त्यांची विस्मयात होऊन देणार नाही.

~~~~~* * ~~~~

स्वादिष्ट स्वयंपाका साठी

प्रताप
छाप हिंग वापरा
गोपालजी उगाणी कं.

२११ संच्यु अल रोड, वडाशी, मुंबई - ३.

श्री साईबाबांची शिकवण

आणि

श्री रमण महर्षि

ईशावास्यामिदं सर्वं यत्किञ्च जगल्या जगत् । तेन लक्षेन भुजीथा मा गृधः कस्यास्वद्वनम् ॥ १ ॥
वस्तु सर्वाणि भूतान्यात्म्यन्येवानुपश्यति । सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्तते ॥ ६ ॥
यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः । तत्र को मोहः कःशेषक एकत्वमनुपश्यतः ॥ ७ ॥

—ईशोपनिषद्

अर्थ—या जगतामध्ये जे कांहीं गतिमान् आहे, तें सर्व परमेश्वराने व्यापिलेले आहे. म्हणून लागाऱ्ये त्याचा उपभोग वे. कोणाच्याहि धनाचा ठोम धरू नको ॥ १ ॥ जो सर्व भूताना आत्म्यांत पहातो आणि सर्व भूतांमध्ये आत्म्याला पाहतो, तो कोणाच्याहि तिरस्कार करीत नाही ॥ ६ ॥ आणि जेव्हां ज्ञानी मनुष्याला आत्मा हाच सर्व भूते ज्ञाला तेव्हां त्या एकत्व अनुभवणाऱ्याला मोह कसला . व शोक तरी कसला ? ॥ ७ ॥

श्रीतीमध्ये (वेदवेदान्तामध्ये) उदात्त, उदार, ओष्ठ आणि उं मंगल अशी अनेक तत्त्वे प्रतिपादन केलेली आहेत. ती तत्त्वे नीट समजून घेणे आणि त्याप्रमाणे आचरण करणे हे आपां मानवाना फार कल्याणकारी असून मोक्षप्रद आहे. त्यांपैकी 'सर्वभूतीं भगवद्द्वाच' या तत्त्वाचे येथे थोड्येसे विवेचन करावयाचे आहे. आणि ऋषि-महर्षींनी, साधुसंतांनी, श्रीसाई-गवांनी श्रीरमणभगवानांनी या तत्त्वाचा कसा अनुवाद केला आणि तें तत्त्व प्रत्यक्ष आचरणांत करू आणले हे दाखवावयाचे आहे.

वैदिक ऋषींनी पुरुषसूक्ष्मामध्ये 'स भूमि विश्वतो वृत्ताऽत्यर्ति-इदशंगुलम्' (या पुरुषीला सर्व बाजूलीं व्यापूत तो (परमात्मा) या वोटे अधिक राहिला आहे), असे परमात्म्याचे वर्णन केले आहे. ईशोपनिषदांमध्ये (सूक्ष्मज्ञानामध्ये—ईशोपनिषद् अस्येदाचा शेवटचा अस्यात्मा आहे) वर चक्रुत केलेल्या अस्य त्याचे व्यापक स्वरूप वर्णन केले आहे. आमच्या महा-

राष्ट्र साधुसंतांनीहि या तत्त्वाचा जोराऱ्ये अनुवाद केला आहे. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात— जे जे भेटे भूत. तें तें मानिजे भगवंत. हा भक्तियोग निश्चित जाण माशा। (शाने-श्रीरी, अ. १०-११८) श्रीएकनाथमहाराज आपल्या एका पदांत म्हणतात की—भगवज्ञावो सर्वी भूतीं। होंचि जान हेचि भक्ति। विवेकविराक्ति। याची नावें। या विषयींचा श्रीतुक्ष-राममहाराजाचा पुढील अभ्यंग पहा:—

— लेखक —

ना. वा. गुणाजी

विश्वी विश्वभर । बोलै वेदान्ताचें सार ॥ १ ॥
जगी जगदीशा । शाले वदती सावकाशा ॥ २ ॥
व्यापिले हैं नारायणे । ऐसीं गर्जिंतीं पुराणे ॥ ३ ॥
जनीं जनार्दन । संत बोलती वचन ॥ ४ ॥
सूर्याचिया परी । हुका लोकीं क्रीडा करी ॥ ५ ॥

आतां श्री साईबाबानीं था तत्त्वाचा, कसा अनुवाद कैला तें पाहूं. कोणतेंहि महत्वाचें तत्त्व किंवा सिद्धान्त भक्तांना समजावून देण्याची श्रीबाबांची पद्धत अगर्दी और म्हणजे अलौकिक होती. ते त्या तत्त्वाचियांची फार बोलत नसत; पण प्रत्यक्ष कृतीनें म्हणजे आचरणानें त्याची अशी फोड करीत कीं, भक्तांना तें तत्त्व अगदीं पटत असे. यावरून बाबा हे वेदान्तांतील तत्त्वे उत्तम रीतीनें प्रतिपादन करणारे सद्गुरुच होत, याविष्टर्थांची येथे दोन उदाहरणे देत आहे.

(१) बाबांचे, आकंठतृष्णिकारक मिष्ठान भोजन, आणि त्यांची श्वानाशीं पकात्मता.

एकदां (अजमासे १९१५-१६ साली) श्री. रामचंद्र आल्माराम उर्फ बाबासाहेब तर्खंड हे आपल्या सुशील सांख्यी पलीसह शिरडीत राहिले होते. हे सर्व तर्खंड कुटुंब बाबांचे भक्त होते. एकदां दुपारीं भोजनाचे वेळी एक भुकेने व्याकुळ शालेले कुत्रे तेथे आले ओरहूं लागले. तेव्हां सौ. तर्खंड-माई उठल्या आणि त्यांनी आपल्या पानाचरील भाकर त्या कुक्र्याकडे फेकिली. कुचेने व्याकुळ शालेल्या त्या श्वानानें तो भाकरीचा तुकडा मोठ्या आनंदानें खाऊन टाकिला. ही स्वामीविक गोष्ट घडून गेली आणि ती त्या माईच्या घ्यानी-मर्नी राहिली नाहीं. पुढे हुपारीं ती माई मशिदीत जाऊन बसल्यावर बाबा तिला म्हणाले:- ‘आई, त्वां मज अज जेवू घातले । तें हे आकंठ पोट भरले । होते हे प्राण व्याकुळ शाले । ते तूत केले गा तुवां ॥—श्रीसाईसच्चरित, अ. ९-१२०) बाबा काय बोलले त्याचा अर्थ त्या माईना लागेना, तेव्हा तिने झटले- ‘बाबा, मीच कुसज्ज्याच्या धरीं गहून तैसे देऊन योजन करिते, ती मी दुसऱ्याल करै वादणार !’ त्यावर बाबा प्रस्तुतर करितात- ‘ते, जेवू वैसतां दर्दीं येता । पोटी कुरोंडी जक्का व्याकुळता ॥ त्वां देखिले ज्या श्वाना अवनिता । मज एकात्मता तयासवे ॥ १२६ ॥ तैसे सर्वों मालिल चिकलाली । देखिले त्वां जया सुकृपासी ॥ भुजेने व्याकुळ शालेल्याली । माशी तशासी एकात्मता ॥ १२६ ॥ हे ऐकून त्या माईना विसमय वाटला आणि तिच्या मनांत असा विचार आला कीं, ‘शाने, सुकरे मांजेर बावरती । बाशाच काय तीं समस्त ? ॥’ (१२८); तेव्हां बाबा पुढीं प्रस्तुतर करितात, ‘कर्वीं मी शान कर्वीं सूफर । कर्वीं मी गाई

कर्वीं मांजर ॥ कर्वीं सुंगी माशी जलचर । ऐसिया विचरत रुवै मी ॥ १२९ ॥ पाहीं भूतमात्रीं जो मज । तोचि माहिया श्रीतीचा समज । तरी दू भेदबुद्धीतैं त्यज । ऐसीच भज मजलागां ॥ १३० ॥ वचन नव्हे तें परमामृत । सेवुनि वाई सद्गुरित ॥ नेत्र आनंदाशुभ्रित । कंठ दाटत बाष्पांही ॥ १३१ ॥

(२) ‘उफराठ्या’ भक्ताची कथा, बाबांचे मार्जाररुपे विचरण.

ही कथा श्री. बी. व्ही. नरसिंहस्वामीकृत भक्तानुग्रह, भाग २, पान ११३ वर प्रसिद्ध शाली आहे कासीवाई हंसराज, जात वाणी, वय सुमारे ४५, राहाणार साकोरी ही आपल्या ता. २-१२-१९३६ द्या विंधानांत सांगते कीं, मी आपल्या पतीसह डिसेंबर १९१६ चे सुमारास शिरडीस आले. नासिकचे नरसिंगरावमहाराज यांनी सांगितले कीं, माझे नवव्याचे अंगीत वारे म्हणजे भूतसंचार आहे. म्हणून मी हंसराज पती सह शिरडीस आले. श्रीबाबानीं माझ्या पतीला दोन थापव्या जोरानें लगावल्या आणि सांगितले कीं, ‘भूता, येथून निघ.’ तेव्हांपासून भूतबाधा बंद शाली.

माझे पतीला जुनाट दम्याचा विकार होता. अहोरात्र त्यांनो दम्याचा त्रास होत असे. प्रथम कांहीं दिवस रात्रीचा त्रास बंद शाला, पण त्या वेळी रात्रीं बाबा खोकत असत, दिवसाचा त्रास होत असे, पण शिरडीत आम्हीं सहा माहिने राहिल्यावर तोहिं बंद शाला. हा कसा बंद शाला याविष्टर्थी एक चमत्काराची कथा सांगितली पाहिजे. बाबांनी माझ्या पतीला असे पथ सांगितले कीं, आंबट पदार्थ (दर्ही वरैरे) आणि तिखट पदार्थ अगदीं वर्जी. पण माझ्या पतीला याच पदार्थांची विशेष आवड. दक्षावांचून त्यांना अज रुचेना. या पदार्थांविणे जीवन म्हणजे मरणच होय असे त्यांचे म्हणणे. तेव्हा प्रथम दोन महिने रात्रीं दक्षाकरिता दुघांत विरजण घालून भांडे एका शिक्यावर उंच जागीं आम्हीं ठेवीत होतो. कारण हुपारीं शिरडीत दर्ही मिळणेस फार पंचाईत पडे. दुपारीं आम्हीं मशिदीत जाऊन आरतीच्या वेळीं इजर गहून नंतर परत बिन्हाडीं येत होतो. तेव्हा आम्हांला असे आदलून येत असे कीं, एक मांजर रोज त्या शिक्यावर चहून दर्ही खाऊन टाकीत असे. दोन महिन्यांनंतर त्या दहीलाऊ चोर मांजराला पकडप्याचा माझ्या पतीले निश्चय केला आणि ते एके दिवशीं हुपारीं आरतीस न येतां बिन्हाडांतच मार्जार-चोराची वाट पहात बसले. नेमक्या वेळीं तें मांजर आले. त्याच्या आगमनाला माझ्या पतीले अडथळा केले नाही. तें उडी मासून शिक्यावर कसे जाते याची ते वाट पहात बसले. मांजरानें उडी मासून शिक्यावर जाऊन

दहांत तोंड घाळून तें खाण्यास सुरुवात केली. हेहि ते स्वस्थ पहात बरले. पुढे दही खाऊन ज्ञाल्यावर मांजराने जेव्हा खाली उडी मारली तेव्हां माझ्या पतीने त्याच्या पाठीवर, चोराला शिक्षा म्हणून आपल्या कांठीने जोराचा मार दिला. त्यानंतर दुपारी आम्ही मशीर्दीत गेलो. तेथें माधवराव देशपांडे (शामा), जोग, काका दीक्षित, बुटी इत्यादि मंडळी हजर होती. बाबांनी माझ्या पतीला उद्देश्यत त्या सर्वोना असें सांगितले की, माझा एक उफराटा भक्त आहे. 'मी सांगण्याच्या विरुद्ध तो वागतों, आंबट-तिखट पदार्थ खाऊन तो मरणार होता. त्याला वांचवावें म्हणून मी मार्जार-रूपानें त्याचे घरी जाऊन, त्याला दही मिळून नये म्हणून मी तें खात असे; पण त्याने माझ्या पाठीवर काठीचा एक जोराचा तडाक्या दिला, तो पहा.' असें म्हणून बाबांनी आपली कफनी वर उचलून पाठ दाखविली. तों काय चमत्कार सांगावा। बाबांच्या पाठीवर त्या माराचा स्पष्ट बळ दिसला. त्यानंतर माझ्या पतीने आंबट व तिखट पदार्थ खाण्याचे बंद केले आणि औषधापचाराशिवाय त्यांचा दम्भाचा विकार बरा झाला.

सर्वभूतीं भगवद्भावाच्या आणखी अशाच कथा आहेत, तुर्त वरील दोनच पुरे.

श्रीरमणभगवान्

यांविष्यांची श्रीरमणभगवानांची फार उद्घोषक अशी शिकवण गुजराथचे स्वामी माधवतीर्थ यांनी दिली आहे. हे स्वामी इ. स. १९४४ साली श्री भगवानांच्या दर्शनासाठी रमणश्रमांत कांहीं दिवस राहिले होते. त्यावेळी शरणागति किंवा प्रपत्ति यांविष्यांसी स्वामी माधवतीर्थ यांनी असा प्रश्न केला की, वर मश्वल्यांत दिलेल्या इशोपनिषदांतील 'ईशावास्यमिदं सर्वं' या मंत्रांतील पहिल्या ओळोंत असे सांगितले आहे की, एक परमात्मा या जगांतील सर्वं जंगम नस्तुचा आधार आहे, किंवा दुसऱ्या शब्दांत संगावयाचे म्हणजे जंगम जग हा एक दिव्य आभास आहे. आणि खाऱ्या सुखाच्या या जगाचा त्याग करणेस दुसऱ्या ओळोंतील सांगितले आहे. या दोनी ओळोंतील किंवा भास स्पष्ट दिसतो. हे जंग परमात्माशिवाय दुसरे कांहीं नाहीं तर साधकाला त्याचा त्याग करणेस कां सांगितले आहे? आणि हा त्याग करणेस कसे शक्य आहे? तेव्हां त्याग कशाचा करावयाचा? श्री भगवानांनी उचर दिले की, त्या दिव्य परमात्माशिवाय दुसरी कोणतीहि वस्तु अस्तित्वांत आहे या खोच्या शानाचा किंवा अशानाचा त्याग केला पाहिजे. म्हणजे भासमान जंग करू कां दिसेना, भेदभाव म्हणजे दैत किंवा अनेकत्व आहे ही भावना साधकाने शोळली पाहिजे.

श्री भगवानांचे हें प्रतिपादन अगदीं अलौकिक व मौलिक वस्तून प्राचीन किंवा अर्वांचीन टीकाकारांनी असे विवेचन केलेले नाही किंवा सुचविले नाहीं. त्यांपैकी बहुतेकांना या दोन्ही ओळोंत विरोध दिसतो. पण श्रीभगवानांना कांहीच, वरांगी विरोध सुद्धा दिसत नाही.

पुढे श्री भगवान म्हणाले— परमात्मा ही एकच शाश्वत व सनातन सद्गुरु आहे. 'एकमेवाद्वितीयम्' हीच सद्गुरु द्वैतादि भावांचा आश्रय आहे. म्हणून या सद्गुरुशिवाय दुसरे कांहीं आहे ही भावना सोङ्कुन द्या, म्हणजे भेदबुद्धि— दैतभाव टाकून द्या. असे केले म्हणजे दुम्हीं दुसऱ्या कोणत्याहि वस्तूचा लोभ घरणार नाहीं. कारण द्वितीय वस्तु आहे असे मानणारा तिचा लोभ घरितो. पहिली साधकाची अशी चूक होते की, ज्या वस्तूचा तो लोभ घरितो ती वस्तु आपल्याहून भिज आहे अशी तो भेदबुद्धि बाळगतो. असा मनुष्य समजतो की, एखाद्या वस्तूचा लोभ घरणे आणि ती मिळविणे यांतच लरै मुख आहे. दैतबुद्धि किंवा किंवा भेदभाव टाकून देणारालाच खण आनंद प्राप्त होतो; आपल्याशी आणि इतर प्राण्यांशी तादात्म्य असलेली अशी एकच धन्यवद, सनातन सद्गुरु (परमात्मा) आहे असे जाणणारांना शाश्वत सुखाचा लाभ होतो.

गुजाचा गणपति आणि गुलाचा नैवेद्य

अमेदारांचे हें तत्त्व विशद करण्याकरितां श्रीभगवानांनी एक गोष्ट सांगितली, ती अशी—दक्षिण भारतामध्ये वरेच गणपतीचे भक्त—गणपत्य आहेत. मोजनापूर्वी श्रीगणपतीची यथासांग पूजा केलीच पाहिजे असा त्यांचा नियम किंवा त्रृत आहे. या पंथापैकी एक गरीब प्रवासी एका खेड्यांत भर दुपारी आला, त्या गांवांत गणपतीचे देवालय नसल्यामुळे पूजा केल्याशिवाय जेवण कसे करावयाचे असा प्रश्न त्याचेपुढे उभा राहिला. त्याने मनांत असा विचार केला की, आपल्या पिशवींत एक गुलाचा खडा आहे, त्याची आपण गणपतीची मूर्ति बनवावी आणि पूजा करावी. लोच त्याने लाप्रमाणे गुलाचा गणपति तयार केला आणि मनोभावे त्याची पूजा केली; पण आणखी एक अळचण त्याचेपुढे उभी राहिली, ती अशी— सर्वं गूळ गणपतीची मूर्ति बनविण्यांत खर्च शाळा. तेव्हां नैवेद्य कोणता व कसा दाखवावा हा पैंच त्याला पडला. नैवेद्याशिवाय पूजा यथासांग होत नाहीं हें त्याला माहीत असल्यामुळे त्याने आपली अक्कल लढविली, ती अशी: त्या मूर्तीचा एक लचका (तुकडा) त्याने तोडला आणि त्याचा नैवेद्य दाखवून पूजा पुरी केली. पण त्या विचान्याचे हें लक्ष्यांत आले नाहीं की अशा रीतीने उपास्यमूर्तीचा लचका तोङ्न ती

मूर्ति आपण भ्रष्ट केली आणि आपली पूजा नैवेद्यासह व्यर्थ गेली. आमची शरणागतीची प्रथा या भक्ताच्या पूजा-नैवेद्यासारखीच आहे. आपण परमात्म्याद्वान मिञ्च नसतांना भिन्न आहे असे मानणे आणि त्याला शरण जाणे हा बरील गोर्धेत सांगितल्या प्रमाणे भ्रष्टाचारच होय. खरोखर पाहिले असतां, आतां, किंवा भूतकाळीं अगर भविष्यकाळीं परमात्मा ही एकच तद्दस्तु आहे.

ही गोष्ट सांगून शाल्यावर तिसऱ्या दिवशी स्वामी माघव-तीर्थीनीं पर्यं परत जप्याची तयारी केली आणि श्रीभगवानांचा निरोप घेण्यासाठी कांहीं फलफलावळ बरोबर घेऊन ते ध्यान-मंदिरांत गेले आणि ती मोठ्या अद्वीतीने त्यांचेसमेक ठेवून आपण परत घर्यं जाणार असे नप्रतेने सांगून प्रणाम केला. तेव्हां भगवान करुणापूर्ण दृष्टीने त्यांचिकडे पाहून डोळे मिच्कावीत हांसत म्हणाले ‘आपण गणपति देवाला गुळाचा नैवेद्य अपेण करीत आहां !’ परवा ‘गुळाचा गणपति आणि गुळाचा नैवेद्य’ ही गोष्ट त्यांनी सांगितली तिल्य उद्देशून हे उद्धार होते आणि अभेदाचें तत्त्व मनावर विविध्यासाठीं भगवानांनीं योग्य संधिं सांग्ली, असे स्वामी माश्रवतीर्थीना वाटले. या गोर्धेचे तात्पर्य असे कीं, भगवान बाळ उपचाराला विशेष महत्त्व देत नाहीत तर भक्ताच्या मनांतील भावना मेदबुद्धिरहित अभेदाचीच असते कीं नाही इकडेच त्यांचे लक्ष्य असते, हे लक्ष्यांत ठेवून त्यागमाणे आपण वागणे हे इष्ट व शुभप्रद आहे.

ज्ञानदेवांचे विचार

‘अभेदे भावे शरणागति’ याविषयीं श्रीशनेश्वरमहाराजांचे विचारहि मनवीय आहेत. ते खालीं देऊन या प्रकरणाचा उप-संहार करितोः—

पै आपलेनि भेदेवीण। माझे जाणिजे जे एकपण। तयाचि नांव शरण। मज येणे गा ॥ १३९९ ॥ जैसे घटाचेनि नाशे। गगरीं गगन ब्रवेशे। मज शरण येणे तैसे। ऐकु करी ॥ १३९९ ॥ सुरुणीमणि सोनया। ये कळोळ जैसा पाणिया। तैसा मज धनंजया। शरण ये तु ॥ १४०० ॥ मजही शरण रिघिजे। आणि जीवत्योचि आसिजे। विग्रं बोली थिया न लजे। प्रज्ञाकेवी ॥ १४०२ ॥ अगा प्राकृताही राया। अंगरीं पडे जे धनंजया। ते दासिरुंही कीं तया। समान होय ॥ १४०३ ॥ मा मी विश्वेवर भेटे ॥ आणि जीवग्रंथि न सुटे। हे बोल नको वोखटे। कानीं लावू ॥

श्रीसाई लीला

वेदशास्त्रोक्त हजामत !

चा तुर्मास्य नांवाचा एक याग आहे. त्या यागाची चार पवै आहेत. वैश्वदेव, वरुणप्रधास, साक्षेध व शुनासीरीय हीं त्या पवैचीं नांवे होत. प्रत्येक पर्यं संपत्यानंतर यागकर्त्या यजमानाने ‘हजामत’ करावची असते. ही हजामत कशी करावी याविषयीं नियम आहेत. नियमानुसार हजामत केल्यास तो याग देवांच्या यागाप्रमाणे होतो. नियम सोहून केल्यास त्या यागास असुरी स्वरूप प्राप्त होते. याविषयीं तैत्तिरीय ब्राह्मणांत पुढोल आख्यायिका आहेत—

देवांनी यजांत जसे अनुशान केले तसेच असुरांनी केले, पण त्यांनी हजामत मात्र देवांच्या पद्धतीप्रमाणे न करतां मनास वाटेल तजा रीतीने केली. कांखेतील केस हे अगोदर काढले पाहिजेत हे त्या असुरांना माहीतच नव्हते ! त्यांनी प्रथम डोक्यावरचे केस काढले, नंतर मिशा काढल्या व नंतर कांखेतले केस काढले. अशा रीतीने वरून खालीं या क्रमाने हजामत केल्यामुळे ते अधोगतीला गेले व त्यांचा पराभव झाला ! देवांनी उलटकसाने हजामत केल्यामुळे देव विजयी होऊन त्यांची उच्चति झाली !

मरूने देव आणि असुर यांच्या रीतीपेक्षां तिसरीच तज्ज्ञ काढली. त्याने आधीं मिशा काढल्या, नंतर कांखेतील केस काढले आणि शेवटीं डोक्यावरचे केस कापले. अशा प्रकारच्या हजामतीमुळे मनु धनघान्यसंपत्र व प्रजासंपत्र झाला. अर्थात् मानवांनी मनूज्याच क्रमाने हजामत करावी, अशी धर्मांशा ठरली.

नंतर काढण्याचावतहि घरांजा आहे. ती अशी : डाळ्या हाताचीं नखे आधी काहन, मग उजव्या हाताचीं नखे काढावी. प्रथम करंगलीचे नख काहन मग क्रमाने अंगठ्यापर्यंतचीं नखे काढावी. हातांचीं नखे काढल्या नंतर मग अनुक्रमाने डाळ्या व उजव्या पांशांचीं नखे करंगलीपासून अंगठ्यापर्यंत काढावी.

॥ १४०४ ॥ म्हणौनि मी होऊनि मातें। सेवणे आहे आयिते। तैसे कली हाता ये तें। ज्ञाने येणे ॥ १४०५ ॥

—श्रानेश्वरी १८ वा अध्याय
ॐ नमो भगवते श्रीसाईरमणात् ।

सुश्लोकगीता

*
*: अनुवादक :

*
*: वि. के. छंद्रे (कल्याण)

श्रीमद्भगवद्गीता: अध्याय १ ला

धृतराष्ट्र महणाला :—

१ घर्मक्षेत्र कुरुक्षेत्र । तेष्यं जमले एकत्र ।
माझे नि पंडुचे पुत्र । युद्धासाठी ॥
काथ काय लांनी केले । युद्ध कैसे चालले ।
संजय सांग सगळे । सविस्तर ॥

संजय महणाला :—

२ पांडव सैन्य व्यूहाकार । पाहुनी दुर्योधन दृपवर ।
द्रोणाचार्यासमीप सत्वर । जाऊनि म्हणे ॥

दुर्योधन महणाला :—

३ गुरुजी पहा ही पांडव—सेना ।
अफाट, करिता झाला रचना ।
तुमचा बुद्धिमान् शिष्य जाणा । धृष्टद्युम्न ॥
४ भीमार्जुनासुम घनुघरे । सात्यकी विराट थोर थोर ।
महारथी द्वुपद शूर । दिसती तेष्य ॥
५ धृष्टकेतु चेतितान । काशिराज वीर्यवान ।
पुरुषित कुंठिभोज आन । नरोत्तम शैव्य ॥
६ पराक्रमी युद्धामन्यु, उत्तमौजा बली अती
भीमन्यु दौपदीचे सुत सर्व महारथी ॥
७ प्रमुख प्रमुख ते व्यातां सेनानायक आपुले
कथितो मी द्विजश्रेष्ठा, लक्ष्य द्या तरि चांगले ॥
८ स्वयें आपण, ते भीष्म, कृप तो विजयी रणी
भूरिभवा नि तो कर्ण, विकर्णादिक अग्रणी ॥
९ मदर्थ प्राणशी द्याया सिद्ध शूर बहु दुजे
सुसज्ज सर्व शक्तांनी, तथा युद्धी प्रवीण जे ॥

गीतार्थ चिरीं दृढची उसावा
उसून तो आचरणाहि याशा ।
महूनि झालो कविताप्रवृत्त
कर्ता खरा श्रीहरि मी निमित्त ॥
गीतासुवाई जरि या कुणाला
गीताशय स्वल्प कलून आला ।
संतोष झाला जरि अंतरास
द्योई मला नी जगदीश्वरास ॥

- १० अमर्योदित ही सेना आपुली भीमरक्षित
मोजकेच परी पाही सैन्य तै भीमरक्षित ॥
- ११ प्रवेश—द्वारि सैन्याच्या नेमिल्या स्थालिं राहुनी
भीमाचार्यांस रक्षावै सर्वींनी सर्व वाङ्मीं ॥
- १२ इतक्यांतचि मोठ्यांने भीमांनी शंख कुंकिला
प्रचंड चिंहनादें त्या तो सुयोधन हर्षला ॥
- १३ तक्षणी वाजले, शंख असंख्यात
पणव आनक, नी गोमुख ।
वौबती जडल्या, रणवाद्य नारै
सकलहि कोंदे, दिगंतर ॥
- १४ पांढऱ्या शुभ्र घोड्यांच्या तै वसूनि महारथी
भगवान् कृष्ण नी पार्थ शंख स्वगर्वीय झुंकिती ॥
- १५ पांचजन्य प्रभुशेहे, अर्जुने देवदत्त तो
अचाटकर्मा भीमाने कुंकिला पैँडूशंख तो
- १६ अनंत विजय शुचिष्ठिर
नकुल सहदेव वीरवर
सुधोष—माणि पुष्पक तीव्र
शंख झुंकिती ॥
- १७ काशिराज घनुघर्षी, शिंखडी तो महारथी
अजिंक्य सात्यकी धृष्टद्युम्न, तो उत्तरापती
- १८ विराट द्वुपद राजा तो, द्रौपदीचे तथा सुत
शंख आपापुले झाले झुंकिते, हर्षरंयुत
- १९ भूरीं अंतरिक्षी हा वाद्यधोष दणाणुन
कौरवांचे भयें गेले जर कीं पार काढुन
- २० प्रह्यार पहिला आर्ता कराया सिद्ध कौरव
पाहुनी उचली पार्थ, आपुले चाप गांडिव
- २१ आणि राया, वदे एणेपरी तो देवकीमुता

अर्जुन महणाला—

- ‘उमा करा जरा दोन्ही सैन्यांत रथ, अच्युता
 २२ कोण कोण इथें सिद्ध लढाया पाहतों क्षणीं
     लढायाचे भला आतां, कोणा कोणाशी या रणीं
 २३ लढाया दुष्टबुद्धी ला दुयोधनहितास्तव
     जमले जे इथें त्वांते थेतों पाहुन माघव’
- संजय महणाला:**—
- २४ यापरी प्रभुते पार्थ चदतां, रथ नेउन
     उमा करिति त्या दोन्ही सैन्यांमध्ये जनार्दन
 २५ समोर भीम नी द्रोण आणि सोरे महीपती
     ‘पहा कौरव हे सोरे, पार्थ’ श्रीहरि बोलती
 २६ टाकितां दृष्टि, पार्था त्या, दिसलीं थोर माणरे
     व्यजे मामे गुरु भाऊ मुलगे नाहुंही तसे
 २७ सासरे मित्र, दोन्ही त्या सेनासागरि पाहुनी
     आपुल्याच जना पार्थ, दयार्दै बहु होउनी
 २८ वासुदेवाप्रती बोले विष्णु मनि होउनी:—

अर्जुन महणाला:

- आपुल्याच जना, देवा, या रणोऽसुक पाहुनी
 २९ ढिलीं माझी ही इंद्रिये सर्व ज्ञाली
     तसे तोंड नी जीभ वाढून गेली
     भरे कांपरे सवेही या शरीरी
     उमे राहिले रोम अंगीं, मुरारी
 ३० गळूनी पडे चाप गांडीव खाली
     जणू आग देहास या लागलेली
     उमे राहावेना मला जागि नीट
     फिरे वाटते सर्व; ज्ञालीं भ्रमिष्य
 ३१ दिवे एकही चिन्ह ना चांगलेंसे
     प्रतीकूलची विश्व है सर्व भासे
     करूनी रणीं ठार या बांधवांना
     कसे होय कल्याण, काहीं काढेना
 ३२ जयश्री नको, राज्य वा सूख तेही
     न हच्छा अतां या मनीं कांहिं, पाही
     प्रभो, भोग वा राज्य, सोरे किमर्थ?
     मिळूनीहि तें, जीवनीं काय अर्थ?
 ३३ अम्हां राज्य नी भोग नी सूख सोरे
     जयांच्याच्चराटीं हवें माघवा रे
     लढाया उमे तेच हे कीं तयार
     धनीं जीवनीं होउनी वा उदार
 ३४ गुरुजी माणसे थोर, आजे, मासे नि सासरे
     मुलगे मेहुणे नात, सर्व हे आपुलेचि रे

- ३५ वधावया हे उठले अम्हांल
     हृच्छा तरी, यां न वधावयाला
     वैलोक्य-राज्यार्थीहि हैं नवहेची ॥
     भूलोक-राज्यार्थ नवै-नवहेची
- ३६ वधूनि या कौरव बांधवांते
     हीणार काय प्रिय आमुचे तें १
     या आततायी त्यजनां वधून
     ठेवूं अम्ही पापचि सांठवून
- ३७ म्हणून जे बांधव आपलेच
     त्यांना वधावें? नच योग्य साच
     देवा, वधूनी अपुलेच लोक
     आम्हांस कैसे मिळणार सूख?
- ३८ वंश-शयाचा परिणाम घोर
     द्रोह-स्वमित्रासह-पाप थोर
     दिसे न वा, बुद्धि निमालि पार
     कीं लोभ यांते सुखला अपार
- ३९ कुलक्षयाचा परिणाम घोर
     दिसे अम्हां स्पष्ट जरी समोर
     दाळावया पाप तरी, प्रभो, हैं
     मनांत आल्याविण कैवि राहे?
- ४० होतां कुलाचा क्षय याप्रभाणे
     जाती ल्या धर्म जुने पुराणे
     ते नष्ट होतां कुलधर्म सोरे
     अधर्म ऐशा कुळिं माजतो रे
- ४१ अधर्म-सत्ता वसतां कुलांत
     नीती न राहेचि कुलक्षियांत
     होतां अधःपात कुलक्षियांचा
     वर्णांत ते संकर हीय साचा
- ४२ आद्धादिकांतूनहि अच पाणी
     देहं न आतां पितरांस कोणी
     ते येति खालीं; कुल नी कुलमा
     या संकरे रौरव-लाभ कुणा
- ४३ या वंश-विष्वसक-लोक-दोषी
     घडे यदा संकर वंश-वंशी
     जातीतले आणि कुलमधील
     सनातनी धर्महि लोपतील
- ४४ कुलांतले आचरणीय धर्म
     टाकून जे मानव देति सर्व
     त्या निश्चयाने नरकीं निवास
     घडे, पडे कानि, जगन्निवास

४५ पहा, घोरे ! किति पाप घोर
करीत होतों; त्यजुनी विचार
मोहून की राज्यसुखा, बधाया
मुखिद खालों, अमुच्या जनां या

४६ मी तीं करी शब्द घरी न काहीं
स्वप्न-प्रतीकार करीत नाहीं
अशा मला कौरव मारितील
अधीक कल्याण तरी घडेल

संजय म्हणाला:-

४७ असें बदूनी रणि चापवाण
टाकूनि, शोकाकुल चित्त, खिच |
जारीच खालों, अपुल्या रथांत
तो सव्यसाची बसला निवांत ||

श्रीमद्भगवद्गीता: अध्याय २ रा

संजय म्हणाला:-

१ हृदयि भशनि गेला यापरी जो दयेनै
डबडबुनिहि आले नेत्र दोन्ही जलानें
मनि परम जहाला खिच त्या अर्जुनास
प्रभु वदति असें की चेतना धावयास

श्रीभगवान् म्हणाले:-

२ जैं सजनी आचरिलेचि नाहीं
जैं सर्वथा स्वर्ग मिळो न देई
अनिष्ट, दुःखीर्तिकरी, तुवां हैं
आरंभिले संकटिं काय आहे ?

३ नासर्द ऐसा रणि हो न वीरा
षंदत्व शोभे तुज हैं न, शरा
कुण्डलनी दुर्बलतेस पार
उढूनि हो शीघ्र रणा तयार

अर्जुन म्हणाला:-

४ हे भीम हे द्रोणहि थोर पूज्य
रणि लङूं यांसह ? काय योग्य ?

५ न मारितां थोर महाजनांते
मिशेवरी राहुं बरे दिसे तें
वधूनि ऐशा धनलोभि लोका
मोर्गी पिझे तदुधिर प्रभो कों ?

६ रणि मिळावें यश कौरवांना
व्याहांस वा, काय बरे कलेना
नको जिंगे हैं वधूनी जयाना
रणार्थे ते सिद्ध पुढे पहाना

७ दैन्ये निमाली मम मूळ वृत्ती
पुसे तुला घर्म, कले न चिर्तीं
खरा हिताचा पथ दासवी या
दे बोध शिष्या शरणागता या

८ संपन निष्कंटक राज्य भू-चैं
स्वामित्व लाभे जरि वा मुरांचे
हरील जैं इंद्रिय-शोषि शोक
दिसेचिना साधन काहि एक'

संजय म्हणाला:-

९ निद्रा जयाच्या वश नित्य राहे
प्रताप ज्याचा अरिला न साहे
तो ईदियेशास बदून ऐसे
झणे 'न झंजै' नि निवांत बैसे

१० सुसिद्ध दो बाजुंस दोन देना
मध्ये पृथा-पुत्र उदासवाणा
तयाप्रती हांसतची जणूं की
वदे असे श्री-प्रभु-कृष्णजी की :-

श्रीभगवान् म्हणाले:-

११ नको करायास यदर्थ शोक
तदर्थ पार्थ करितोस दुःख
पांडित्यही दाविसि; पंडितांना
जिवंत-मेले सम, शोक हो ना ||

१२ पूर्वीं कदा मी नव्हांनो न ऐसे
तूं अर्जुना वा नृप हेहि तैसे
नसूच हे आपण लोक सारे
भविष्यकालीं न घडे असे रे

१३ जगों जीव जे देहधारी तयांते
जासे बाल्य तारुण्य वार्षक्य येते
जिवा प्राप्त होई नवा तेंवि देह
न पावे कदा सूक्त तेणे विमोह

१४ यदा वाला सुष्ठीसवे ईदियांची
घडे संगति, प्राप्ति दुःखा-मुखाची
कधीं येई, जाई कधीं, नित्य नाहीं
घरूनी तरी थैर्ये, तें सवे साही

१५ दंदें अर्दीं ज्या पुरुषास पार्था
पीडा न देऊं शकतीं समर्था
समानची दुःख नि सुख त्याला
तो धीर मोक्षा अधिकारि आला

१६ नाहीच जैं तें असर्णे अशाक्य
तथैव 'आहे' नसर्णे न शक्य

- बदून यांचा स्वयमेव अंत
 तत्त्वशः हा निर्णय सांगतात
 १७ जये व्यापिले सर्व ब्रह्मांड आहे
 घडेना तथाचा कदा नाश पाहे
 स्वभावेचि जें ब्रह्म नाहीं विनाशी
 करायास तें नष्ट शक्ती कुणाशी ?
- १८ आत्मा करी धारण जीं शरीरे
 होणार तीं नष्ट कधीं-तरीं रे
 अमेय हा, याप्रति नाश नाहा
 करी म्हणूनी, विजया, लढाई
- १९ जो मानितो हा वधितो पर्यंते
 हा मारिला जाई जयासुराटे
 दोहांसही सत्य कले न कांही
 वधी न हा वा वधिला न जाई
- २० जन्मा येई न हा, कदापि न मेरे, हा एकदां होउन
 काळें होइल नष्ट हा पुनरपी निःशेष, ऐसेहि न
 हा आहे अज, नी पुरातन, चिरंजीवी सदा सर्वदा
 देहातैं वधिले तरीहि वधिला जाई न आत्मा कदा
- २१ आत्मा अजन्मा अविनाशी नित्य
 न आ व्यय, शान जयास सत्य
 कदा कुणा तो, विजया, वधील ?
 वा केंवि कोणासाहि मारबोल !
- २२ वजे जुनी टाकुनि जेंवि देई
 आणी नवीं भानव आंगीं लेई
 जुनीं शरीरे त्यजुनी तथैव
 करीं नवीं धारण देहि जीव
- २३ कापूं शके शाल न या कदापि
 जाळूं शके पावक न प्रतापी
 जला न शक्ती भिजवावयास
 वाता नसेची सुकवावयास
- २४ हा कापडा जाई न हा जळेना
 भिजेचिना हा अथवा सुकेना
 सदैव सर्वत्र भरून राही
 चिरतन स्थाणु हले न कांही
- २५ आत्मा नसे गोचर इंद्रियांते
 न चिंतितां येई तथा मनाते
 विकारि नाहीं म्हणूनी अशा या
 जाणून तूं शोक करीं न वांया
- २६ आत्मा शरीरासह जन्म घेई
 देहातून त्यासाहि सृत्यु घेई
- असे जरी मानिसि तूं तरीही
 शोका नसे कारण तज कांहीं
- २७ जो जन्मला निश्चित सृत्यु त्यास
 ये निश्चये जन्म पुन्हा सृतास
 म्हणूनि नाहीं परिद्वार ज्याचा
 तदर्थ हा शोक अयोग्य साचा
- २८ प्रारंभिं अव्यक्तचि सर्व भूते
 तीं व्यक्त मध्यतरे लोचनाते
 अदृश्य होतीं मरतां फिरून
 शोका कुठे कारण ते कले न
- २९ कोणी पाहत राहतो क्षणभरी साश्वर्य याचेकडे
 वर्णायास हुजास या रसभरे आश्वर्यसे आवडे
 कोणी ऐकत राहतो नवलसें सोत्कंठ तद्वणीन
 पाहूनी परिसूनि वर्णनि परी कोणा खरे ज्ञान न
- ३० वसे असा जो कुणि सर्व देहीं
 न शक्य त्याचा वध केधवांही
 म्हणूनि कोणाकरितांहि हुळी
 होणे तुला योग्य असेचिना कों
- ३१ वरे पाहतांही स्वधर्मानुसार
 रणांतून माधार ना शोभणार
 अशा धर्म्य युद्धाविना अन्य कांहीं
 हिताचैं असे क्षात्रवर्गास नाहीं
- ३२ स्वर्गी शिराया उसडे सताड
 भ्रमाधिना जें जणु की कवाड
 पाथीं असे त्या रण लाभणार
 ज्या क्षत्रियांचे बहु भाग्य थोर
- ३३ घर्मी तुझ्या जें अनुकूल आहे
 करीसिना तूं जरि युद्ध ते हैं
 स्वधर्म नी कीर्तिस आंचवून
 तूं ठेविसी पाप शिरीं रचून
- ३४ न एवढेची; जन सर्वेकाल
 नांवे तुला ठेवित राहतील
 दुष्कीर्ति संभावित मानवाते
 मृत्युहूनी हुःसह फार वाटे
- ३५ पदून गेला भिउनी रणासी
 महारथी मानिति कीं मनाशीं
 जे देत होते तुज थोर मान
 तेंची पुढे लेखिति तज हीन
- ३६ शत्रूहि उद्देशुन तज बोल
 बोलू नये ते बहु बोलतील
 ' हा घंट ' ऐसे तुज निदितील
 याहून दुःखपद काय ? बोल

३७ स्वर्गस्य जाशी पडतां रणांत
 जये मही भोगिषि वा सुखांत
 महून तू निश्चय संगरार्थ
 करुन आतां ज्ञाणि ऊठ पार्थ
 ३८ समान पार्थि सुखदुःख मानी
 पराभवा वा जय, लाभ-हानी
 युद्ध मनःपूर्वक लाग वेगे
 तेण तुला पाप न लेश लागे
 ३९ विचार हा सांख्य-मतानुसार
 ऐके अतां योग-मतानुसार
 याच्या सदा राहूनि आश्रयासी
 तू कर्मबंधांतुन मुक्त होसी
 ४० या जन्मि जै कर्म जिवाकडून
 ज्ञाले तयाच्यासह तै भरे न
 न विज्ञ येई, जरि अल्पची तै
 महाभयापासुन तारि त्यातै
 ४१ अकार्य-कार्य यांचा जी यथार्थ करि निश्चय
 एकाग्र बुद्धि ती येथे अवश्याचि, धनंजय
 नित्य-चंचल-बुद्धी जे त्यांच्या अमित वाढना
 असंख्य फाटे कुटले असती त्यांस अर्जुना
 ४२ } वेदांत-वार्दी रमती सदैव
 ते } ज्यांची सदा स्वर्गसुखार्थ धाव
 ४४ } स्वर्गाविना साध्य न अन्य ज्यांची
     कामोपभोगाविण ज्या सुचेना
 साधावया भोग नि वैभवातै
 जे आचरीती विविध क्रियातै
 त्या जन्म नी सूखुंत टाकितात
 तरिहि सावेश समर्थितात
 मोहून त्या मोहक भाषणांत
 ऐश्वर्य-भोगांत विशेष सक्त
 जे लोक ऐसे अविवेकि त्यांची
 बुद्धी न होई स्थिर सव्यसाची
 ४५ पार्थि वर्णिति वेद तीनिहि गुणा सत्त्वादिका विस्तरे
 होई त्यांतुन पार, नित्य परि तू सत्त्वांत राही बरे
 द्वेष दुःख-सुखासमान समची मानी सदा अर्जुना
 होई आत्मबळे प्रसुक्त, न असो संघार चिता मना
 ४६ ल्हानसा क्रूप सलील दे तै
     सरोवरीहि सहजी मिळे तै
     तसेच वेदांतिल तत्त्व सरेतै
     त्या ब्रह्मवेत्या सहजी कळे रे

४७ कर्मचि कौतैय तवाविकार
 फली न, त्याचा न कर्म विचार
 घरे फल-ध्यास सदा न चित्त
 टाकावया कर्म न हो प्रष्टुत
 ४८ कर्मै करी होजन योग युक्त
 राही फलाचे विषयीं विरक्त
 लाभो न लाभो फल, सारखेच
 बृत्ती अशी जी सम, योग तोच
 ४९ ठेऊन तुदी सम होइ काम
 तयाहुनी हीन सकाम काम
 घे आसरा या समबुद्धिचा रे
 सकाम कर्मै करि हीन तौ रे
 ५० होतां अशी बुद्धि सदा समान
 लागे न त्या पातक, पुण्यहीन
 महून तू आचरि योग हाच
 कौशल्य कर्मी तंव योग साच
 ५१ ज्यांची असे बुद्धि सदा समान
 सानी असे कर्मफल त्यजून
 या जन्म बंधांतुन मुक्त होती
 संपूर्ण बानंद-पदास जाती
 ५२ यदा मोह-मालिन्य है सांचलेले
 करी सारुनी बुद्धि तूंशी निराळे
 वहु ऐकिले, मौज ऐकावयाला
 अशा भोगी वैराग्य येईल तुला
 ५३ भोगांचे विषयींकि मोहक अशी ती भाषणे ऐकुनी
 ये बुद्धिप्रति चंचलत्व तुकिया, ती जाइ मांबाषुनी
 ती होई स्थिर आणि निश्चल यदा चांचल्य तै टाकुन
 त्या काळीच समत्वयोग दुजला साखेल है अर्जुन
अर्जुन महणाला
 ५४ समाधीत जो जो स्थितप्रश, देवा
 जनीं कोणत्या लक्षणीं ओल्लावा ?
 समाधीत जातां कसा तो बसेल ?
 कसे वागणे ? शब्द कैसे बदेल ?
श्रीभगवान् महणाले—
 ५५ दे टाकुनी सर्व मनामधील
 धनंजया, काम यदा समूक्त
 संतुष्ट जो आपण आपणाई
 तदा महणावे स्थिर-बुद्धि त्यासी
 ५६ आले जरी दुःख न जो उदास
 भोगी न आसक्ति सुखांत ज्यास

- प्रीती, भव, क्रोध सुदूरन गेली
बुद्धी तथाची स्थिर साच शाली
- ६७ हुते न ज्याचें मन वा कुठेही
हवें न होतां शुम गोष्ठ कोही
वनिष्ट वृत्ते न विषाद पावे
पार्थी स्थित प्रशं तथा म्हणावें
- ६८ वे दृतपादाहि चाहूकडूनी
अंगे जशी कासव आंवरूनी
तथैव काढी विषयांमधून
जो इंद्रिये तो स्थिरखुद्धि जाण
- ६९ निराहारि टाकी जरी अन्न-पाणी
तरी गोडि राहेचि मार्गे लपूनी
परी तें परकळा येतां कळून
सचीही त्वरं दूर जाई पळून
- ७० जो आंवराया निज इंद्रियांते
झटे सदा यन करून मोठे
विद्वान् असो नेति वळें मनाला
ओदाळची हीं भलस्या पथाला
- ७१ तीं सर्वही आवरनी घरून
कर्मी रहा ध्यानी मला घरून
स्वाधीनची इंद्रिय-संघ ज्याचा
पार्थी असे तो स्थिरखुद्धि साचा
- ७२ सदैव ध्यातां विषया मनात
तथासंवै स्नेह जडे नितान्त
तो स्नेह कामाग्रति जन्म देई
अपूर्ण कासे बहु राग येई
- ७३ येई यदा क्रोध सुटे विचार
स्मृती कशी ती मग राहणार ?
विनष्ट होतां स्मृति, बुद्धि-नाश
जातां ल्या ती मग सर्व-नाश
- ७४ प्रीती तथा द्वेष-विसुक्त शाला
स्वाधीनही इंद्रिय संघ केला
आत्मा जयाच्या वशा, तो प्रसन्न
शाला जरीही विषयांत मग
- ७५ होतां तथाचें मन सुपसन्न
जातात दुःखे सगळीं पळून
प्रसन्नतेनेहि तथा मनाच्या
बुद्धीस येते स्थिरता तथाच्या
- ७६ बुद्धी न योगाविण या स्थिरावे
अद्वा न योगाविण ये स्वभावे
- अश्रद्ध त्या शांति कदा मिळे न
अशांत त्या सूख मिळे कुटून ?
- ७७ देहेंद्रिये हीं विषयांत सक्त
होतां सुटे धांवत तेहि चित्त
तै नाचकी बुद्धिस, सागरांत
नावेस ज्या रीति तुफान वात
- ७८ म्हणून पार्थी सगळीकडून
सर्वेंद्रिये जो वरि आंवरून
धांवू न दे त्या विषया बधून
शाली तथाची स्थिर बुद्धि जाण
- ७९ निद्रिस्त ज्या रात्रित सर्व लोक
तिच्यांत हा संयामि जागरूक
जिच्यांत सरे जन जागतात
द्रष्टा मुनी श्नोपतेषे तिच्यांत
- ८० अब्धीमाजी सलिल सरिता सारखे घोतितात
वाहेना तो, स्थिर परि वसे, आपुत्याच्च स्थिरतीत
तेंवी ज्याच्यां चराणीं सगळे भोग चाळून येती
त्याते शांती वरि, न परि वे धांव भोगार्थ, त्या, ती
- ८१ जो कामना सोडुनि सर्व देई
निरिळ्ड जो कर्म करीत राही
माझेपणा गर्व न लेश ज्यास
शांति स्वयेची वरि त्या नरास
- ८२ पार्थी असे ब्रह्मपदीं स्थिती ही
ही लाभां तो पडतो न मोही
ही अंतकालींहि जरी मिळेल
स्थिरतीत त्या मोक्षपदीं चढेल.

~~~~~* * ~~~~

परमार्थात् विनोदाचें स्थान

: लेखक :

वाडमयप्रभु, खं. स. विलोकेकर

विनोदाचे बाबा आगर। जे जे ठांची जयासी आदर।

ते ते यथेष्ट पुरवूनि समग्र। राखीत अव्यग्र भक्तांस ॥ १५८ ॥

अ. १७ (श्रीसाई सच्चरित)

साहियांत विनोदास मानाचे स्थान आहे हे सत्य सर्व
ऐसिकांना मान्य आहे, पण परमार्थासु सुरुदं विनोद हा
आतंत पोषक आहे याची साक्ष श्रीज्ञनेश्वर—नामदेवापासून
तो श्रीरामकृष्णपरमहंस—श्रीसाईबाबा इत्यादि संतांच्या
चरितावलन पटते, श्रीनिवृत्ति—ज्ञानदेवादि संत मंडळाची
देलक म्हणजे विनोदाचे क्रीडांगणच द्वैते, तलकालीन संत
मंडळांत गोरा कुंभार ऊफ गोरेबा काका लांचा थेणेवोर
खालाव भाविकांना सुपरिचितच आहे, मुक्तावाई तर विनोदाची
मूर्ती शेती. वादविवादाच्या भरीस न पडतां सहज इंसत
देवत, थेणै नामदेवाच्या ढोकीवर थापटणे मारुन लांना
आत्मपरम्यभावाची दीक्षा त्यांनी कशी दिली हे मार्मिक कथा-
नक भक्तांना नव्यांने सांगणाची जरूरी नाही. आधुनिक संतांत
श्री रामकृष्ण परमहंस आणि श्री साईबाबा लांची चरित्रे
गौलिक दृष्टीने पाहिली तर दोघांनाही विनोदाची सारखीच
आवड होती असे दिलते. इतकेंच नव्हे तर विनोदाच्या द्वारे
भाविकांना पारमार्थिक तर्वै शिकविणे हे दोघांच्या चरित्रांतील
साधर्ये व वैशिष्ट्यं होते, श्रीसाईबाबांच्या चरित्रांतील विनोदी
प्रसंगांचा कथाभाग ‘साईलीले’त यापूर्वी अधूनमधून प्रसिद्ध
शालेला आहे. म्हणून श्री रामकृष्ण परम हंस त्यांच्या सहवासां-
तील कांही विनोदी आख्यायिका वाचकांपुढे भांडीत आहे.
इदै एवढाच की त्यावरुन श्रीरामकृष्ण व श्री साईबाबा हा दोघांच्या चरित्रांत विनोदाचें केवढे
साधर्य आहे हे रसिकांस कक्ष्य येईल, विनोदाची] भीमांसा
द्वेषक व मनोरंजक आहे. नाळ्य लेलनांत शोकांतिका
(रूजी) हा त्या कलेचा एक उदाच प्रकार गणली जातो.
शोकांतिकैत विकार विसर्जन करून मन स्वच्छ करण्याचा
होत आहे. शोकांतिकैत यद्यच्छा आणि मानवी हळ्ळा हांचा
कृक्षयाचा संघर्ष चालू असतो. यद्यच्छेच्या खडकावर मानवी

अहंकार प्राणांतिकपणे ठेंचाळला जावून त्यांनी उरावीं बाळलेल्या
आशा तृष्णांच्या ठिकन्या उडून जातात. अहंकार हताश
हीकून आपण किती दुर्बल आहोत हे त्यास कळते. नियतीच्या
प्रचंड सचेपुढे पांगुळ शाळेल्या मानवी असितेची अहंकाराची
शरणागती शोकांतिकैत प्रतिबिंबित शालेली दिसते. कोण
भयंकर प्रसंग ! किती हिंसा ! विनोदाला हा हिंसावाद मान्य
नाही. जगाला सुधारावयाचे असेल तर त्यांच्यासाठी
इतकी हिंसा करण्याचे कारण नाही. विनोद
हा आमुलाप्र अहिंसावादी आहे. म्हणून तर संतांच्या सह-
वासांत लाला नारदमुनीप्रिमांने मान आहे. शहाणपण
(Wisdom) आणि ज्ञान (Knowledge) ह्या दोन
गोष्टीत जमीन अस्मानाचे अंतर आहे. ज्ञान, मग ते कोठल्याहि
विषयाचे असो हे ग्रंथाभ्यासांने प्राप्त होते; पण शहाणपण हे
तसे सांपडत नाही. जेवढे ग्रंथाभ्यासन जास्त तेवढा मनुष्यांच्या
पांडित्याचा अहंकार जास्त वाढत जातो. त्याच्या उलट जगाचा
अनुमव घेऊन त्याचे नीट निरीक्षण करून त्यांतील खांच-
खल्लोगे करे टाळोवे, हे शहाणपण शिकवीत असते. शहाणपण
हा सुरक्षा—रीप आहे. विनोद हा स्था सुरक्षा दीपाचा एक
मंगल किण आहे. मनुष्याच्या अहंकारास न कुलाचित त्याला
सन्मार्पिकडे नेणे हे विनोदाचे काम आहे. विनोद हा केव्हा केव्हा
मनुष्याच्या अहंकाराला महिलन टाकतो, केव्हा केव्हा गुदगुल्या
करतो, तर केव्हा केव्हा आंजारून गोजारून त्याला नेकळत
अशा अकलित रीतीने त्याची चूक त्याच्या पदरात टाकतो की,
त्यावेळी मनुष्याला विनोदाचा राग येत नाही किंवा थेणुची
चीड येत नाही. वेमान शाळेल्या मनुष्याला नेमकी भानावर
आणप्याची किमया फक्त एका विनोदांतच आहे. हा किमये-
मुळे मनुष्य आपला स्वतःचा मूर्खपणा अगदीं प्रांजलपणे
कबूल करतो, स्वतःचा मूर्खपणाला स्वताच हंसू लगतो.

श्रृंगाररस हा तर सर्व रसांचा रजा समजला जातो. पण हा रसाची उदात्तपरिणति शांतरसांत झालेली आढळून येते. प्रेमभक्तीत श्रृंगाराचे लास्यविलास आणि प्रेमाचे सर्व भाव उल्कठेतेन दिसून येतास. याची साक्ष संत मिरवाई, गौरांग प्रभु आणि अंलीकडील संत गुलाबराव त्यांच्या चरित्रांवरून पटते. पण हा प्रेमभक्तीला अनन्यता, आणि एकाग्रतेची भूमिका लागते. संतांच्या सेवेस जाणाऱ्या भक्तांत आर्त भक्तांचाच भरणा जास्त असतो. त्यांच्यांत प्रेम-भक्तीची भूमिका सांपडणे विरलाच, प्रत्येकजण आपापल्या आशा-तृष्णेच्या भूमिकेवर असतो. अशा प्राकृतिक भक्तांना त्यांच्या बुद्धीला विशेष ताण न देतां, क्षणभर कां होईना वरच्यावर उचलून पारमार्थिक भूमिकेवर उमें करणे हे विनोदाचें एकमेव कार्य आहे. एवढ्याच कारणाकरितां संतांच्या आश्रमांत भक्तांना मधून मधून संत हे विनोदाच्या शर्करावगुंठित गोळ्या देत असतात.

कामिनीचा प्रभाव

परमार्थीत कनक आणि कांता ही विषतुस्य मानतात. हा दोहीचा मोह अत्यंत मारंक आहे. हा मोहाला जपून वागा असें श्रीरामकृष्ण परमहंस त्यांच्या परिवारांतील लोकांस नेहमी सांगत. हा बाबतीत स्त्रीच्या मोहाचा विलक्षण प्रभाव कसा असतो, हे एका वेकार ब्राह्मण नोकरीच्या शोधांत होता. एका औफिसांत नोकरीची जागा आहे असें त्यास कळलें. त्या औफिसांतील वरिष्ठ अंमलदाराची गांठ वेऊन मला नोकरीस लावा अशी त्यांच्याजवळ याचना करण्यासाठी एक महिनाभर त्यानें सारखी घडपड चालविली होती. पण तो अंमलदार त्याला भेटच देईना, तो विचार निराश झाला. इतक्यांत त्याचा एक मित्र त्याला भेटला. त्या मित्राला त्यानें आपली करुण कहाणी सांगितली. ती ऐकून तो मित्र म्हणाला. ‘अरे त्या औफिसांत नोकरी मिळविष्यासाठी त्या अंमलदाराच्या घरी जाऊन जोडे कशाला फांडतोस. तुं सरकळ जावून गोलप बाईला भेट, की तुझे सतरा आणे काम झाले म्हणून समज. गोलपबाई ही त्या औफिसांतील वरिष्ठ अंमलदाराची रखेली होती. त्या वेकार ब्राह्मणानें गोलपबाईची गांठ बेवून ‘माताजी, मी एक वेकार ब्राह्मण मला अचाला लावा’ अशी करणा भाकिली. गोलपबाईला त्या ब्राह्मणाची दया येऊन तिने वरिष्ठ अंमलदाराजवळ त्यांची शिफारस केली. गोलपबाईच्या विशिष्याचा तात्काळ प्रभाव दिसून आला. गोलपबाईच्या विशिष्याचा इतका विलक्षण परिणाम झाला की, ज्या इंग्रजांच्या औफिसांत तो अंमलदार होता त्यानें साहेबास ‘अर्जदार अत्यंत हुषार व लायक आहे,’ असें आपण होऊन साहेबास सांगितले.

वेकार ब्राह्मणास नोकरी लागली खरी पण स्त्रीच्या मोहांत पडल्यामुळे त्या वरिष्ठ अंमलदाराची गारोड्याच्या माकडा-प्रमाणे स्थिति झाली होती हैं तस्व श्रीरामकृष्णांना आपल्या भक्तांस शिकवावयाचें होते.

विणकरीणबाईची गोष्ट

अद्वैत विशद विशिष्टादैत या बादावर आजपर्यंत लोकांत पुष्कळ रणे माजली. होणीही कांहीं लोक अगदी हिरीरीने हा बाद चालवीत आहेत. श्रीराम कृष्ण परमहंसांच्या बैठकीत अद्वैत किंवा ज्ञानवादावर चर्चा चालली होती. श्री साईबाबां-प्रमाणे परमार्थीत ‘बादावादी नाहीं बरी’ हेंच परमहंसांचे मत होते. सर्व धर्मांचे व पंथांचे अंतिम ध्येय एकच आहे असा त्यांचा उपदेश होता. घटपटादि पांडित्यावर त्यांचा विशेष काळक्ष देता. ग्रंथाभ्यासाने व्युत्पन्न झालेल्या लोकांवर त्यांनी एक मार्मिक कोटी केली होती. ते म्हणाले, ग्रंथाभ्यासाने जर देव मिळाला असता तर ज्या पंचांगांत पावसाचीं सर्व नक्षत्रे दिली आहेत तें पंचांग पिलून काढलें की पाणी मिळतें असे म्हणण्यासारखे आहे. ज्ञानवादी लोकांचे अद्वैताश स्त्रीना मान्य नव्हता. या अद्वैताशावर त्यांनी तेथील मंडळीस एका विणकरीण बाईची गोष्ट सांगितली. एक विणकरीण बाई आपल्या एका मैत्रिणीला भेटावयास गेली. मैत्रिणीने तिचें मोठ्या प्रेमाने स्वागत केले. कांहीं वेळ गप्पा मारल्यावर ती मैत्रिण ‘थांब ग, थोडा फाळ करून जा.’ असें म्हणून आंतल्या दाळनांत फारलाचे पदार्थ आणण्यास गेली. खोलीत एका फलीवर बरीच सुंदर सुंदर रंगाची रेश-माच्या सुताचीं गुंडाळीं ठेविली होती. त्यांतील एका गुंडाळ्यांतील सुताचा रंग तिच्या मनांत फारच भरला. खोलीत ती एकटीच होती. तिनें चटकन् तें गुंडाळें उचलून खाकेत पदराखाली लपवून ठेवले. मैत्रिण फराळाचें ताट घेऊन बाहेर आली. फराळ चालू झाला व त्यावरोवर त्यांच्या गप्पाशी चालू होत्याच. मैत्रिणीचे लक्ष सहज ती रेशमी सुताचीं गुंडाळीं ठेवलेल्या फलीकडे गेले. तिच्यां लक्षांत सारा प्रकार आला. हा बाईने आपले एक सुताचीं गुंडाळें लपास केले आहे हैं तिनें ताडलें पण ती मैत्रिण फार धूर्त होती. फराळ आटोपल्यावर ‘गडे, आपण आतां थोडा नाच करू या’ असें त्या विणकरीण बाईस सांगितले. दोघीही नाच लागल्या. नाचतां नाचतां त्या मैत्रिणीने दोन्ही हात मोकळेपणे वर करून नाचण्यास सुरुवात केली. मैत्रिण दोन्ही हात वर करून नाचत दोन्ही होती. तर बीणकरीण एकच हात वर करून नाचत दोन्ही होती. मैत्रिणीने तिला दोन्ही हात वर करून नाचण्याचा फारच आग्रह केला. तेव्हां ती विणकरीण म्हणाली, ‘गडे आगांला किनई एकच हात वर करून नाचण्यास शिकविले

आहे' ही गोष्ट सांगून श्रीरामकृष्ण म्हणाले, शानवादी लोकांचे दर्तन आपले जानाचे गुंडाळे एका खाकोटीस मारून फक्त एक हत वर करून नाचणाऱ्या वौणकरीणाबाई प्रमाणे आहे.

हें नातलगांचे प्रेम !

'सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्' हैं सुभाषित पारमार्थिक प्रवचनात आपण नेहमी पक्तां. पण व्यवहारांत माणसाला शान्या उलट अनुभव घेत असतो. खरें कोणालाच आवडत नाही. खरें बोलण्यावरून मित्रांमित्रांत कायमचे बैमनस्य शाळेले आपण पहातो. पानाबर बाढलेली भाजी करपेली आहे हैं सत्यं त्या जेवणाऱ्या यजमानाची जिव्हा त्याला प्रत्यक्ष सांगत असते. पण हें सत्यं आपल्या पत्नीला सांगण्याची नवव्याप्ता झाती होत नाही. कारण या सत्यावरून घरांत भांडण होणार हैं त्याला नक्की ठाऊक असते. म्हणून धूर्ते लोक खरें बोलण्यास नेहमी घावरतात. मुत्सदी लोकतर खरें बोलण्यासुल रहवेल तितके दूर रहातात. जग मिथ्या आहे, संसार असार आहे, हैं तत्त्व खरें असलें तरी व्यवहारांत कोणाला आवडत नाही. श्री साईसचरितांत अ. ४५ च्या प्रस्तावांत. 'मातापिता बृहितील ममता । सत्सेचा पुत्र लक्षील वित्ता । कुंकुबालार्गी डेल कांता । कोणी न परमार्थी सहकारी ॥ ३२ ॥ असा पारमार्थिक उपदेश केला आहे. तो खरण आहे आणि अनन्यथावानें ती पोधी वाचणाऱ्यांच्या हृषीनें त्या उपदेशाची योजनाही ठीक आहे. पण व्यवहारांत ती कोणालाच आवडत नाही. ह्याचे कारण असें कीं व्यवहारांत माणसाची शृति नेहमी बहिसुख असते. त्या बिहिसुख बृहत्तीत त्याच्या व्यवहारांत नाजूक मावना असतात त्या अभावितपणे दुखवित्या जातात. अशा परिस्थितीत 'सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्' ह्या सुभाषिताचा उपयोग करणें कठीण होते. व्यवहारांत हंसत खेळत हैं कार्यं साधण्यास विनोद हैं एकच साधन आहे. व्यवहारांत एकदया विनोदांतच 'सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्' हैं कोडे सोडविण्याची किणी आहे. हैं मर्मे श्रीरामकृष्णांनी आपल्या शिष्यांस शांगितलेल्या एका हठयोग्याच्या गोष्टीवरून कळते. संतांच्या सहवासांत वर्षेच्या वर्षेच्यी तरी माणसाचा 'मी आणि माहे' हा अभिमान सुटत नाही. एक हठ योग्यांने योगम्बासांत करीच प्रगती केली. त्यामुळे गुरुची त्यावर मर्जी प्रसन्न झाली. पण तो संसारी होता. गुरुनें त्याला संसार असार असल्यामुळे त्याचा त्याग करण्याचा उपदेश केला. पण यिष्याला तो काहीं पटला नाही. तो म्हणाला, 'महाराज, माझ्या पत्नीचे माझ्यावर नितांत प्रेम आहे. ती गत्रंदिवस माझ्या प्रकृतीला जपते. माझ्यासाठी पौष्टिक असे पदार्थं शिजविते. माझ्या केसाला जय घक्का लागला असै जर तिला कळले तर ती तात्काळ प्राण देईल' मुक्तजी म्हणाले, 'अरे वैक्षण, हा दुश्शा केवळ भ्रम आहे. या जगात खरेसेकरच कोणी ज्ञाणाचे नाही. तुला जर ह्याची प्रचीतीच ध्यावयाची असेल तर मी तुला एक आसन शिकवितो. त्यामुळे तुझ्या धरच्या

मेंदळीना तूं मेलास असें बाटेल पण तुला भाष आजुवाजुला काय चालेल आहे तें कळून येईल, घरीं जा आणि या असनाचा प्रयोग कर म्हणजे तुझ्या पत्नीचे तुझ्यावर किती प्रेम आहे हैं तुला कळेल. त्या हठयोग्यांने घरीं जावून त्या आसनाचा प्रयोग केला. नांगराच्या फाळाप्रमाणे त्याचे हातपाय आडवे तिडवे होऊन तो भाष्वत् शाला. तो मेला असें समजून त्याची वायको अस्यत आक्रोश करू लागली. जबळचे लोक पुढच्या तशीरीस लागले. तो हठयोगी ज्या खोलींत पडला होता त्या खोलींचे दार अस्त्रद होते. त्याचे हातपाय वांकडे ज्ञाले असल्यामुळे त्या अस्त्रद दारांतून त्याला बाहेर आणें शक्य नव्हते. हतक्यांत एकाला युक्ति सुचून तो कुन्हाड आणून तें दार फोडू लागला. हैं पाहातांच त्या हठयोग्याची वायको चटकन् उठून दाराजवळ आली आणि त्या माणसास म्हणाली, 'अहो हैं काय भल्लतंच करतां? मी गरीब कचेबचेवाली बाई. आमच्या गरिबीत हैं खोलींचे दार फोडून जास्त भर कशाला टाकतां. हैं तर आतां मेलेलेच आहेत. तेव्हा माझ्या खोलींचे दार तोडप्यापेक्षां त्यांच्या हातापायाचे जेवढे भाग आडवे येतात तेवढे तोडून त्यांना बाहेर काढा म्हणजे आमचं गरिबांच विनाकारण तुकसान तरी होणार नाही.' आपल्या पत्नीच्या तोडचे ते शब्द ऐकून तो हठयोगी ताडकन् उठला आणि कुदू मुद्रेने आपल्या वायकोकडे पाहू लागला. इतक्यांत 'बाबा, ह्या जगांत कोणी कोणाचे नाही' ह्या आपल्या गुरुच्या शब्दाची त्याला आठवण झाली. हठयोग्याच्या वरील विनोदी व्याख्यायिकेमुळे 'सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात्' ह्या सुभाषिताची अंगलबजावणी करण्यास व्यवहारांत विनोद हैं एकमेव साधन आहे, हैं कक्षून येते. विनोद हा अशा प्रकारे परमार्थाला उपकारकच आहे.

श्रीरामकृष्ण परमहंसांच्या काळीं वंग देशांत बकीमचंद्र चतर्जीं म्हणजे एक वडे प्रश्न म्हणून गणले जात होते. इंग्रजी विक्षणाला भारतांत प्रारंभ शाल होता. इंग्रजी भाषा म्हणजे वाचिणीचे दूध. हैं वाचिणीचे दूध पिझन कलकत्ता विद्यापीठांतून जीं कांहीं माझें पुढे आलीं त्यांत बंकीम चंद्रांचे नांव ठळकणे झालकत होते. अखिल भारतीय कीर्तीचे साहित्यिक, 'वंदे मातरम्' ह्या अमर काव्याचे कवि श्री बंकीमचंद्र चतर्जीं हैं दक्षिणेश्वर येथील श्री रामकृष्णांच्या निवासांत त्यांना भेटप्यास आले. एक साहित्यिक अवलिया तर दुसरा आध्यात्मिक अवलिया; ह्या दोघांच्या भेटीला प्रसंग म्हणजे कपिलापष्ठीचा योग म्हणून आजुवाजूच्या लोकांस वाटणे साहजिक होते. श्रीरामकृष्ण परमहंस हैं अशिक्षित तर बंकीमचंद्र हैं सुशिक्षित! श्रीरामकृष्णांना इंग्रजीचे ज्ञान नव्हते. तरीपण 'ङ्क यू' (Thank You) 'डॅम' (Damn) असे दोनचार शब्द त्यांना अवगत होते. बंकीमचंद्र हैं धार्मिक सुधारक व ब्रह्मो समाजिस्ट असल्यामुळे साधुसंत किंवा सणुण भक्ती त्यांना मात्य नव्हती.

एका न्हाव्याची गोष्ट

श्रीरामकृष्णांसारख्या अविक्षित माणसाचा एवढा धार्मिक लक्षिक ऐकून ह्या बुवांची बुवाबाजी कशी काय चालते ही मैज पद्धाण्याच्या चिकित्सक बुद्धीनेच बंकीमचंद्र आपल्या कांही स्लेषांबरोवर आले होते. गोष्टिवरून गोष्टी निघतां निघतां श्रीरामकृष्ण परमहंसांनी कृष्ण व राघेच्या मूर्तीचै रूपक समजावून दिले. कृष्णाचा वर्ण निळा कां व राघेची कांती शुभ्र कां श्वार्ची लूपकात्मक लक्षणे सांगितलीं. परमहंसांचे भाषण संपत्त्यावर बंकीमचंद्र इंग्रजीत आपल्या लेश्वाजवळ कांहीतरी बोलले. चार माणसे कोठे एकत्र जमून बोलत असतां मध्येच त्यापैकी एकाळा न समजेल अशा भाषेत दोघेजण बोलूळ लागले तर लगेच त्याच्या मनांत वहीम येतो. कारण हे आपणी निंदा करताहेत की स्फुटि करताहेत हें त्याला न कळव्यामुळे तो मनांतल्या मनांत खजील होतो. वरै, उघड उघड 'आपण काय बोललांत' हें विचारणे शिष्टाचाराविरुद्ध व त्वाभिमानाच्या हृषीने माणसाला कमी-पणाचे वाटते. वास्तविक परमहंसांच्या वरोवर गोष्टी चालू असतां बंकीमचंद्रांनी मोठ्या ऐरीत आपल्या साथीदारांबरोवर इंग्रजीत बोलणे, हें त्यांचे वर्तन सम्यशिष्टाचाराविरुद्ध होते. पण बंकीमचंद्र परमहंसाच्या आश्रमांत आलेले. घरी आलेल्या पाहुण्याचा अपमान करणे हें सुद्धा योग्य नाही. पण श्रीरामकृष्ण परमहंस हे समयसूचक आणि विनोदी होते. त्यांनी लोगे च बंकीमचंद्रांना आपण इंग्रजीत काय बोलत होतांव, असे विचारले. त्यावर बंकीमचंद्रानीहि कांही तरी उत्तर दिले, पण तेवढ्यानें परमहंसांचे समाधान झाले नाही. ते लोगे च बंकीमचंद्रांना म्हणाले, तुमच्या इंग्रजी संभाषण-वरून मला एका न्हाव्याची गोष्ट आठवली. एकदं एक न्हावी एका गिन्हाइकाची दाढी करीत होता, त्याचा वस्तर लागून त्याचे मांस थोडे चिरले. त्यावरोवर त्या गिन्हाइकाने इंग्रजीत 'डॅम' म्हणून म्हटले 'डॅम' हा शब्द ऐकल्या-वरोवर न्हाव्याने वस्तरा बाजुस ठेवून त्या गिन्हाइकास 'डॅम' शब्दाच्या अर्थ विचारला. त्यावर त्याने त्रासिक स्वरानें म्हटले 'कांही नाही दे ते आपले काम कर.' त्यावर तो न्हावी म्हणाला, छे, छे, तसे करू होईल. 'डॅम' शब्दाचा अर्थ चांगला असेल तर मी 'डॅम', माझा बाप 'डॅम' माझा आजा 'डॅम' माशा पणजा 'डॅम'. पण 'डॅम' ह्या शब्दाचा अर्थ वाईट असेल तर तुझा बाप 'डॅम', तुझा आजा 'डॅम' तुझा पणजा 'डॅम' तुझे सरे पूर्वज 'डॅम' 'डॅम'—'डॅम'—'डॅम'! हे ऐकून बंकीमचंद्रासह सर्व हऱ्यु लागले, बंकीमचंद्र आणि त्यांचे लेही छांचा अहंकार क्षणभर महिरून गेला आणि इंग्रजी ऐट साफ जिरून गेली, ही कुशलता केवळ एका विनोदाच्या जोरावरच साधतां आली आणि घरी आलेल्या पाहुण्यास परमहंसांनी शिष्यसंग्रहायाचा एक घडा सहजासहजी दिला.

या भेटीत बंकीमचंद्रांना परमहंसांनी शुक्रिवादांत गार केले, श्रीरामकृष्णांना बाटते तितक्या कमी पातळीवरले आपण नाही असे बंकीमचंद्रांना म्हणावयाचे होते. म्हणून निरोप घेतांना ते श्रीरामकृष्णांस म्हणाले, 'महाराज, माझ्या घरी एकदं आपण भेट द्यावी, तिकडेही तुम्हाला कोही भक्तलोक दिसतील, हे त्यांचे शब्द एकतांच परमहंस म्हणाले, 'खरं की काय पण साधूंच्या पेढीवरील भक्तांसारखे ते नाहीत ना? एका गांवांत साधूंची पेढी म्हणून एक प्रसिद्ध पेढी होती. साधूंचूंची पेढी ती. मग काय विचारतां, लोकांची अगदी दुंबड असावयाची. त्या पेढीवरील सर्व काशगीर हातानें काम व मुखानें परमेश्वराच्या नामांचा मोठमोठ्यानें, अगदी गार्जून जप करीत असत. 'केशवा केशवा, गोपाला, गोपाला, हरि, हरहर' असा हरिनामाचा गजर ऐकून लंब लंबून त्या पेढीवर लोक येत असत. पण त्या कारागिरांच्या नामगजराचा सांकेतिक अर्थ त्यांचा त्यांनाच ठाऊक होता. पेढीच्या दाराशी बसलेल्या लोकांनी 'केशवा, केशवा' असा जप केला की त्याचा अर्थ 'गिन्हाइक कसे आहे सावध आहे की मेळ्याप्रयमणे चावलट आहे?' आंतील दाऊनांतील नोकरांनी 'गोपाला, गोपाला' असे म्हटले म्हणजे 'गिन्हाइक अगदीच भोलसट आहे.' असा अर्थ होतो. त्यांच्या पलीकडे असलेल्या नोकरांनी 'हरि हरि' असा गजर केला की त्याचा अर्थ 'सावज कांगू कां?' असा होता आणि मधून मधून फिरणाऱ्या 'हर, हर,' असा घोष केला की त्याचा अर्थ 'पहातां काय सारी मेढरेच आहेत. कापून काढा' असा अर्थ होता. ही गोष्ट सागून श्रीरामकृष्ण बंकीमचंद्राना म्हणाले 'तुमच्या घरें ह्या साधूंच्या पेढीवरील साधूंसारखे भक्त नाहीत ना? भक्त ही कांही साधी गोष्ट नाही. भक्ती नव्हे साधी भोली'। ही सुल्लावरील पोळी असे तुकारामप्रयमणे परमहंसाना सरलपणे सांगतां आले असते. पण त्यांत आपल्या घरी आलेल्या पाहुण्याचा अहंकार दुखावला जाऊन शिष्टाचाराचीही भांग शाळा असता. तेव्हा हा आशीष मार्ग टाळून खण्या भक्तीचे कडू सत्य विनोदाने शार्करावगुंठित करून हंसत खेळत बंकीमचंद्रांच्या गळी उत्तरविले. श्रीसाईबाबा आणि श्रीरामकृष्ण परमहंस ह्या दोघांनीहि कोजाला मंत्र दिले नाहीत की आसने सांगितली नाहीत.

विनोदाच्या बावतीत 'हंसा आणि लड्ह न्हा' अशी एक म्हण आहे. त्याप्रमाणे श्रीसाईबाबा द्यांच्या द्वारकामाहृत आणि श्रीरामकृष्ण परमहंसांच्या दक्षिणेश्वरांतील आश्रमांत 'हंसा आणि भक्त व्हा' हात्य मंत्र भाविकाना मिळत असे. परमार्थांत विनोदांचे स्थान इतके मंगल व महस्तांचे असल्यामुळेच संत है. जसे शांतरसांचे सागर आहेत, तसेच विनोदाचे आगरही आहेत असे रसिकभक्तांना बाटते. या लेखाच्या शिरोमार्गां असलेले श्रीसाईसंग्रहारितांत अवतरण हेच सांगत आहे.

गीता मंदिरांत कर्मयोगाचे स्थान

लेखक: ग. ल. रो, वा. ए.

कर्मयोगाची ओढाताण

भगवद्गीतेतील प्रत्येक अध्याय 'इति ब्रह्मिद्यायां योगशास्त्रे अमुकयोगो नाम' अशा संकल्पाने युक्त आहे, अर्थात् भगवद्गीता ही मुख्यलेखकरून ब्रह्मिद्यायांतील योगशास्त्र सांगण्यास प्रवृत्त शास्त्री आहे हैं सप्त दिसते. मात्र या योगशास्त्राचे खलूप उकुचित नसून तें बरेच व्यापक आहे हैं गीतेतील अध्यायांना दिलेल्या नांवांवरून समजून येते. गीतेत कर्मयोग, भक्तियोग व शानयोग या प्रमुख अंगांचाच नव्हे तर आत्मसंयमयोग, ज्ञानविज्ञानयोग, अक्षरब्रह्मयोग, क्षेत्रक्षेत्रवृत्तयोग यांसारख्या तत्सम योगांचा हि विचार निरनिराक्या अध्यायांतून केलेला आढळून येतो. गीतेवर अनेक विद्वानांच्या टीका आहेत. पण हा सर्व टीकांतून कर्मयोग या शब्दाच्या अर्थांची जेवढी ओढाताण शास्त्री आहे तेवढी आजवर कोणत्याच शब्दाची शास्त्री नसेल. या शब्दाचे नियळ्या दृष्टीतून विवेचन करून आवश्यक असेही असेही आहे.

शब्दाचे अनेकार्थत्व

शब्दांना अनेकार्थत्व असते. त्यामुळे किंत्येक वेळा अर्थांची गळूत होते. गीतेत धर्म, कर्म व ब्रह्म या शब्दांचा निरनिराक्या अर्थांने उपयोग केला आहे. ब्रह्म शब्द गीतेत परमात्मा, वेद आणि प्रकृति किंवा माया या निरनिराक्या अर्थी आला आहे. 'तासां ब्रह्म महद् योनि' १४१४ यांत ब्रह्म शब्दाचा अर्थ प्रकृति अथवा माया असा व्याका लागतो तर 'ब्रह्मसमुद्दर्ब' ३१५ यांत ब्रह्म हा

शब्द वेदवाचक आहे. 'कर्म ब्रह्मोद्दर्ब' यांत कर्म म्हणजे यज्ञादिक कर्मसमुदाय असा अर्थ अभिप्रेत आहे. तर आठव्या अध्यायांत 'विसर्गः कर्मसंजितः' यांत भूतमात्रांची उत्पत्ति करणारा जो विसर्ग म्हणजे सुष्ठुप्ति व्यापार त्याला कर्म म्हणतात. याशिवाय साधारण व्यवहारांतील कर्म अहेतच, पण त्याहीपलीकडे कर्म शब्दाचा व्यापारी एक विशिष्ट अर्थ आहे. तो पुकळ टीकाकारांच्या लक्षांत आलेला नाही. त्यामुळे गीतेतील किंत्येक महत्त्वाच्या लोकांच्या अर्थांची ओढाताण शास्त्री आहे. उदाहरणार्थ सहाव्या अध्यायाचा तिसरा श्लोक च्या आचूक क्षेमनेयोंगे कर्मकारणमुच्यते। योगारुदस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥' योगावर आरुद्द होऊन इच्छिणाऱ्या सुनीस कर्म हैं कारण म्हणजे साधन सांगितले आहे, व योग साध्य ज्ञालेल्या मुनीचे कारण म्हणजे लक्षण शाम होय. लो. टिळक म्हणतात, या लोकांच्या अर्थांचा टीकाकारांनी अर्नव्य करून टाकिला आहे. पण ते स्पृह: 'योग साध्य इच्छिणाऱ्या पुरुषाला कर्म हैं शमांचे कारण आहे व योगारुद्द ज्ञाल्यावर शाम हैं कार्याचे कारण आहे' असा अन्योन्यांच्यांची अर्थी लावतात! इतर टीकाकार शाम म्हणजे कर्माचा उपशम असा अर्थ करतात. त्यांच्या मते सिद्धयोग पुरुषाला कर्म करण्याचे कोणतेहि प्रयोजन रहात नाही. हा अर्थ आधिक संयुक्तिक दिसतो. योगी ज्यावेळी शान्तमनस्क व वैष्णव्य स्थितीत असतो त्याचवेळी त्याला योगारुद्द म्हणतां येईल. लोकमान्य म्हणतात

त्याप्रमाणे शम हैं कर्मांचे कारण कर्म असू शकेल! 'कारण' हैं कार्याचे पूर्वी असतें. मनाच्या शांतीनंतर मनुष्य निरनिराक्या कर्मे करील पण मनाच्या शांतीमुळे कर्म निपत्त शकणार नाही.

भगवद्गीतेतील कर्मयोग म्हणजेच योगशास्त्रांतील क्रियायोग होय.

या सर्व ओढाताणीत कर्म शब्दाचा कोणीच समाधानकारक अर्थ लावल्याचे दिसत नाही. भगवद्गीतेत कर्मयोग शब्दाने जो अर्थ अभिप्रेत आहे त्या अर्थांने योगदर्शन क्रियायोग असा शब्द वापरते. पातंजल-योगसंशांत दुसऱ्या साधन-पादांतील पहिले सूत्र असे आहे: 'तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगः।' तप, स्वाध्याय व ईश्वराला सर्व कर्मार्पण यांच्या समूहाला क्रियायोग म्हणतात. अर्पण या शब्दाचे स्पष्टीकरण कूर्मपुराणांत दिले आहे. 'नाहं कर्ता सर्वमेतद् ब्रह्म एव कुरुते तथा। एतत् ब्रह्मार्पणं प्रोक्तम्।' ज्या कर्माचे ठिकाणी संग अथवा अहंकरूत्त्वबुद्धि नाही तर परमेश्वराच्या कृपेने हैं सर्व होत आहे असे मानणे यालाच ब्रह्मार्पण म्हणतात. योगसाधनांतील ही तिन्ही अंगे योगारुद्दकरितां म्हणजे योगशास्त्रांतील मंदाधिकारी व मध्यमाधिकारी यांच्यासार्ठी आहेत असे त्यावरील भावागणेश व नागोजी-भृंग या टीकाकारांनी स्पष्ट म्हटले आहे. यम, नियम, आसनादिकांचासुदां क्रियायोगातच समावेश होतो. योगप्राप्तीचे साधन क्रियायोग अथवा कर्मयोग म्हणजेच तप, स्वाध्याय व ईश्वरप्रणिधान (ब्रह्म-

कर्मपूर्ण) ही आदेत. असा स्पष्ट व सरू पुर्व असतां या सूत्राकडे दुर्लक्ष कल्प्यामुळे गीतेतील वरील महत्वाच्या चरणाच्या अर्थाचा अनर्थ शाला आहे. हा अध्याय व्यष्टिगोगावर असल्या-मुळे वा अध्यायावरील शानशरंगची टीका विषयाला अनुसरून व कियायोगाला घरून झाली आहे. पण त्याची दखल किंतुके आधुनिक टीकाकारांनी घेतलेली दिसत नाही.

कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते । ५-२ या सिद्धांताचाहि है सूत्र लक्षांत वेऊन अर्थ लावल्यास पांचव्या अध्यायांतील सर्व वचने सुसंगत वाढतील. तीच गोष्ट ज्या ज्या ठिकाणी कर्मयोग असा शब्दप्रयोग आहे त्या त्या स्थळांची पांचव्या अध्यायांतील श्रीकृष्णाचे सर्व व्याख्यान कर्मसंन्यास-पेक्षां कर्मयोगावर आहे. अध्यायाचे आरंभी कर्मयोग श्रेष्ठ म्हटल्यावर त्यापुढील व्याख्यान कर्मयोगाच्या श्रेष्ठतेवदूल असणे कमप्राप्त आहे. शानेश्वरांच्याहि मते 'पंचमी गव्हरिल योगतस्य' असेच आहे. विकेक आणि वैराग्य आंगी वाणून कर्मसंन्यास करणे ही गोष्ट वार्ता व जिजासु लोकांना सहजसाध्य नाही. त्यापेक्षा पायरीपायरीने तप, स्वाध्याय, ईश्वरप्रणिधान, यम, नियम इत्यादिकांनी कर्मयोग साध्य होणारा आहे. तैसा सांख्याहुनी प्रांजला । आम्ही सारखियां अभोलां । पथ आहाती परि कांहीं काळा । तो साही वेवर ॥ ५-१६ ॥. शानयोगापेक्षा व्यष्टिगोग आमच्या सारख्या निर्बलांना सुगम आहे. तो कांहीं काळानंतर साध्य होणारा असला तरी चालेला.

तिसऱ्या अध्यायांतील 'शानयोगेन सारख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम्' या श्रोकांची अर्थ लावतांना पुण्यकल टीका-कारांची अशीच गडबड उडाली आहे. जशी सांख्यांची शानयोगावर निष्ठा तशी योगांची कर्मयोगावर. येथे योगी

लोकांची कोणत्या कर्मावर निष्ठा ? उठणे, बसणे, व्यापार करणे या लौकिक कर्मावर कीं तप, स्वाध्याय, त्रहापूर्ण, समाधि या कियायोगावर ? यापुढील सर्व श्लोकांत ज्या कर्माचा उल्लेख आहे ता यशोदिक किंवा प्राणायामादि कर्मै कियायोगानें जो आत्मरति शाला आहे त्याला करण्याची आवश्यकता नाही असे पुढ सतर । श्लोकांत सांगितले आहे. चौथ्या इलोकांतील नैष्कर्म्य शब्द व शातव्या इलोकांतील कर्मयोग शब्द यांचा संबंध लौकिक कर्मपेक्षां योगकर्मांकडे अधिक येतों है थोड्याचा विचाराने कदून येईल. 'कर्म ब्रह्मोदये विदि' कर्मसुदाय वेदांपासून उत्पन्न झाला आहे, है विद्वान मीमांसकांना उद्देशून आहे है स्पष्ट आहे. येथे कर्म याचा अर्थ यत्र असा व्यावा लागतो. 'ईद्रियाणि पराण्याहुः' हा शेवटचा उपरंहारात्मक श्लोक कठोपनिषदांतीलच ना ? त्याचा कल कोणत्या स्वरूपाच्या कर्मयोगावर ? लौकिकांतील कीं परमार्थांतील ?

शैवपाशुपत धर्माचा आधार

चौथ्या अध्यायांतील कर्मश्लोकापूर्ण योग याचा अंतर्भूत कियायोगांतील ईश्वरप्रणिधानांत व त्यापुढील ध्यान-धारणेत होतो. सांख्य रामरक्षास्तोत्र म्हटलें तरी शेवटी 'श्रीरामचंद्रार्पण-मस्तु' असा आपण संकल्प करतोच. कारण ते आपण पुण्यकर्म समजतो. शैवपाशुपतधर्मांमध्ये कियायोगाची लक्षणे सांगितली आहेत. 'शानं किया च चर्यो च योगश्चेति सुरेश्वर । चतुष्पादः समाख्यातः ममधर्मः सनातनः ॥ पृष्ठच्छशुद्धिर्विभिना गुरुष्वीनं कियोच्यते' विद्या, किया, योग व चर्यां है शैवदर्शनाचे चार पाद. योगानंद ब्रह्मचारी आपल्या टीकेत म्हणतात-'घटचक्रोकी शुद्धि करनेकी विधिके द्वारा गुरुके अधीन रहकर उसने शासनातुकल अभ्यास करनेको किया कहते है. किया और योग दोनो संहयोगी

है. किया को सहायतासे योग की सिद्धि होती है?

कांहीं उदाहरणे

चौथ्या अध्यायाच्या आरंभी 'स कालेनेह महता नष्टो योगः परंतप ।' या श्रोकांधाने निर्दिष्ट केलेला योग हा पातंजलसूत्रांत सूचित केलेला योग होय यांत कांहीं शंका नाही. याच अध्यायाच्या शेवटी 'योग-मातिष्ठ, उत्तिष्ठ ।-कठ, योगाचा आश्रय कर' असे श्रीकृष्ण अर्जुनास सांगतात. इक्ष्वाकूनंतर दीर्घकालानें नष्ट झालेला हा योग एका विशिष्ट प्रकारच्या प्रक्रियेने युक्त असला पाहिजे; म्हणूनच तो इतक्या प्रदीर्घ काल अशात राहिला. त्रेतायुगापासून सर्व द्वापारखुगांत म्हणजे कलियुगाचे अरंभ-पर्यंत हैं प्रक्रिया लोक विसरून गेले असावेत. पण समत्वबुद्धीने किंवा निस्पृह-पणानें स्वकार्य करीत राहण्यानेच शेवटी परमसिद्धी मिळते ही साधी गेष्ट इक्ष्वाकूपासून कृष्णावतारापर्यंत कोणासच माहित नव्हाती है. आधुनिक टीकाकारांचे म्हणणे धार्थर्थांचे होईल. एखादी विशिष्ट प्रक्रिया माहित नसणे किंवा विसरून जाणे ही गोष्ट संभवनीय आहे. हल्ळीचे कांहीं इतिहासकार योगाची प्रक्रिया ही व्यायपूर्व भारतीयांस ठाऊक होती व त्यांच्यापासून ती आर्यांनी आत्मसत केली व वाढविली असे मानतात. आजाहि ही प्रक्रिया लुतप्राप्य शास्त्रावारखीच आहे.

कर्मणैवहि संविद्धिवाऽस्तिता जनकाद्यः ४-२० ह्या श्लोकांधानेहि अनेकांना घोटाळ्यांत पाडले आहे. बहुतेक भाषांतरकार याचा अर्थ जनकादिकांनीहि कर्मांचे सिद्धि मिळविली असा करतात. लो. टिळकांनीहि याचे भाषांतर असेच केले आहे; पण त्यावर कोणताहि अभिप्राप्य व्यक्त केलेला नाही. जानेश्वरांचे विवेचन अधिक मार्मिक आहे. ते म्हणतात-कर्मै न सोडून सुदां जनकाने मोक्षसुख मिळविले. वरोवर आहे. केवळ कर्मांचे मोक्षसुख

कसें मिळेल ? पण ते क्रियायोगानें मिळेल. क्रियायोग म्हणजे तप, स्वाध्याय, ब्रह्मार्पण, ध्यान, धारणा हीं संप्रज्ञात व असंप्रज्ञात समाधीचीं साधने व्याहेत. जनक हा योगी होता हैं तर प्रसिद्धच आहे. राजकारणविषयाचीं त्यांची फारशी प्रसिद्धी नाही. यज्ञमंडपांत याजवेष्यांना सारखे तत्त्ववेत्ते बोलावून त्यांच्याशीं तो आध्यात्मिक विषयांवर चर्चा करीत असे. त्यांचे राज्यशासनाकडे हि लक्ष असे. राज्यकारभार न सोडतांहि त्याला मोक्षपद मिळवितां आले. पण या अर्थी कर्मणैव या शब्दप्रयोगाएवजी कर्मणाऽपि हा शब्दप्रयोग च्यावा लागेल. राज्याची व्यवस्था निष्काम का होईना ती पाहऱ्यानेंच त्याला मोक्ष मिळाला, हैं विधान चमत्कारिक दिसते. जनकाची गोष्ट तर अगदीच निराळी होती. तो महायोगी होता. मग हा जनक कोण ?

योगः कर्मसु कौशलम् । २.५०
 या चरणानेहि अनेकांचा गोंधळ उडाला आहे. कामे करण्यामध्ये कौशल्य याला योग म्हणतात. (पापपुण्य न लागता) कमे करण्याची जी चतुराई तिळाच (कर्म) योग असें म्हणतात. (लो. टिळक) पण ही कोणती कमे ! योगाच्या गळ्यांत नैहर्मीच कंसयुक्त कर्मांचे लोटणे कशाला ? या चरणावरोबर ‘समत्वं योग उच्चते’ हा ४८ व्या श्लोकांतील योगाचे पूर्ण लक्षण देणारा चरण घेतला म्हणजे एकमेकाच्या अशांवर अगदी सप्त प्रकाश पडतो. हा दोन्ही चरणांत योगाची लक्षणे सांगितली आ॒हेत. दुसऱ्या चरणांत साध्याचा निर्देश आ॒हे तर पहिल्यांत साधनाचा उल्लेख आ॒हे. पहिल्या चरणावर ज्ञानेश्वरांची टीका फारच त्रोटक आ॒हे; दुसऱ्यावर मुळी नाहीच. परंतु कर्म शब्दाच्या अर्थांचा रोख मात्र स्पष्ट आ॒हे. ‘समत्वं चित्ताचे । तैची सार जाण योगाचे । जेय मन बुद्धि ऐक्य आ॒हे ॥ जे कर्मशेष

वनपर्व आणि रुक्मिणीस्वयंवर यांसंबंधीं असलेले लोकभ्रम

कै. वामन दाजी ओक यांनी महाभारतातील वनपर्वासंबंधीं लोकांमध्ये असलेला ग्रह सांगताना लिहिले होते—

“उद्वेगजनक व अशुभ अशा कथानकांनी पूर्ण असत्यासुळे महाभारत व विशेषतः वनपर्व वाचूं नये, अशी पुष्कळ भोव्या माणसांची समजूत आहे. ही समजूत तैलंगणांत फारच जारीने चालू आहे. त्यांची ही अशी समजूत होण्यास एक विशेष कारण झाले ते असे : संस्कृत भारताचे तेल्यु भाषेत भाषांतर करीत असतां वनपर्वापर्यंत येऊन तो भाषांतर-कर्ता एकाएकी मृत झाला. उढूं दुसऱ्या भाषांतर-कर्त्यांने वनपर्व सोडून बाकीच्या पर्वांचे भाषांतर केले. आपले नांव प्रसिद्ध न केल्यामुळे तो वांचला खरा; परंतु त्याला पुष्कळ त्रास सोसाचा लागला, अशी ला लोकांची समजूत आहे. ‘भारत’ वाचताना तेल्यंगी लोक नेहमी वनपर्व गाळतात ! व कियेक भौले म्हातरे आणल्या महाभारताच्या पोर्थीतून वनपर्वांची पाने गाळून ठाकतात.” ‘चिपळूणकर आणि मंडळी’च्या वनपर्वाच्या प्रस्तावनेत ते पर्व प्रसिद्ध करताना, ‘आमची अगदी दशा दशा झाली,’ असे लिहिलेले आढळते. ‘भांडारकर ओरिएंटल रिसर्च इंस्टिट्यूट’चा जो महाभारत-संपादनाचा आन्तरराष्ट्रीय प्रयत्न चालू आहे लाचे संपादक, चिद्रूषी डॉ. वि. स. सुखठणकर हैं त्यांनी संपादिलेले महाभारताचे वनपर्व प्रसिद्ध होतांच लवकरच एकाएकी वारले, ही दुर्दैवी घटना जुन्या लोकभ्रमाला पुष्टी देणारी आहे.

याच्या उलट रुक्मिणीस्वयंवरासंबंधीं जुन्या लोकांत अनुकूल समजूत असलेली आढळते. घुळे येतील श्रीसमर्थवाग्देवतामंदिर व राजवाढेसंशोधनमंदिर या संस्थांतील मराठी हस्तलिखिते पाहाऱ्या-करितां तिकडे कांहीं दिवस एक साहित्य-संशोधक जाऊन राहिले होते. तेथे त्यांना एकमात्री ‘रुक्मिणी-स्वयंवरा’ची पुष्कळच हस्तलिखिते आढळली. हें असे कां, असा प्रश्न करतांच तिकडे त्यावेळीं असलेले डिस्ट्रिक्ट जज श्रीयुत पु. म. लाड म्हणाले, “ज्यांचे विवाह होत नाहीत अशी लोकांनी या स्वयंवराची नक्कल करतांच ते घडून येतात, अशा जुन्या काळी लोकांची कल्पना होती, आणि तिचे हे दृश्य कल आहे.”

सहज । योगस्थिति ॥ २७५ या चरणांत कर्म शब्दाचा अर्थ किया असा घेतला तर अर्थ सरळ व सुसंगत लागतो, व त्याचे स्पष्टीकरण करतांना कोणत्याहि आडरानांत शिरावें लागत नाही. तप, जपजाप्य, आसन, प्राणाधाम, इत्यादि जी आनुशंगिक कमें—योगाची साधने—त्यामध्ये चतुराई म्हणजे कौशल्य संपादन करणे या ता योग म्हणतात. अर्थात् योगाची ही व्याख्या नव्हे. योगारूढ होण्याची ही कारणे—साधने—आहेत. योगाचे हैं एकदेशीय स्वरूप आहे. या कर्मयोगाचे पर्यवेक्षन म्हणजेच ज्ञानेश्वरांची सहज योगस्थिति. यांत सर्व कर्मांचा शेवट होतो. येथे कर्मयोगास अवशर नाही. चित्ताचे समत्व प्राप्त होते. ही स्थिति प्राप्त होण्यास निरनिराक्षया प्रगतिपर अवस्थातून जात असतां ‘कर्मयेवाधिकारस्तु मा फलेषु कदाचन’ हा श्रीकृष्णाचा मौलिक उपदेश सतत व जगरूकपणे लक्षांत ठेविला पाहिजे. अष्टांग-योगाचे संपादन करीत असतांना त्या त्या अंगापासून प्राप्त होणाऱ्या तिर्द्विन्नां मोह कटाक्षाने टाळला पाहिजे. ज्याला ब्रह्माकारवृत्ति साध्य करावयाची आहे त्याने अशाश्वत फलांची आशा करतां कामा नये. ही ब्रह्माकारवृत्ति एकाच जन्मांत प्राप्त होणे शक्य नाही. म्हणून कर्मयोगवृहल निराश होता नये, कर्म करीत राहिले पाहिजे. योगाचे दृष्टीने केलेला कोणताहि प्रयत्न व्यर्थ होत नाही, वर्से भगवंताचे वाश्चासन वाहे—न हि कल्याणकृत् कथित् दुर्गति तात गच्छति । ६—४०

गीतामन्दिरांतील अंतःप्रवेशिका

गीतेत ज्या ज्या ठिकाणी कर्म शब्द आला आहे त्या त्या ठिकाणी कर्म शब्दाचा अर्थ कियायोग आहे असे आग्रहाने प्रतिपादन करण्याचा या लेखाचा उद्देश नाही. गीतेतील कर्मयोग हा शब्द पातंजलसूत्रांतील कियायोग

शब्दाचा पर्याय आहे व तसा तो घेतल्याने गीतेतील कित्येक चरणांचा सरळ व सुसंगत अर्थ लागतो. योग शब्दाच्या गळ्यांत कर्म शब्दाचे लोटां लावून निराशा अर्थ लावाचा लागत नाही. या दृष्टीने दुसऱ्या अध्यायापासून सहाव्या अध्यायापर्यंत नजर टाकल्यास या सर्व भागांत मुख्यत्वेकरून कर्मयोग-वर सुसूत्र निर्बंधन केलेले दिसून येईल. भगवद्गीतेचे पहिले सहा अध्याय हे कर्मयोगपरच आहेत असे मानण्याची जी सांप्रदायिक प्रश्ना आहे ती यामुळेच.

गीतेच्या काळांत लैकिक कर्मपैक्षां धार्मिक कर्मांना जास्त महत्व दिले जात होते. त्या काळांत विद्वान् लोकांच्या मनावर निरीश्वर सांख्यांच्या मतांचा विशेष पगडा होता. जनतेचे मत आजच्यासारखे निरीश्वरवादाकडे इक्कत होते. अदा वेळी लोकांमध्ये आस्तिक्य-बुद्ध उत्पन्न व्हावी असे गीताकारांस वाटणे साहजिक होते. व तसा प्रयत्न गीतेच्या द्वारे त्या कालच्या नैतिक व आध्यात्मिक मूल्यांना घरून भगवद्गीतेत केलेला आपणांस दिसून येतो. निष्कामबुद्धीने लैकिक कर्म करीत राहण्यास उपदेश कोणत्याहि काळांत अवश्यकच आहे व तसा तो अनेक ठिकाणी, व विशेषतः अठराव्या अध्यायांत गीतेत केलेला आहे.

या उपदेशास घरून आजच्याहि काळांत वागणारे साने गुरुजी, व्याचार्य विनोबाजी भावे, महात्मा गांधी या सारखे निष्काम कर्मयोगी आपण पाहिले व पहात आहेत. या सत्पुरुषांनाहि आजच्या परिस्थितीत अनुसूतन तप, स्वाध्याय, यम, नियमासारखी वंधने पाळणे अवश्य क्षालेच. हाहि कियायागेचा प्रकार नव्हे तर कोणता प्रकार ! अशा विमूर्ति विरळा. ईश्वरीप्रसादाने अदीं योगभ्रष्ट माणसे कमी अधिक उच्च पातळीवर जन्मास येतात. भगवद्गीतेच्या काळांत जनता-

ही खरी भक्ति

एका भक्ताला देव प्रसन्न झाला. त्याला देवाने म्हटले “वर माग.” भक्त म्हणाला, देव ! मला सातांले काय कळते ? काय योग आहे यांचे ज्ञान मला कोठे आहे ? तुलाच सारे कळते. मला जे योग असेल ते तुंच दे.” तो भक्त कसोटीला उतरला. त्यावेळी त्याने स्वतः निर्णय करून तौ देवावर प्रयत्न नाहीं केला.

—विनोबा

जनांदन असा वाक्यचार नव्हता. पण शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर, गौतमबुद्ध, महावीरासारखे महात्मे लोककल्याणार्थाच जट द्यात होते, व आत्मचित्तन करीत होते. जनताजनांदनांचे स्थान ईश्वर व परमात्मा यांना दिले होते. त्यांतहि जनतेची मनो-शृंखला निरीश्वर वादाकडे वर्ळू लागल्या कारणाने गीताकारांना आपल्या ग्रंथांसाठी उपनिषदांचा आधार घ्यावा लागला व जरुरीपुरता सांख्यांचा ज्ञानविश्वास स्वीकारून ज्ञान व भक्ति मार्गवरोपरच ईश्वरप्रधान योगाच्या संपादनार्थ कर्म-योगाचा साधनत्वाने पुरस्कार करावा लागला.

सारांश, मुक्तिसाक्षात्कार होऊन आत्मतिक मुख्याची प्राप्ति करून देणारा कर्मयोग, गीतामन्दिरांतील आत्मतत्त्वाच्या गाभान्यांत नेणारा प्रवेशपथ होय यांत संशय नाही.

अधिकाधिक निर्दोषतात आणि आपले
गुहे अधिकाधिक बेडरपणे करू लागतात.

बापाचा निर्दयपणा

डॉगरील 'जुळेनाइल कोटी' त
काम करणाऱ्या एका प्रोवेशन
ऑफिसरने मला सोगितलेले एक
उदाहरण इथे देण्यासारखे आहे.
एका मुलाला घरातून पैसे चोरून नेण्याची
संवय लागली होती. बापाच्या ते छक्षांत
आले तेव्हां त्याने प्रथम त्या मुलाला
चांगला फोडून काढला, आणि पुढे हा
प्रकार चालू राहिला तर अधिक कठक
शासन होईल अशी त्याला तंबी दिली.
मुलाची संवय त्या माराने मोडली नाही.
परत जेव्हां पकडां चोरी उघडकीला
वाली, तेव्हां मुलाला जन्माची वाठवण
राहिवण्याकरतां बापाने एक अभिनव
इलाज योजला. त्याने न्हाव्याला बोलावून
आणले आणि मुलाची गुळगुळीत इजामत
करून त्याच्या डोक्याचा साफ गोटा
करून टाकला. नंतर त्या मुलाला त्याने
डोक्यावर दोपी न घालता मोडकाच
शाळेत पाठविला. मुलाला त्या दिवशी
केवढा मनस्ताप सहन करावा लागला
असेल आणि आपल्याला इतके हास्यास्पद
करून टाकणाऱ्या बापाबद्दल किती तीव्र
द्वेष त्याच्या मनात उत्पन्न झाला असेल,
याची कल्पनाच करणे वरे. मुलाला या
शिक्षेची जन्मभर व्याठवण रहावी हा
बापाचा हेतु साध्य झाला. फक्त मुलाचा
सुधारण्याचा हेतु मात्र अपेक्षी ठरला.
आणि तो मुलाचा गुहेगारीच्या वाटेने
भरवांच प्रगति करीत गेला.

एका मुलाला कपडे करायचे होते.
बापाने खाकी कापड पॅटसाठी आणले
होते व मुलाला निळे कापड इव्हे होते.
खाकी कापड आपल्याला आवडत नाही
असे मुलाने बोलून दाखविताच बापाची
मर्जी बिघडली. मुलाच्या आपल्या
आवडीनिवडी पार मारून टाकण्यातच

शिक्षा आणि सुधारणा

- लेखक -

ई
मंडणमिश्र

पालक व शिक्षक हे जेव्हां वाहात
मुलांना त्यांच्या बाह्यात्पणाबद्दल
शिक्षा करतात तेव्हां त्या शिक्षेचा हेतु,
मुलांना चांगले वळण लावावै हा असतो
अशी सर्वसामान्य समजूत आहे. ही सम-
जूत कांही शंभर टके खरी नाही असे
मानसिंह आतां म्हणू लागले आहेत.
शिक्षा करतांना पालक व शिक्षक यांची
मोरुवृत्ति काय असते, याचा अभ्यास
हेत्यावर असे आदवून आले आहे की,
मुळे सुधारावीत या इच्छेपेक्षां, मुलांच्या
वाह्यात्पणामुळे आपल्याला जो उपद्रव
होते किंवा आपला जो बदलौकिक
होते तो थांबावा म्हणून, अथवा मुलांना
शेडपून काढण्यांत माणसाला जो एक
विचित्र दुष्ट आनंद होत असतो तो
मिळतो म्हणून अनेकदां पालक व
शिक्षक मुलांना शिक्षा करीत असतात.
त्या वाचकांनी आईबापांकडून व शिक्षकां-
डून मार खालेला असेल त्यांना
(म्हणजे खरेखरी सर्वच वाचकांना !)
हे वरील विवान पटेल यांत शंका नाही.
पण क्षणभर शिक्षेचा खरा हेतु कोणता
असतो याची भीमांसा बाजूला ठेवून,
'मुलांना चांगले वळण लावणे' हाच
हेतु शिक्षेमार्गे असतो असे घरून चालले,
तरी तोदेखील साध्य होतो असे सहसा
दिसून येत नाही.

माझे हे मत वाचकांना धार्षार्थाचे
वेटल. शिक्षेने अनेकदां मुळे सुधाराली
असल्याची उदाहरणे ते पुढे करतील,
आणि माझे मत खोडून काढण्याचा
प्रयत्न करतील, त्यांना मला एचडैच
सांगायचे आहे की, आईबाप व शिक्षक
यांच्या सनात मुलांबद्दल खरे प्रेम असले
तरच त्यांच्या शिक्षेमुळे मुळे क्वाचित
सुधारतात; पण ही सुधारणा त्या शिक्षे-
डैचे वस्तुतः होत नसून तिच्यामार्गे जो
प्रेमाचा अंश असतो त्यामुळेच केवळ
हेत असते. एरवी नुसत्या प्रेमहीन
शिक्षेमुळे मर्ले न सुधारतां ती फक्त

त्याचें खरे कल्याण आहे, अशी बापाची बालंबाल खात्री असल्यामुळे, त्याने पैटच नव्हे, तर शर्ट, कोट व टोपी हे कपडे हि साकीच करविले व ते सक्तीने मुलाला धालयला लावले. मुलाची आवड-निवड या प्रेयोगाने मेली की नाही हे तो स्वतःच्या इच्छेने कपडे करू लागेल तेहां ठेरेल; पण आज मात्र हा मुलगा शाळेत गुंड आणि घरीं मार खाऊनहि अनावर होऊन राहिला आहे; व आपण इतकी शिस्त लावतों तरी मुलगा चांगला कसा होत नाही, याबद्दल बाप सखेद आश्रय करीत राहिला आहे.

शिक्षेने मुलांची सुधारणा होत नाही, ज्या कारणांसाठी मुलगा बाह्यात् आचरण करतो ती कारणे शोधून काढून त्यांचे निर्मूलन केले तरच मुलांचे आचरण सुधारेल.

वयाच्या पहिल्या चारपांच वर्षांच्या अवधीत मुलाच्या मनावर जे संस्कार होतात, त्यांनी त्याच्या स्वभावाचा कांही विशिष्ट घाट बनत असतो. हा घाट अथवा नमुना पक्का झाला म्हणजे पुढील आयुष्यांतील सर्व आचारविचार त्या नमुन्याच्या सांच्याबरहुकूम होत असतात असै मानसविशेषानांचे म्हणणे आहे. मुलाला सुधारायचे म्हणजे त्याच्या स्वभावाची, घडण बदलायची, त्याचा जीवनविषयक दृष्टिकोन बदलायचा असे मानसविच्च सांगतात. त्यांच्या या मताची यथार्थता वाचकांना पारखतां याची, आणि स्वभावाची घडण बदलायची म्हणजे नेमके काय करायचे याची त्यांना कल्पना याची म्हणून, अंडलरच्या 'व्यक्तिगत मानसविशेषान'ची—ईडिडिज्युअल सायकॉलॉजीची शिकवण खुद अंडलरकडून आत्मसात केलेल्या व्हिएना थेथील एका शिक्षकाने स्वतः लेली नमूद करून ठेवलेले एका वाश्यात् मुलांचे उदाहरण येथे देत आहे.

डॉ. इर्थी ऑर्गेल यांनी 'ऑफेड

अंडलर—व्यक्ति आणि वाड्मय' (Alfred Adler-The Man and His Work) या नांवाचा ग्रंथ लिहिला असून त्यांत हे उदाहरण दिलेले आहे.

वाश्यात् रुडॉल्फ

रुडॉल्फ डी. याचे वर्गीत कधीहि लक्ष नसे. सदोदित त्याचे चित्त अभ्यासाव्यतिरिक्त इतर कोणत्या तरी विषयांत भटकत असे, एकदां अंकगणिताच्या तासाला रुडॉल्फकै कागदाची एक लांब सुरळी करून ती तोंडांत कॉबली. त्याच्या शैजारचे विद्यार्थी हंसु लागले. वर्गीतलव्या अभ्यासांत व्यस्त्य निर्माण झाला सगळ्याच्या नजरा रुडॉल्फकडे वळव्या. शिक्षकाने 'काय चालले आहे?' म्हणून दरडवून विचारले. रुडॉल्फला त्याने उमें केले आणि त्याचा फुगलेला तोबरा बघून शिक्षक त्याला 'हे काय आहे?' म्हणून विचारू लागला. रुडॉल्फकै ती कागदाची सुरळी तोंडांतून थोडीथोडी बोहर काढण्यास सुरुवात केली. संघव वर्गीत हंशा पिकाया. अंकगणिताच्या पाठाचे सगळे गोभीर्य आणि मुलांचे अभ्यासाकडचे अवधान नष्ट झाले. रुडॉल्फच्या या खोडीबद्दल त्याला शिक्षा केली पाहिजे की नको?

एकदां मुलांनी घरून लिहून आणलेले पाठ वाचून त्यांतील चुका शिक्षक मुलांना दाखवून देत होते. आदल्या दिवशी मुलांनी लिहिलेला निंबंघ घरून 'फेअर' करून आणून आज वर्गीत इजर करायचा होता. रुडॉल्फला विचारत, 'आपण निंबंघ आणायला विसरलो,' असे त्याने उत्तर दिले. त्याचा सोबती म्हणाला की, 'आपण घरून निघताना रुडॉल्फला वही आणायची आठवण केली होती.' याचा अर्थ रुडॉल्फ खोटे बोलत होता. म्हणजे दिलेला पाठ लिहिलेला निंबंघामुळे तो खोटे बोलत असला पाहिजे. आळस आणि असत्य

भाषण थांबद्दल रुडॉल्फला शिक्षा दिली पाहिजे की नको?

वर्गीतल्या एका मुलाने एक नवे फौटन-पेन आणले होते. त्या झरणीला टोक छात होते. दुसरे दिवशी त्याची झरणी कुठे नाहीशी झाली. नंतर किंयेक दिवसांनी ती झरणी रुडॉल्फजवळ आढळली. त्या झरणीवरील पहिले दोपण काढून टाकून दुसरे दोपण मात्र रुडॉल्फने बसविले होते. आता या चोरीबद्दल रुडॉल्फला शिक्षा दिली की नाही?

हस्तव्यवसायाच्या वर्गीत रुडॉल्फने चामऱ्याची एक पिशवी बनविली होती. त्या पिशवीवर एका मुलाने गोंद सांडला आणि पिशवी खराब झाली. नंतर मध्यव्या सुटींत रुडॉल्फने त्या मुलाला घरून इतका पिटला की त्याचा मायने त्या मुलाच्या हिरड्यांतून रक्क येऊ लागले, तोंडावरील बुकीमुळे त्याचा खालचा ओठाहि खूप सुजला. वर्गवंधूवरीवर मारामारी करून त्याला इतकी इजा केल्याबद्दल रुडॉल्फला शिक्षा द्यावी की नाही?

वर वर्णन केलेल्या प्रत्येक अपराध-बद्दल शिक्षा अवश्य आहे, असै सर्व-सामान्य शिक्षक म्हणेल. त्या शिक्षेचा हेतु काय? मुलाने परत अपराध करून नये हा काय? हा हेतु शिक्षेने बहुतांशी साध्य होत नाही. एवढेच होतें की मग असा मुलगा खोड्या करताना शिक्षकाच्या नज-रेच त्या येणार नाहीत अशा शिताफीने करावणास शिकतो. असले अपराध करण्याकडील त्याची प्रवृत्ति नाहीशी होत नाही. फक्त ते अपराध अधिक सकाईदार आणि गुस्तण्ये होऊ लागतात.

रुडॉल्फचा पूर्वेतिहास

रुडॉल्फच्या माहिती त्याच्या घरची शिक्षकांनी मिळविली ती अशी:—सध्यां रुडॉल्फचे वय सुमारे बारा वर्षांचे होते. लहानपणी त्याला मुढदूस झाला होता व त्या आजाराचे अवशेष त्याच्या पायांत

दिसत होते. चौदा महिन्याचा असतांना तो चार्दु लागला होता व दोन वर्षीचा असतांना बोर्दु लागला होता. त्याच्या बापाला क्षय झाला होता. तो कामधंदा न करतां घरीच असे. त्याची आई मोलमजुरी छलन चरितार्थ चालवी. दोन वर्षीचा असतांना रडॉल्फ आपल्या आजोळी गेला व तिंबेच राहिला. कारण या भुमारस त्याच्या बापाला हैंसिपटलांत नेप्यांत आले होते व आई बाहेर कामावर गेलेली असतांना त्याची देखभाल करथला घरी कोणी नव्हते. त्याच्या आजीने त्याला अतिशाय लाडावून ठेवला. तो चांगला सहा वर्षीचा होईपर्यंत आजी त्याला आपल्या मांडीवर बसवून भरवीत असे. झोपतांना तो आजीच्या कुर्हांत झोपे व तिचा हात धरून ठेवी. रात्री भर्येच जागा झाला आणि तिचा हात त्याच्या हातांत नसला म्हणजे तो मोठमोठयाने किंचारू लागे. माणसामाणसांतील संबंधांत देवाण-घेवाण असते, दुसऱ्याकडून आपण कांही घेतों त्याप्रमाणेच आपण दुसऱ्याला कांही घावे लागते, याची जाणीव त्याला लहानपणी कोणीच शिकविली नाही. त्यामुळे आपल्या मानासारखे सर्व कांही झाले पाहिजे, अशी वृत्ति असलेला तो हुकुमशाहा बनला.

वयाच्या सहाव्या वर्षी रडॉल्फ आजोळ सोडून घरी परत आला. संसर्ग-जन्य रोगाने बाप पछाडलेला; तेव्हां रडॉल्फला बापापासून सदैव दूर रहावे लागे. संबंध दिवसभर तो एकटाच असे. संध्याकाळी आई कामधाम आटोपून घरी आली म्हणजे रडॉल्फ सदोदित तिचा जीव टांगलेला राहील असे. बागत असे. मुख्यतः तो खायचे नाकारी. आई त्याला मग खूप बढवून काढी.

आजोळी तो म्हणेल तसे घडत असे. आतां तसे होइना. रडॉल्फच्या बालमनांत आपले अधिराज्य काढाम कसे देवावे शब्दालचा संघर्ष निर्माण होऊन,

हळूहळू प्रत्यक्ष जगांतले त्याचे लक्ष कमी शाळे आणि मनोराज्यांचे भनोरे उभार-प्यांत त्याला अधिकाधिक सुख बांदू लागले.

रडॉल्फ शाळेत जाऊ लागला. त्याचे चित्त अभ्यासावर एकाग्र होत नसे. सदोदित तो अस्वस्थ असे, कांही ना कांही खोड्या करीत राही आणि शिक्षकांचे लक्ष सारखे आपल्याकडे वेधून घेई. रडॉल्फ डावखुरा होता. लिंहितांना त्याला फार कष्ट पडत, त्याच्या हालचालीत सफाई नव्हती. सुढील वर्षी त्याच्या बहिणीचा जन्म झाला. त्याची आई म्हणे, ‘बहीण शास्त्रानंतर रडॉल्फ अगदी डोके भडकल्यासारखा वारू लागला. कोणाचे तो कांही ऐकेनासा झाला?’

लहानपणी जी मुले लाडावलेली असतात ती गणितात कब्बी असतात असे म्हणतात. रडॉल्फ त्याला अपवाद नव्हता. रडॉल्फला अंकगणिताचा अति कंटाळा. हा विषय आपल्याला कधाहि येणार नाही अशी त्याची पक्की खात्री होती. अंकगणिताचा तास त्याला नकोसा वाटे. शाळेत जाण्याचाहि त्याला कंटाळा येऊ लागला. त्याची आई त्याला नेहमी म्हणे, ‘तू शाळेत जाऊन काय दिवे लावणार तें कळून चुकले. विद्या येईल कशी तुला? सदासर्वदा खोड्या करायच्या आणि दुसऱ्याला उपद्रव देत राहाचे, यासेरीज दुसरा कांही विचार तरी सुचतो का तुला कधी?’

डावखुरा असल्यामुळे रडॉल्फला पेपर नीट लिहितो येत नसे. त्यामुळे तो प्रत्येक वर्षी नापास व्यायाचा.

लहानपणी आजीने लाडावून ठेवल्या मुले जग है आपल्या सुखासाठी निर्माण शाळे आहे, अशी रडॉल्फची पक्की भावना आली होती. आपण सगळ्या लोकांच्या मध्यभागी असून सगळ्यांचे लक्ष आपल्यावर लागलेले आहे आणि

आपली इच्छा झेलायला जग एका पायावर तशार आहे, अशी त्याची खात्री होती. पण शाळेत जाऊ लाशल्यावर त्याचे हैं स्वप्न भंगले. इतरंच्या मेळाव्यांत आपण कपदार्थ आहेत हा प्रत्यय त्याला येऊ लागला. आपले स्थान टिकिविंग आणि सर्वीचा प्रेमादरविषय होऊन रहाऱ्यां हैं अशक्यप्राप्य आहे असे त्याच्या अनुभवास येऊ लागले. पण लोकांचे आपल्याकडे लक्ष असावे ही आसाकी याच्या चित्तांत इतकी दृढमूळ होऊन राहिली होती की, बेनेल त्या उपायाने आपण लोकांचा चर्चाविषय असलेच पाहिजे असे त्याच्या अंतर्गत उत्कटपणे त्याला भासत होते. कुदीची कर्तव्यारी दाखवून जै शक्य नाही असे आढळू लागले तें बाबग्या उपायांनी साध्य करून घेण्याकडे त्याच्या चित्ताचा कल होऊ लागला.

प्रभुत्वाची इच्छा

वर्गीत अभ्यास चालू असतांना कागदाची मुख्यी तौंडीत कोंबून व नंतर ती हळूहळू बाहेर काढून वर्गीत हंशा पिकविण्याचा त्याच्या अंतर्मनाचा हेतु कोणता? तो हेतु एकच. वेनेकेन प्रकारे आपल्याकडे सर्वीचे लक्ष वेधून घ्यायचे. संबंध वर्गांला आपण हंसवू शकतो, शिक्षक मुलांना गणित शिकवीत असतांना मुलांचे लक्ष त्याच्याकडून काढून तें आपल्याकडे वेधायचे हा एक पराक्रमच होय व तो करून शिक्षक-सकट सर्व वर्गवर क्षणमात्र का होईना. आपण सत्ता गाजवू शकतो, हा विचार त्याला मुख्यकर वाटत होता. एक क्षणभर अभ्यासांतला आपला माणसलेपणा तो विसरून जाऊ शकत होता. आणि वर्गाचे राज्य जणू शिक्षक-कडून काढून घेऊन तो चालवीत होता. सर्वीच्या नजरा त्याच्याकडे लागल्या होत्या, तो ‘राजा’ झाला होता.

आणि स्वरोत्तरी जगाचा यजा होण्या-

तीच त्याची अंतर्यामीची इच्छा होती. शिक्षकांनी रुडॉल्फला एक स्वप्न लिहायला सांगितले, त्यानें लिहिले,—‘मला एक दिवशी एक सुंदर स्वप्न पडले, मी राजाच्या सिंहासनावर झोऱ्यालो होतो. संगीताचा आवाज देकून मी जागा झाली. माझ्या दिशेने खूप नोकरचाकर येताना मला दिसले, मी नीट निरखून पाहिले. एक नोकर एक सोनेपी सुकुट बेझन माझ्याकडे येत होता, मी मनांत म्हटले, ‘तो सुकुट माझा आहे.’ तो नोकर माझ्याजवळ आला आणि म्हणाला, ‘नमस्कार राजेसाहेब !’ नंतर त्याने तो सुकुट माझ्या ढोक्यावर ठेवला, मग मी उठलो आणि सिंहासनाच्या पाथाच्या उत्तरून त्याच्याजपेवर गेलो. एकापक्की पाय अडवल्यान मी पडलो. मी एकदम जागा झाली नि मी खाटेवरून खाली जमिनीवर पडलो आहे, असे मला आढळून असले. स्वप्न खरै नव्हते हैं आढळून आल्यावर मला फार काईट बाटले.’

झावखुरा असुल्यामुळे रुडॉल्फला लिहिवांना फार कष्ट होत. घरून वही आणायला आपण विसरलो असे रुडॉल्फने खोटेच शिक्षकाला सांगितले होते. पण खरोखरच तो खोटे वोलला होता का ? त्याच्या सोबत्याने वही न्यायची त्याला आठवण केली होती. पण कदाचित् सोबत्याचे ते शब्द त्याने ऐकलेहि नसतील.

पण वही आणायला खरोखरच विसरला असेल तर तो कां विसरला ? जै काम आपल्याला दुर्घट वायते त्याच्यापासून पळ काढण्याची वृत्ती अनेकांत आढळते. आपल्याला जै अत्यंत अप्रिय तै काम करायचे नाही आणि तरीहि आपल्या एकंदर इभ्रतीला घक्का पोचायार नाही अही सबव तथार ठेवायनी, ही दृष्टि कांही अपवादात्मक नव्हे. रुडॉल्फची सबव काय होती ? त्याला आपण काय करीत आहोत याची जाणीव असती तर तो म्हणाला असता, ‘पाठ लिहून काढणे

कांही कठीण नाही. मी तै सहज केले असते. पण मी लिहायलाच विसरलो. हा विसराळूपणा माझ्या प्रगतीच्या व्याड येतो. हा विसराळूपणा जर कां माझ्यांत नसतां ना, तर मी तुम्हांला तोंडांत बोट वाल्याला लाभणारी कर्तव्याची करून दाखविली असती.’

बदल कशांत हवा होता ?

प्रत्येक माणसांत स्वतःबदलच्या मोठेपणाची, कर्तुलाची जी भावना असते तीच रुडॉल्फमध्ये होती. प्रत्यक्ष मोठेपण कृतीने दाखविणे अशक्य वाटले तेव्हां ‘जर का विसरभोठेपणा नसता तर तुम्हांला दाखविले असते,’ या सबवीवर त्याने आपले तकलुपी मोठेपण टिकवून ठेवले होते. रुडॉल्फ विसरभोळा होता म्हणून त्याचा अभ्यास चांगला नव्हता, अशी परिस्थिति नव्हती. तर रुडॉल्फचा अभ्यास चांगला नव्हता म्हणून विसरभोठेपणाची सबव त्याच्या अंतर्माने घेतली होती. दानतीचा जो नसुना रुडॉल्फच्या बावतीत तयार झाली होता त्याचे स्वरूप कायम टिकायला ‘विसरभोठेपणा’ ही आवश्यक गोष्ट होती. अशा स्थितीत ‘विसरलास काय घडा लिहून आणायला ? मग खा तर छड्या, किंवा रहा तासभर बांकावर उभा,’ ही शिक्षा काय उपयोगी होती ? शिक्षा भोगतांना त्याचे अंतर्मन म्हणाले असते, ‘पहा ! मी विसरभोळा आहे म्हणून ही शिक्षा मला भोगायला लागते आहे. मी विसरभोळा नसतो तर उक्केष्ट घडा लिहून आणला असता आणि माझा गैरव झाल असता.’ आपण न विसरता घडा लिहिला असता तर आपल्या डावखुरेपणानें तो चांगला लिहिला गेला नसता आणि आपले हसें झाले असते हा विचार, ही उपेपणाची, स्वतःच्या मोठेपणाच्या कल्पनेला बोचणारी भावना विसराळूपणाच्या निमित्ताखाली अशी झांकून टाकणे रुडॉल्फला साधत होते. हा

विसराळूपणा शिक्षेने नाहीसा न होतां वाढतच राहिला असता. बदलायला हवे होते ते म्हणजे त्याचा विसराळूपणा नव्हे, तर त्याच्या दानतीचा बनलेला विशिष्ट नसुना. त्या दानतीचा घाट बदलून तिळ नवीन आकार देण्यानेच रुडॉल्फचे दोष निघणार होते, त्याच्या आजच्या दानतीच्या स्वरूपाला हे दोष आवश्यक होते. ते स्वरूप बदलल्यावरच त्या दोषांचीहि गरज उरणार नव्हती.

रुडॉल्फने इरणी चोरली होती. त्याला विचारांत तो म्हणाला होता, ‘मी तै पेन सहज चालवून पाहिले आणि मला इतके चांगले लिहितां आले त्या पेनाने...’ त्याच्या या उद्गारांचा अर्थ स्पष्ट आहे. तो बस्तुतः सांगत आहे ते असै—‘माझा सोबती चांगले लिहितो. पण त्याच्याजवळ बारीक टोंकांचे पेन आहे. चांगले अक्षर हे चांगल्या पेनावर अवलंबून आहे. माझ्याजवळ जर असै छान पेन असते तर दाखविले असते तुम्हांला. तुम्ही म्हणतां की मी चांगले लिहित नाही. पण पहा ना चांगले लिहिण्यासाठी मी चोरीसुदां केली. हैं पेन तुम्ही परत घेणार आहांत का ? मग मात्र माझे अक्षर बाईट आले तर मी जवाबदार नाही. मग माझ्या गचाळ हस्ताक्षराला तुम्ही कारण व्हाल...’

ज्या सुलाला रुडॉल्फने पिटले होते तो त्याच्यापेक्षां पुळकळ लहान होता. आपण केलेली पिशवी यांने विश्ववली, आपण केलेल्या कौतुकासपद कार्यावर पाणी पडले, तेव्हां याला चीपून काढून आपले मोठेपण प्रस्थापित केले पाहिजे. ही बुद्धि येथे दिसते.

जाबाबदारीच्या कामाची टाकाटाळ आणि दुबळ्यावर आक्रमण या वृत्ती रुडॉल्फच्या स्वभावांत आढळत होत्या. त्याला शिक्षा करून त्याच्या स्वभावांत व आवरणांत फरक पडत नव्हता. आपल्याकडे लोकांचे लक्ष वैघून घेणे हे उद्दिष्ट त्याला अभ्यासांत ग्राविष्ट.

मिळवून साधणे दुर्घट वाटत होते, तें तो
खोड्या करून साधीत होता.

‘काय एकेक खोड्या करतो तो !
आणि माराहि तसाच्या खातो !’ या उद्गारांत
जो कौतुकाचा भाव आहे, जो मोठेपणा
आहे तो मिळविण्यासाठी तो शिक्षा
भोगायला एका पायावर तयार असे.

अशा स्थिरीत रुडोलफला सुधारायच्ये
करै ? हा त्याच्या शिक्षकापुढे प्रश्न होता.
शिक्षक आणि रुडोलफ यांच्यामध्ये परस्परं—
विषयी एक आत्मीय भावना निर्माण होणे
अवश्य होते. वगीतल्या अनेक मुलांपैकी
एक, एवढीच आपल्याविषयी शिक्षकांची
भावना नसून, आपल्यावहल खास व्याकि-
गत अशी व्यास्था त्यांना बाटते, असे
रुडोलफला मनोमन जाणवणे है प्रथमतः
आवश्यक होते. त्यासाठी शिक्षकांनी
असे केले:—ते त्याच्या अनेक खोड्यां
कडे तुलशी करू लागले; आणि उलटपक्षी
लाने व्यारी सुलळकरीहि चोंगली गोष्ट
केली तर तिचे ते आवर्जन कौतुक करू
लागले.

अगत्याची गोष्ट

आपण असे कां वागतो है रुडोलफच्या
च्यानांत आणून देणे, आपल्या दानातीचा
आण तयार केलेला नसूना कसा दिसतो
है स्याला समजावून पटवून देणे ही गोष्टहि
अगत्याची होती. शिक्षकांनी त्याला
एकद्याला बोलावून त्याच्याची
अनेक वेळां गप्पागोष्टी केल्या. रुडोलफ
आजोली असतांना ज्या गोष्टी
तिचे नमडव्या होत्या त्याच्या आठवणी
बोलण्याच्या भरांत शिक्षक त्याच्याकडून
काहन घेत. त्याची आजी सदोदित
तैनातीला असल्यामुळे वडील माणसे
झणजे आपल्या हुकुमाची ताबेदार ही
वृत्त त्याच्या स्वभावात कढी आली हैं
त्याच्या शिक्षकांनी त्याला हल्लैकून पटवून
दिले. आपण ‘राजे’ व तुसरे आपले
‘नोकर’ हाच एक संवंध घरांत व शाळेत
टिकविण्याचा रुडोलफचा यत्न कसा
चालला होता हैं त्यांनी त्याला समजावून
दिले. शिक्षक अलेरीस त्याला म्हणाले—

चला बाई शिरडी ग्रामी—

(राग : पहाडी)

चला बाई शिरडी ग्रामी पाहू साई नाथा

सकल जीवांचा प्रभू साई त्राता ॥१०॥

टाळ मृदंग वीणा करी घेऊनीया

आनंदे गाऊं आनंदे नाचूं

साई चरणी या ॥ चला बाई ॥१॥

साई नाम गाऊं साई नाम घ्याऊं

साई रूप पाहू प्रेम भरै ॥ चला बाई ॥२॥

साई नाम घेतां उरे कैसी चिंता ?

साई एक आतां छंद जीवा ॥ चला बाई ॥३॥

—सौ. इन्दुमती चौबल

“...तुला जे जे हवे असे ते ते तुं
आपल्या आजीकडून करून घेत होतास.
हैं करै करून घ्यायचे त्याचे तंत्र तुला
अनुभवाने कळले होते. कधी आजीला
खुलवून, कधी रुदून, तर कधी आदल-
आपट करून तूं आपला हेतु सदैव साध्य
करून घेत होतास. तुशी आजी सदोदित
तुझ्या इच्छेपुढे वांकत होती. तेव्हां
स्वाभाविकच तुशी अशी समजूत पकी
शाली की, जगातले लोक आपल्या
सुखासाठी आणि आपल्या एकूण
एक इच्छा पुन्या करण्यासाठीच
आहेत. तुशी अशी समजूत शाली
हैं जगावेगाले नव्हे. तुझ्यासारखे

माझे लाड जाले असते तर मीहि
हुबेहुब तुझ्यासारख्याच बनलो असतों.
पण तुशी ही समजूत तुकीची आहे हैं तं
ओळखले पाहिजेई. आजहि तं हीच चूक
करतो आहेस. तं लिहिलेले स्थग आठवते
तुला ? स्वप्रांत तं राजा त्याला होतास.
तसें तुला प्रत्यक्ष जगांत ‘राजा’ व्यायचे
आहे. अंकगणित तुला चांगले घेत नाही.
तं अंकगणिताच्या अभ्यासांत मुलांचा
‘राजा’ होणार नाहीस असे तुला वाटले,
नि तुझ्या मनाने काय केले ? तं अंक-
गणिताचा अभ्यास अजिबातच सोडून
दिलास. त्या तासाला तं खोडी केलीस.
आणि वेरडासारख उमा राहून सगळ्या

वर्गांला इंसाविलेस. म्हणजे तुझ्या मनाला काय बाटते? तुला असें बाटते कीं, 'या नाहीं त्या रीतीनें मी अंकगणिताच्या तासाला मुलांचा रजा क्षालोंच की नाहीं?' पण ही तुशी समजून खरेखरी तुकीची आहे. गणिताचा अभ्यास तुकवायांला तुझ्या मनानें शोधून काढलेले हैं निमित्त आहे. गणिताचा अभ्यास कठीण आहे अशी तूं कल्पना करून घेतली आहेस आणि त्यांत आपल्याला अपयश येणार या भीतीनें तूं गणितापासून दूरदूर पल्तो आहेस. पण मो निश्चयानें सांगतों कीं तुशी ही भीति व्यर्थ आहे. बेरीज-वजाबाकी कांहीं इतकी अवघड नाही...”

शिक्षक आपल्याबद्दलची कळकळ ठेकून बोलत आहेत हीं जाणीव शाळ्यामुळे रुडॉलफनें त्यांचे बोलणे लक्ष्यपूर्वक देकून घेतले आणि आपल्या वागण्याची मीरांचा तो स्वतःी करू लागला.

रुडॉलफ वाचीत असे चांगले. त्यामुळे त्या वाचतीत त्याला उत्तेजन देऊन त्याच्या मनांत अभ्यासाबद्दल आस्था उत्पन्न करणे थोडे मुलभ होते. तुसन्या एका मुलाला फारसे चांगले वाचतां येत नसे. तेव्हां रुडॉलफनें त्याला वाचनांत आणि त्या मुलानें रुडॉलफचे अक्षर सुधारण्यांत मदत करायची असें शिक्षकांनी दोघांना सांगिठले. रुडॉलफनें ते मान्य केले आणि त्याच्या अक्षरांदृष्टवृद्धि सुधारणा होऊ लागली. पण मधूनमधून तो गिरविटलेल्या अक्षरांत घडा लिहून वाही शिक्षकांकडे आणून देई. त्याच्या या करण्यामार्गे कोणता हैतु त्याच्या नकळ दडलेला होता, हैं त्याच्या लक्षांत आणून देण्यासाठी शिक्षकांनी त्याच्या एका घड्यावाबत मार्जिनमध्ये लिहिले:—

‘एक तासभर अक्षर कोरून वळणदार काढणे आपल्याला जमत नाहीं, असें सिद्ध करण्याचा तुझा प्रयत्न आहे. या घड्याचे पहिले पान सुंदर अक्षरांत आहे;

पण पुढचे पान मात्र गिरविटलेले आहे. ती दुसरी बाजू जणू असें म्हणत आहे की ‘माझ्यांत चिकाटी नाहीं?’ छे: छे: ! आपल्यांत चिकाटी नाहीं असें तुला कितीहि बाटत असले तरी तें खोटे आहे. याचा खरा अर्थ असा की अवघड काम पाहिले की त्यापासून पळून जाण्याची तुशी वृत्ति अजून डोके वर काढते. अजून तुला स्वतःचा विश्वास बाटत नाहीं. पण माझा तुझ्यावर पूर्ण विश्वास आहे. तूं वळणदार अक्षर लिहू शक्तील अशी माझी पक्की खाची आहे.’

नंतर एकदां त्यांनी लिहिले, ‘तुझे अक्षर आसां सुरेख होऊ लागले आहे, अणि तुझ्या मदतीमुळे तुझ्या मित्राला चांगले वाचतां येऊ लागले आहे. ही खरी मत्री; सोबत्यांना खोड्या करण्यांत उत्तेजन देणे म्हणजे मैत्री नव्हे, एकमेकांना मदत करणे म्हणजे मैत्री.’

यानंतर रुडॉलफची ज्ञापात्यानें प्रगति होऊ लागली. त्याच्या घरच्या मंडळीचे सहकार्य शिक्षकांने मिळविले होते त्याला नाउमेद न करतां उत्तेजन देण्याचे घोरण शिक्षकाच्या सांगण्यावरून घरच्या माणसांनी ठेवले होते. एका बर्फमधूंत रुडॉलफच्या एकंदर वर्तनांत आमुलाय फरक पडला आणि अभ्यासांतहि तो पुष्कळच मुद्दे सरसावला.

रुडॉलफला तुसती शिक्षा करून उपयोग होत नव्हाता. त्याच्या वर्तनाची पार्श्वभूमि कोणती ही शोधून काहन तीत बदल घडवून आणल्यावर त्याचे वर्तनाहि बदलले. हा मार्ग शेटपट परिणाम घडवून आणणाऱ्या नाहीं, आणि ज्याच्यामध्ये सुधारणा घडवून आणायची त्याच्या व्यक्तित्वाबद्दल कळकळीची सहानुभूति असल्याखेरीज तो सफळहि व्हावयाचा नाहीं. या एका मुलाकडे लक्ष द्यायला त्या शिक्षकांने जेवढी फुरसत काढली तेवढी फुरसत, प्रत्येक वर्गांत पचास-साठ मुळे असणाऱ्या आणि असें अनेक वर्ग रोज शिकविण्याची जबाबदारी

भोपळा व कंवठ

एक गांवदेकरी कवर्ठाचे ज्ञाडाचे भायेलाली बसला होता तेव्हां त्याचे शेजावरचे वागेचे कुंपणावर माजलेली भोपळीची वेल त्याच्या दृष्टीस पडली. तो म्हणाला, ‘लहान वेलीवर असें मोठें सुंदर फळ येते आणि या कवर्ठाचे मोठे ज्ञाडावर लहान फळ येते हैं मला नीट दिसत नाहीं. मी जर पृथ्वी निर्माण केली असती तर आज या ज्ञाडावर शंभर सालाचे दोंदरासारिले लाल भोपळे आले असते. व ते किती सुंदर दिसले असते.’

असे तो म्हणाला नाही इतक्यांत एक कंवठ मोठ्या वेगानें त्याचे नाकावर पळून रक्क वाहू लागले. तो घावरा होऊन म्हणाला, ‘हर, हर, माझे अहंकारवद्दल नाकावर किती मोठा टोला बसला. हैं कंवठ आज भोपळ्या एवढे मोठे असतें तर माझे नाक अगदीं चैचून गेले असतें.’

असलेल्या आपल्या इकडील शिक्षकांना मिळणे दुरापास्त आहे, हा आक्षेप माझे शिक्षक वाचक चटकन् पुढे आणतील, पण मुलांना सुधारण्याला शिक्षा हैं साधन नव्हे, सहानुभूति हैंच खरे साधन आहे, एवढा दृष्टिकोन शिक्षकांनी पत्करला तरी तें अवखल मुळे मार्गावर आणण्याच्या दृष्टीने अल्यांत उपशुक्त ठरण्यासारखे आहे. नि वर्गात मुलांची गदीं असते, पण घरांत मुलांची अनावर गदीं असते असें तर नाहीं ना? मुलांचा गोटा करणार अश्वां त्याला नवशिखान्त खाकीच पोषाख घालाथला लावणारा पालक हा कांहीं मुलांच्या गदींने गांजलेला नसतो, पण सर्वसामान्य वाप हा मुलांच्या हिताचा विचार करण्यापेक्षां स्वतःच्या आवडीनिवडीचा व सुखसोयीचा विचार करीत असतो हैंच खरे.

मऊ मेणाहूनि सारे विष्णुदास

कविहृदयी संत फ्रान्सिस

इटलीत आसिसि नांवाचें एक गांव आहे. तेथे राहणाऱ्या पिटर बर्नोर्डीन नांवाच्या एका श्रीमंत कापड व्यापार्याचा फ्रॅन्सिस हा मुलगा होता. त्याचें लहानपण एखादा राजकुमारासारख्या ऐशआरमात गेले. पण फ्रॅन्सिस लहानपणापासून अति कनवाळू, धार्मिक आणि कविहृदय असलेला होता. दानधर्मात, काव्यगायनाच्या फळात तो अतिशय पैसा उधाली. हूळहूळ ईश्वराच्या कृपेमुळे त्याच्या विचारात क्रांति होऊन लागली. वयाच्या अवध्या चौविसाच्या वर्षी त्याने घर सोडलें आणि संन्यास पत्करूल, सगळे जग ज्यांचा तिरस्कार करी अशा महारोग्यांची सेवा करायला आरंभ केला. वयाच्या अवध्या चवेचाळिसाच्या वर्षी तो प्रभूला भेटण्यासाठी जगातून गेला. त्याच्या कनवाळू व सर्व ठिकाणी ईश्वर पाहणाऱ्या वृत्तीच्या दोन गोष्टी मी इथे देत आहें.

एकदां संध्याकाळी वेळ होती. सूर्यबिंब क्षितिजापलीकडे गेले होते. पक्षांच्या रांगा घरव्यांचा निवारा शोधण्याकरितां चालल्या होत्या. दोन्ही हातांचा हृदयावर क्रूस करून फ्रॅन्सिस या देखाव्याकडे तन्यप होउन पाहात होता. इतक्यांत त्याच्या कानावर पंखांची फडफड व चीकार आला. फ्रॅन्सिसने त्या दिशेला पाहिले. एक पारधी पाय वांधलेली सात आठ कळुतेरे खांधावर टाकून बाजाराच्या दिशेने जात होता. फ्रॅन्सिसचे हृदय तडकळू लागले. तो पारध्याला म्हणाला, ‘भाई, यांना कुठे नेतोस? बाजाराला? सगळी पांखरे, माणसे प्रिय आप्तांच्या भट्टीसाठी आतर होऊन घरखांकडे चालली आहेत. तुलाहि तिकडेच जायचे असेल आतां, नाही? मग या गृहीब विचाऱ्या प्राण्यांना त्यांच्या मुलाबाळांपासून ओहून

मारायला कां बरं घेऊन चालला आहेस? शुचिता आणि निर्मलतेची प्रतीके असणारे हे पक्षी तूं आपल्या हातानें कां मारतोस?’

पारधी म्हणाला, ‘बाबा, काय करूं? मीहि कुटुंबाचा पोशिंदा आहें. यांना पकडले नाहीं तर माझी पोरेबाळे उपाशी राहातील.’

फ्रॅन्सिसने खिशात हात धाढून होतीं तीं सगळीं नाणीं बाहेर काढलीं. तीं सगळीं त्यांच्या हातावर ठेवीत तो म्हणाला, ‘सगळीं कळुतेरे मला दे विकत. देशील का?’

तै पैसे कळुतारांच्या खप्या किंमतीपेक्षां किंतीतरी पटींनी जास्त होते. तें पाहून पारध्याने विस्मयचकित होऊन सगळीं कळुतेरे त्यांच्या स्वाधीन कैली. फ्रॅन्सिसने एकेकाचे पाय सोडवले, वांधल्यामुळे दुखरे झालेले त्यांचे पाय हलुवार दाबले व फुंकर घातली नि त्याला हलूच सोडून दिले. सगळीं कळुतेरे सुरुरुत आनंदाने आकाशात उडू लागली. त्यांच्याकडे पाहून फ्रॅन्सिसच्या डोक्यात आनंदाने अशू उमे राहिले. तो पारध्याला म्हणाला, ‘पहा, पहा, हीं देवाचीं मुळे किंती सुंदर दिसतात आतां! ’

पारध्याने त्याच्यासमोर गुडघे टेकले व पक्षात्तापाने तो म्हणाला, ‘महाराज, आपण दिलेल्या या पैशांतून आतां दुसरा कोणताहि धंदा मी करीन. पण अशा गरीब, भोज्या, मुक्या प्राण्यांना कर्वी त्रास देणार नाहीं. दयेमुळे पवित्र झालेला तो आपला हात माझ्या डोक्यावर ठेवून ‘तथास्तु’ असा मला आशीर्वाद द्या.’

फ्रान्सिस आणि भिकारी

एकदां फ्रान्सिसचे वडील काहीं कामासाठी बाहेरगांवीं गेलेले होते. आणि दुकानाचा कारभार फ्रान्सिस पहात

होता. बाजाराचा दिवस होता. गिन्हाइकांची दुकानात गदी होती. कॅनिसस एकामगोभाग एक सुंदर तागे एका श्रीमंत गिन्हाइकाला उलगळून दाखवत होता. कॅनिससच्या सुंदर वर्णनानें, गोड वाणीने मोहून गिन्हाइक बराच माल खरीद करण्याच्या अगदी बेतांत आले होते. इतक्यांत पोट अगदी पाठीला लागलेला, खंगलेल्या भकास चैहृज्याचा व अतिशय मलीन फाटीची चिरगुंटे अंगवर धातलेला एक भिकारी दीनवाच्या स्वरांत कॅनिसकडे याचना करू लागला. ‘एवढा किफायतशीर सौदा आधी पुरा कर व मग भिकाज्याकडे लक्ष दे’ अशी कॅनिससची बुद्धि त्याला सांपूऱ लागली, व ‘आधी त्या गरीब भिकाज्याकडे लक्ष दे, मग सौदा पुरा कर? असे त्याचे अंतःकरण त्याला सांपूऱ लागले. मन-बुद्धीच्या रस्तीखेचीत वेळ गेला. बिचारा भिकारी दोनचारदा आर्जिवे करून निराश शाळा नी गदीत कुठे दिसेनासा झाला.

तो गेलेला लक्षांत येतांच कॅनिससचे व्यवहारावरचे लक्ष एकदम उडाले. त्याला अपराधाची तीव्र जाणीव झाली. मूळभर पैशाच्या लोभाने दारांत आलेल्या खिस्ताला आपण घिकारले या समजुतीने पश्चात्तापाची ऊर्भी त्याच्या अंतःकरणांत उफाळून आली. गिन्हाइकाला तसेच सोळून आणि दुकान तसेच उघड्यावर टाकून तो त्या भिकाज्याला शोधीत धावत सुटला. किती वेळ तरी तो भिकारी त्याला सांपडला नाही. काळोख पडला तसा कॅनिससच्या अंतःकरणांतला आक्रोश वाढत चालला. ‘हे प्रश्न, मला क्षमा कर, माझ्या दयाशील प्रभु’ असे बद्धवडत, रुट तो रस्तोरस्ती हिंदूं लागला! शेवटी त्याला एका रस्त्यात तो दिसला.

तो भिकारी पाहतांच कॅनिससने त्याला मिठी मारली. त्याच्या क्षमेची याचना केली. आपल्या जवळ होते ते सर्व वैसे त्याला दिले. पण तेवढ्याने समाधान न होऊन आपले सर्व कपडे उतरवून त्याने त्या भिकाज्याला धालायला ठावले, व त्याचे ते काटके तुटके मलीन कपडे घालून आनंदाने गात नाचत तो धरी आला.

याच त्याच्या अमर्याद सौहार्दीने त्याला महारोग्याची शुश्रूषा करण्याची स्फुर्ति दिली, व स्वतःच्या

शरीराची व लोकांच्या तिरस्काराची पर्वी न करता तौ हें काम करू लागला. आणि शेवटी सर्व लोकांना वंब असा संत झाला.

२ महंमद पैगंबर

अरबस्तानच्या वालुकामय प्रदेशांत हा इस्लाम धर्माचा प्रेषित ता. २२ एप्रिल ५७१ रोजी जन्माला आला. आपल्या अतुलनीय श्रद्धा, कर्तृत्व, प्रेम व दया या गुणांनी एका भटक्या, रानटी, हिंसावादी जमातीस सुसंस्कृत करण्याचे कार्य महंमदाने साधले. या एकेश्वरी पंथाच्या प्रवर्तकांचे रूप अतिशय सुंदर होते. काळेमोर केस, विशाल नेत्र, चमकणारे पांढरे शुभ्र दांत, सुंदर खांदे, सतेज वर्ण व उंच शरीरयष्टी यामुळे तो सर्वांचे मन अगदी मोहित करी. पण महंमदाचे कपडे अगदी साधे असत. कोणी चांगले कपडे घालण्याचा आपद्ध केला की तो म्हणे, ‘पावित्र्य हा सर्वांत सुंदर कपडा आहे. तो असला मग उंची पेहरावाची काय गरज आहे?’ त्याची राहणी फार साधी होती. खजूर, भाकरी व बकरीचे दूध हें त्यांचे नेहमीचे जेवण. पण पुळळ्डां पुळळां तले जेवण तो आलेल्या भिकाज्याला देऊन टाकी. व मग त्याला उपास पडत. तो फक्त एका चट्टावर झोपत असे. सर्वांवरोवर त्यांच्या कामांत त्यांना मदत करी; पलीला घरकामांत, भजुरांना बांधकामांत, दगड वाहायला कोणाला बाजारहाट करायला असा सारखा त्याचा कम चालू असे. चार औबडधोवळे भिंती व खजुरीच्या पानांचे छपर अशा घरांत हा इस्लामचा प्रतापशाळी प्रेषित राही. माणसाची संस्कृति ठवण्याच्या ज्या कांही कसोट्या आहेत, त्यांत त्याची खियांविषयी वागणूक ही एक मुख्य कसोटी आहे. पैगंबराला खियांविषयी अतिशय आदर व कृतज्ञता होती. खुद आपल्या मुळीसमोरही तो उमेर राहून बोलत असे. बसत नसे. ‘सुशील’ गृहिणी ही भूवरील सर्वांत श्रेष्ठ संपत्ति आहे’ असे त्याचे मत होते.

एकदा एक मुसलमान पश्चात्ताप होऊन महंमदाकडे आला व त्याला म्हणाला, ‘हजरत, मी महान पणी आहे. मुक्त व्हायला मी काय करू तें सांगा.’ महंमदाने

विचारले, 'तुला आई आहे का?' 'नाही.' 'मग मावशी तरी?' 'हो, आहे.' 'मग तिला सुखी ठेवण्याचा प्रथम कर. मग तुं पापोतून मुक्त होशील.' खियांच्या श्रेष्ठतेचे ग्रमाण पाहून दुसरे अधिक काय सांगणार? महंमदाच्या उदार दृष्टिकोनामुळेच खियांना इस्लामी कायद्यांत समान हक्क मिळाले. लांची योग्यता वाढली. आपला प्रयेक शास परमेश्वराच्या प्रेरणेने चालतो, अर्थात् त्याच्यावर पूर्ण श्रद्धा टाकून त्यालाच शरण जाऱे हे महंमदानें जीवनांतले सुल्य तत्त्व ठेवले होते. 'तुस्ती देवावर श्रद्धा ही आस्तिकता नाही, तर देवाने निर्माण केलेल्या प्राणीमात्रावर प्रेम करणे हीच खरी आस्तिकता.' 'रात्रभर प्रार्थना करण्यापेक्षां रात्री एक तास तुम्हीं दुसऱ्याला शिक्षण दिले किंवा आजाप्याची शुश्रूषा केली तर तिचे मोठ अधिक आहे.' 'धर्माच्या बाबतीत जबरदस्ती करून नका. लोकांनी तुमच्या मताला मान दिला नाहीं तरी उपदेश करीत राहणे हे तुमचे कर्तव्य आहे.' अशी सूक्ते कुरणांत आहेत. 'आपण उत्पन्न केलेल्या मानवजातीवर जो प्रेम करतो, त्याच्यावर परमेश्वर प्रेम करील. आपल्या मुलांबालांवर, आसांवर, मित्रांवर देशाबाधावावर, जगांतील सर्व माणसांवर प्रेम कराल तर परमेश्वर संतुष्ट होईल. परमेश्वराची भक्ती करून इच्छिणाऱ्याने प्रथम माणसांवर प्रेम केले पाहिजे.' असा उदात्त उपदेश महंमदाचा होता. तो दयाशाली होता. पण ज्यांना तो धर्म शिकवीत होता ते लोक आडमुठे रानटी क्रूर होते. महंमदाने अगदी नाहलाज झाला तेव्हांच हातांत (कृष्णप्रमाणे) शाख धरले. एरवी अनेकदां खुद स्वतःच्या मारेकञ्चांना, प्रल्यक्ष मुलीचा खून करणाऱ्या माणसाला-हुद्धा ल्याने जीवदान दिले. मजुराचा घाम वाळापूर्वी त्याला रोजमुरा देऊन टाका, जें आपण खातो, पांघरतो, तेच चाकरांना घावे अशी त्याची सुरक्ष ताकीद असे.

पैगंबराची क्षमाशीलता

सफद्रान बिन उमम्या नांवाच्या एका ल्याच्या शश्नूने ल्याला ठार मारण्याची प्रतिज्ञा केली होती. ऐनवेळी त्याचा कढ उघडकीला आला. तेव्हां जिवाच्या भीतीने तो ल्याला. महंमदाने त्याला निरोपावर निरोप पाठवले. अनुटी अभ्यदान म्हणून आपला डोक्याचा केलाहि

पाठवला तेव्हां तो आला. ल्याच्या पाठीवरून हात फिरवून महंमद म्हणाला, 'अरे, माझ्याकडे येण्याष्ट्रवीच मी तुला क्षमा केली आहे.'

सुफियन व त्याचे अनुयायी यांनी महंमदाला अत्यंत छळले होते. पण एकदा युद्धात त्यांचा पाडव झाला व ते कैद झाले. सेवकांनी त्यांना मुसलम्या बांधून महंमदां समोर आणतांच महंमदानें उशरवृत्तीने त्यांना सोडले व सुफियनला सन्मानाने आपल्या शोजारी बसवून बेटले, पुढे मग जन्मभर सुफियन त्याचा भित्र राहिला.

एकदा उरथूर नांवाच्या कडक इस्लाम विरोधकाने महंमदाला आडरानांत गांठले. दोघांचेही द्रृढयुद्ध झाले. त्यांत उरथूराने महंमदाला पाडले व त्याच्या छातीवर बसून त्यांने तलवार उगारली. तो विजयोन्मादाने म्हणाला, बोल तुझा रक्षणकर्ता कोण आतां? महंमद घेईचा पुतळा होता. ल्यांने शांततेने व निर्भयपणे उत्तर दिले, 'परमेश्वर!' महंमदाचे शौर्य पाहून व ल्यांचे उत्तर ऐकून की काय उरथूरची पकड जरा ढिली झाली. त्यावरोवर उसळी घेऊन महंमदाने त्याला खाली पाडले. त्याच्या छातीवर बसून तलवार रोखून महंमदाने विचारले, 'आतां तुझा रक्षणकर्ता कोण आहे सांग!' धाक्कन उरथूर रुंद लागला. महंमदाने मोळ्याने हंसून तलवार फेंकून दिली व त्याला प्रेमाने मिठी मारून म्हटले, 'अरे वेळ्या, असा रुद्दोस कां? मी आहें ना तुझा रक्षणकर्ता?' उरथूर सद्गदित झाला. नंतर तो इस्लामच्या धर्म घजाखाली आला.

पद्मी योग्य ठरली

इस्लाम म्हणजे शांतता, प्रेम आणि त्याग ही कोटुंबिक व सामुदायिक दोन्ही वातावरणांत दिसली पाहिजेत असे महंमद म्हणे, याबदलची गोष्ट प्रसिद्ध आहे. मक्का इये पवित्र पाषाण हमरस्त्यावर पडलेला होता. तो मशिदीत कोणी नेऊन ठेवायचा याबदल अरबाच्या चारी जमातीच्या पुढाऱ्यांत तंटे लागले. मारामारी, रक्खाता-पर्यंत पाली आली. शेवटी असे ठरले की शुक्रवारी पहांटे जो पहिला मनुष्य या ठिकाणी येईल त्यांने तो पाषाण नेऊन मशिदीत ठेवावा. सुदेवाने प्रथम महंमदच सिंधे

आला. महंमदानें त्यांची मने ओळखली. यक्किचित्तही दिमाख न दाखवतां त्याने चार जमातीच्या पुढाऱ्यांना बोलावून आणले. उपर्यें जमिनीवर पसरले, तो पाषाण उचलून वर ठेवला. आणि चारी पुढाऱ्यांना चारी कोंपेरे धरून तो मशीदींत नेप्याची विनंति केली. त्यांचे समाधान झाले ! वाद मिटला ! ! व अल्जमीन (विश्वास) अशी जी महंमदाला जनतेने पदवी दिली होती, ती अगदीं योग्य ठरली ! !

पैगंबराने काय दिले ?

महंमदाचे काहीं अनुयायी सनातनी अरबांच्या भीतीने हवसाणांत पळून गेले ! पण गुप्त राजदूतांनी त्यांना पकडून हवशी बादशाहासमोर आणले. बादशाहाने त्यांना विचारले, 'एवढा जीव धोक्यांत घालून महंमदाशी एकनिष्ठ राहण्यासारखे महंमदाने तुम्हांस काय दिले आहे ?' यावर त्या अनुयायांचा म्होरख्या जाफर म्हणाला, 'महाराज, महंमदाने आम्हांला काय दिले नाही ?' आम्ही पशूपेक्षां वाईट जीवन कंठीत होतो. मुलीना जन्मतःच पुरुन टाकायची चाल आमच्यांत होती. दगडधोऱ्यांना आम्ही ईश्वर मानून त्यांच्यासमोर जिवत प्राण्यांचे बळी देत होतो. व्यसनांनी आमचें जीवन पोखरून निघाले होतो. अशावेळी हजरत महंमद पैगंबर आला. त्याने ईश्वर एकत्र आहे असे आम्हांस पटवून दिले, खियाना मान घावा, त्यांना आईबाहिणीप्रियांचे वागवावे, व्यसनासक होऊन नये हें त्याने आम्हांस शिकवले. कृपा करा. तुम्ही आम्हांला मारून टाका पण आम्हांला महंमदाच्या शत्रूंच्या हवाली करून नका.' मग जाफरने बादशाहाचे सांगण्यावरूने कुराणांतली काहीं निवडक स्तोत्रे म्हणून दाखवलीं. त्यांतला उदात्त उपदेश दिव्य सौंदर्य व काढ्य पाहून बादशाहाच्या व दरबारांतल्या त्या लोकांच्या ढोळ्यांत आनंदाशू आले. त्यांच्या मनावर स्तोत्रांचा इतका परिणाम झाला की बादशाहाने त्यांना सोडून तर दिलेच पण आपणाही त्या धर्माचा स्थीकार केला.

~~~~~* * ~~~~

भीसाई लीला

कै. पंडित मोतीलालजींचा

दुसऱ्याच्या 'चष्म्यांतून' पहाण्यास नकार

मिठिश अमदानीतील असेंबलीत स्वराज्य पक्ष हा विरोधी पक्षाचे कै. मोतीलालजी पक्षप्रमुख होते. एकदौ पंडितजी चष्मा आणण्यास विसरले असतां एका युरोपियन एक्सिक्युटिव्ह कौमिल्याने आपला चष्मा पुढे केला. हजरजबाबी पंडितजी तस्काळ म्हणाले, "माफ करा, मी आपल्या चष्म्यानें (हडीनें) पाहू शकत नाही."

दुसऱ्याच्या चष्म्यानें (हडीनें) पक्षांने सदोष आहे. सध्या दूरदृष्ट ठेवून निर्दोष चष्म्यासाठी भेटा.

शैऱ्डे आणि कंपनी, चष्म्याचे व्यापारी, बोरझाट लेन, गिरांव, मुंबई ४.

श्रीसमर्थ साईबाबा यांची

सुंदर आकर्षणीय रंगीत चित्रे

आकार १०x१४, ७x१० आणि ७x५

मध्ये मिळून शक्तील, भेटा अगर लिहा:—

मॉडर्न लिथो वर्क्स

डुआर्ट वाडी, विहळमाई पटेल रोड,

मुंबई ४

~~~~~ अधिक मोठा कोण ? ~~~~

★ संसारी कीं संन्यासी ★

एक शहरी एक राजा होता. तेथे कोणी संन्यासी आला की राजाने बोलावून विचारवें, 'यतिमहाराज, संसारी मोठा भीं संन्यासी मोठा ?' राजाच्या या प्रश्नावर अनेक जण अनेक प्रकारची उत्तरे देत असत. कोणी म्हणत संन्याशी मोठा. मग राजा त्यांना आपले म्हणणे सिद्ध करून दाखविण्याचा हुक्म द्या. जर त्या संन्याशाना आपले म्हणणे सप्रमाण सिद्ध करतां अले नाही तर राजा त्यांना संन्यास सौदून लघ करण्यात भाग पाडीत असे !

असे बरेच दिवस गेले. एकदां एक संन्याशी त्या शहरात आलेला असतांना राजाने त्याला आपल्यासमोर बोलावून आणून नेहमीप्रमाणेच त्याला प्रश्न केला, 'संसारी मोठा कीं संन्यासी मोठा ?'

संन्यासी म्हणाला, 'राजा, अमुक एक आश्रम हा दुसऱ्याहून अधिक मोठा आहे असे नाही. जो कोणी आपला आश्रमवर्ष नीट पाळतो तो आपापल्या पर्नीने मोठाच आहे.'

राजा म्हणाला, 'तुम्ही म्हणतां ते खरे कशावरून ? आपले म्हणणे तुम्हीं मला प्रत्यक्ष प्रमाणाने पटवून द्या. तरच मी ते खरे मानीन.'

संन्यासी म्हणाला 'कशूल आहे, माझे म्हणणे मी तुला पटवून देतो. पण त्यासाठी तु माझ्याबोवर थोडे फिरले पाहिजे.'

राजाने ती गोष्ट कशूल केली आणि तो त्या नगरांतूब संन्याशाबोवर बाहेर पडला.

दोघेजण असे फिरत असतां दुसऱ्याएका राजाच्या नगरात गेले. तेथे जिकडे तिकडे मोठी गर्दी उडून गेली होती. नगरांत सर्वच उत्ताहाचे वातावरण पसरले होते. ताचे, तफे व ढोल वाजत होते. त्या दिवशी त्या नगरांत तेथील राजक्येचा संबंध असतां तेथील उंची उंची पोषाक घालज्जा देलगे व तरणे राजपुत्र वसले होते. हजारो प्रजाजनहि समारंभ याहृण्यासाठी आलेले होते. हे कोतुक पाहृण्यासाठी आपल्या राजा आणि संन्यासी होइ मंडपाच्या दारांनी उघे दिले होते. या नगराची राजक्या अप्रतिम लाविष्यवर्ती

होती. त्या नगराचा जो राजा होता त्याला पुत्रसंतान नसल्यासुलै, राजाच्या पाठीमार्गे त्याचे सर्व राज्याहि त्याच्या जांवथासच मिळायचे होते. ही राजकन्या स्वतः सुंदर होती आणि तिला आपला नवरा अतुलनीय देखणा असवा अशी इच्छा होती. इरोडे लोक आणि देशोदेशीचे राजपुत्र मंडपांत जमले होते. ते पहात राजकन्या आपल्या सखीसह सभामंडपांत फिरु लागली. खूप राजपुत्र तिने पाहिले पण कोणीच तिच्या पसंतीस येईना. मोठ्या आशेने जमलेल्या त्या राजपुत्रांची खूप निराशा झाली. शेवटी स्वयंवर न होताच सभा विसर्जन पावते कीं काय अशी सर्वांना भीति वाढू लागली.

त्याचेली एक संन्यासी सहज गंभीर पाहृण्यासाठी म्हणून त्या मंडपापाशी आला. हा संन्याशी मदनासारसा सुंदर होता. सूर्यांला लाजविणारी तेजांपुंज कांति त्याच्या मुखावर कळकत होती. हा सुखरूप संन्याशी हृषीस पडतांच त्या राजकन्येचे त्याच्या गळ्यांत माळ घातली. पण त्या यतीने ती माळ काढून फैकून दिली आणि म्हटले, 'राजकन्ये ! मी संन्यासी आहै हे तुला दिसत नाही काय ? मला लघ करून काय करायचे आहे ?'

त्याचे हे भाषण ऐकून राजकन्येच्या बापाला बाटले की तो यति भिकारी असल्यासुलै राजकन्येची लघ करायला घाववत असेल. म्हणून तो राजा यतीला म्हणाला, 'महायज ! आपणाला घावरण्याचे कारण नाही ! माझ्या मुलीबोवर आपण अध्या राज्याचेहि मालक होणार आहांत आणि माझ्या पश्चात् माझेहे सर्वच राज्य आपल्याला मिळणार आहे.'

राजाने असे म्हणतांच राजकन्येने ती जमिनीवर पढलेली माळ उत्तरावर घेतली व पुढां यतीच्या गळ्यांत घातली. पण त्या यतीने ती पुढां काढून फैकून दिली. 'राजा ! लघ करून हा माळा धर्म नव्हे' असे म्हणून तो यति तेथून निघाला व शपाट्याने चालू लागला. त्या यतीच्या दर्शनाने ती राजकन्या मोहित झाली होती. ती म्हणाली, 'लघ करायचे तर याच्याशीच करीन नाहीतर तशीच मरून जाईन.' असे म्हणून तीहि त्या यतीच्या मागोमाग जाऊ लागली.

हा सारा प्रकार आपला राजा आणि संन्यासी पाहात होते.

संन्यासी राजाला महणाला, 'राजा, चल, आपणहि या दोधांच्या मागेमाग जाऊ या आणि पुढे काय घडते ते पाहूंया' संन्याशाने असे महणतांच आपला राजा व संन्यासी हे दोघेहि तो तश्च यति आणि राजकन्या यांच्या माशून जाऊ लागले. चालतां चालतां तो यति नगरबाहेर पडला आणि एका रानांत शिरला. त्याच्या मागेमाग ती राजकन्याहि त्या अरण्यांत शिरली. आणि मार्गे थोऱ्या अंतरवर राहून आपला राजा आणि संन्यासी हेहि त्या दाट अरण्यांत शिरले, ते अरण्य त्या तश्च यतीच्या चांगल्या परिच्याचे असल्यामुळे त्याला त्यांतील आडवाटा सर्व नीट माहीत होत्या. त्यांपैकी एका आडवाटेने तो यति एकदम दिसेनासा शाळा, त्या विचाच्या राजकन्येला त्या यतीचा प्रभागमुसाहि लागेना. तेव्हां घाबरून ही त्या रानांत एका झाडाखालीं दमून भारून बसली आणि रँडे लागली. इतक्योत आपला राजा व संन्यासी तेथे आले व तिला महणाले, 'राजकन्ये! मिळे नको. या अरण्यांत आमी तुला मुराक्षित बाहेर नेऊ आणि तुझ्या पित्याच्या स्वाधीन करून पण आतां काळोल पऱ्यां लागल्यामुळे मार्गे फिरणेहि मुराक्षित नाही. या दोजारच्या दुक्खाखालीं आपण रात्र काहून सकाळ होतांक्षणीच मार्गे किलू.'

राजकन्येला त्या दोधांचे हे म्हणणे पटले आणि ती तिथे त्या दुक्खाच्या आश्रयास येऊन बसली.

त्या दुक्खावरील एका दोलीत लहान पक्ष्यांचे एक घरटे होते. त्यांत एक पक्षी, त्याची मादी आणि तीन लहान पिले. असे एक पक्षी—कुटुंब होते. नराने सहज घरट्यांबाहेर डोकावून पाहिले. तों त्याला झाडाच्या बुंध्याशीं बसलेली ही तिथेजणे दिसली तेव्हां तो गृहस्थाश्रमी पक्षी मादीला महणाला, 'प्रिये! आपल्याकडे तीन अतिथी आपल्याचे दिसते. यंडी तर मी म्हणते आहे! आणि आपल्या घरांत तर विस्तव नाही.' असे म्हणून तो पक्षी उडून बाहेर गेला आणि जळत्या लाकडाचा एक तुकडा चोकीत घरून आणून त्याने त्या तिथांपुढे टाकला. तो बेऊन व जवळ पडलेला पालापाचोळा आणि काटक्या गोळा करून त्या तिथांनी छानशी शोकोटी तथार केली. त्या पक्ष्यांचे एकद्याने समाधान शाळे नाही. तो पुन्हा म्हणाला, 'ही विचारी तर उपाशी दिसतात. त्यांना खायला देण्यासारखे आपल्या घरांत कांही नाही. प्रिये, आपण गृहस्थाश्रमी अहोत आणि भुक्तेला अतिथि खर्चे आला असतां त्याला विन्मुख परत जायला लावणे हा आपला घर्म नव्हे. आपणांजबल ज कांही असेल ते त्यांना थावें. माझ्याजबल माशा देह मात्र आहे. तोच मी त्यांना अर्पण करतो.'

असे म्हणून त्याने त्या पेटलेल्या आर्गीत उडी घेतली. हे

पाहून त्या पक्ष्याची मादी विचार करू लागली, 'एवढासा लहान पक्षी खाऊन या तिथांची त्रुटी कशी होईल? माझ्या पतीच्या मार्गाने जाऊन अतिर्थीची क्षुधा—त्रुटी करणे हे माझे कर्तव्य आहे.' असे म्हणून तिनेहि त्या आगीत उडी घेतली. हे सर्व ती पक्ष्याची तिन्ही पिले पाहत होती. तीहि म्हणाली, "अजूनहि या पाहूण्यांची भूक भागेलांडे वाट नाही. आईचापांच्या मार्गे या अतिर्थीची सेवा करणे हा आपला घर्म आहे." असे म्हणून त्यांनीहि त्या आर्गीत उडी घेतली.

पक्षी काय म्हणत होते आणि त्यांनी आर्गीत कां उड्या घेतल्या हे सर्व तो संन्यासी राजाला समजावून देत होता. त्या सबंधच्या सबंध पक्षी—कुटुंबाने आतिथ्यघर्म पाळण्याकरता आर्गीत स्वतःची आहुति दिलेली पाहून राजा शक्क होऊन गेला. दिवस उजाडल्यावर राजा व संन्यासी यांनी राजकन्येला तिच्या घरी पोंचविले. नंतर संन्यासी राजाला महणाला, 'गजा आपले कर्तव्य करणारा कोणत्याहि परिस्थितीत आणि कोणत्याहि आश्रमांत असला तरी तो आपल्या परिने श्रेष्ठ समजावा हे माझे म्हणणे तुला आतां पटले ना? गृहस्थाश्रम-घर्म पाळायचा असेल तर त्या पक्ष्यांप्रमाणे दुसऱ्याच्या हितांसाठी स्वतःच्या देहावराहि पाणी सोडण्याची तयारी पाहिजे. उलट संन्यासआश्रम पत्करायचा पाहिजे असेल तर त्या तश्च यतीप्रमाणे राज्यलक्ष्मी आणि रतीलाहि लाजिविणारी ली यांचा यक्तिकिंचित मोह मनाला पऱ्यां देतां कामा नये. जो तो आपापल्या परिने मोठाच आहे. ज्यांचे कर्तव्य त्याने करावे. 'स्वघर्मे निघने श्रेयः परघर्मो भयावहः' हे लर्ण घर्मांचे रहस्य.

ताज्या सुगंधीत फुलांचा
मोहक सुगंध असलेले

अत्तर ल०४

वापरा

गजानन जनार्दन बोडस

अचरवाले

दाकुरद्वार रोड, सुंबर २

श्रीमत्परभैस परिव्राजकाचार्य श्री नारायणेद्रसरस्वती उर्फ श्रीमौनीनाथ महाराज, यांची आई महासाध्वी सत्यभामा ही एकदां पंढरपूरची यात्रा करून परत आपल्या गांवी सिन्हरला येत असतां, वाटेंत कुंदेवाडी या गांवी एका मराठा शेतकऱ्याने तिचे कसे असामान्य आतिथ्य केले, याची हकीकत अंतःक्रणाला चटका लावणारी आणि भारताच्या सात्त्विक संस्कृतीचे अलौकिक दर्शन घडविणारी आहे.....

अलौकिक आतिथ्य

: लेखक :
वि. म. ब्रह्मे

त्रैशवाईन्या काळांत सिजर येणे भिकाजीपंत देशपांडे नांवाचे एक सत्प्रवृत्त यहस्य देशपांडेपणाचे व कुळकर्णीपणाचे कून सांभाळून राहात असत. यांचा सुशील पलीचे नांव सत्यभामा असे होते. सत्यभामावाई परम पतिभक्तिपराण्य अवस्थ्याने ते जोड्यें सुखाने नांदत होते. कांही काळानंतर या जोड्यावर एकमागून एक अनेक संकटे कोसळली. सिजर व आषापासचा प्रदेश यांत दुःखाळ पडला. छटारू व नांवी यांचा त्रास वाढू लागला. पैदाच्यांच्या घाकाने भिकाजीपंत परांगंदा झाले. अशा दुःखांत असतां पांडुरंगाचा हृष्टां होऊन सत्यभामा आपल्या दहा वर्षांच्या गुणासह पंढरपूरला जाण्यास निघाल्या. या वारीत त्यांच्यावर नांव प्रफळारची संकटे आली, त्यांची व मुलाची वारकर्ण्यांच्या वर्दीत ताटादृट झाली, पण अलेहर पांडुरंगाने त्याना मदत करून शायलेकरांची गांठ घालून दिली व भिकाजीपंतांचा हि सत्यभामेचा पत्ता मिळाला. ही सर्व कथा मनोरम असली तरी प्रसूत गोष्टीशीर्णी तिचा संबंध नसल्यामुळे तिचे वर्णन कीरत सारी.

पंढरपूरची यात्रा केल्यावर सत्यभामा वारकरी मंडळीच्या शेतकर मजल दरमजल करीत निमोण गांवी येऊन पोंचली. निमोणकरांनी तिच्यावरोवर सोबतीला मनुष्य देऊन तिला निघरला रवाना केले.

किंवरपासून जवळच असलेल्या कुंदेवाडी गांवांत सत्यभामा कूली असतां वाकूजी गोळेसर या नांवाच्या मराठा शेतकऱ्याची इंठ पडली. हा वाकूजी गोळेसर भिकाजीपंतांचा वराण्या निकम्भी स्थाव आदर भाव होता. सत्यभामेला पाहिल्यावरोवर निघाला,

“हाह, एकद्या कुठे गेला होता? भिकाजीपंत कुठे

सत्यभामेने आपला सर्व बृत्तांत त्याला सांगितला. तो एकत असतां वाकूजीच्या डोळ्यांनुन घळघळां अशुद्धारा वाहात होत्या. आपली इकीकृत सांगून सत्यभामा घणाली, “वाकूजी, आतां मला लवकर घरी पोंचविण्याची व्यवस्था कराल का? केव्हां एकदां घरी जाऊन पोंचेनसें मल्य झाले आहे.”

वाकूजी घणाला, “काढू भिजं नका! देव सर्व वरै करील. चला अगोदर आमच्या घरी. मी सर्व साहित्य तुम्हांला देतो. तुम्ही स्नान करून सैंपाक करा आणि जेवण झाल्यावर मग घरीं जा. आज माझ्या मुद्देवाने आई जगदंबाच तुम्ह्या रूपाने माझ्या गरिबाधरचा पाहुणचार घेण्यासाठी आली आहे असे मी समजतो.”

वाकूजीचा तो आग्रह सत्यभामेला अमान्य करेना. तिने स्नान केले व अपलै नित्यकर्म आटोपले. उत्तम प्रकारस्त्री शिधासामग्री वाकूजीने आपल्या न्युक्तिहृन सत्यभामेला देवविली. सत्यभामेने चूल पेटवून सैंपाक करण्यास प्रारंभ केला.

इत्यक्यांत गांवांतील कांही माणसे वाकूजीकडे आली. त्यांनी त्याला चावडीवर नेऊन एक भयंकर प्रकार दाखविला. तो पाहून वाकूजी मटकन् खालीच वसला. ‘हायरे दैवा! म्हणून त्याने कपाळावर हात मारून घेतला.

चावडीवर वाकूजीच्या बडील मुलाचे प्रेत आणून टाकलेले होते! मुलगा इर्णी नुकताच आपल्या बापाच्या व्यवसायांत त्याला मदत करू लागला होता. त्याचे लग्न होऊन अबून एक वर्षांहि पुरें लोटले नव्हते. पहांटेस न्याहारी करून शेतांत तयार शाळेल्या खोळण्याची (एका जातीचे पीक-विशेषत: जनावरांस खाल्यां घालतात) राखण करण्यासाठी तो मळवांत गेला होता. त्यावरीं भिल दरोडेलोरांनी शेतावर इडा केला, राखणीसाठी माळथावर बसलेल्या या वाकूजीच्या मुलाच त्यांनी ठार केले आणि पिकून झाल्यावर झालेले पीक लुटून नेले.

गांवकन्यांना हा प्रकार समजतांच त्यांनी त्या मुलास शोळीत घालून गांवांत चावडीवर आणले, वाकूजीला चावडीवर बोलावून त्याला तो दुःखद प्रकार संगितला. मुलाचें निधणा शरीर पाहून वाकूजीचे भन शोकाने कळवळून गेले, पण तशीहि स्थितीत खाच्या मनांत विचार आला.—‘मुलांगा तर गेलाच, पण हे वृत्त जर आज माझ्या घरी आलेल्या ब्राह्मण वाईला कळलें तर तिलाहि अनिवार दुःख होऊन ती न जेवतां उपाशीच जाईल, देवा! माझ्या सत्यपरीक्षेचीच वळ आणलीस तुं, कांही हरकत नाही, तुझ्या भक्तीच्या वळावर यांतुदहि मी पार पडेन.’

वाकूजी गांवकन्यांना उद्देशून म्हणाला, “गड्यानों, माझ्या देवानें नुकतीच पंढरपुरास जाऊन आलेली भिकाजीपंतांची पत्नी आज माझ्या घरी आली आहे, दुपारी तिनें माझ्याकडे स्वयंपाक करून जेवावें, अशी भी तिची प्रार्थना केल्यासुले नुकतीच ती स्वयंपाकास लागली आहे. भिकाजीपंत किती सत्यस्थ ब्राह्मण आहे हे तुम्हांला ठाऊकच आहे त्याची ही छी, मी तर असे समजतो की पंढरपुराची रखमाईच आज माझ्या घरी आली आहे, आजचा हा प्रकार समजस्थावरोवर ती न जेवतां उपाशी आपल्या घरी जाईल. तर माझे तुम्हांला असे सांगणे आहे की, संध्याकाळपर्यंत हे शब गांवावर पुढची व्यवस्था करूं.”

वाकूजीचे हे असामान्य मनोवैर्याचे भाषण ऐकून गांवकरी विस्मयचकित झाले. त्यांनी वाकूजीच्या म्हणप्याप्रमाणे करप्याचें त्याला आश्वासन दिले, त्याने संगितल्याप्रमाणे लिंबाचा पाला वाळून त्यांनी ते शब झांकून ठेवले व कांही भेटकी तेथे पहारा करप्यासाठी बसली.

वाकूजी घरी परत आला, त्याने आपल्या पत्नीला एकीकडे बोलावून तिला ही सर्व इकीकत संगितली आणि पुढे बजाविले, “सत्यभामावाईचे जेवण होऊन ती आपल्या घरी रवाना होइपर्यंत कसल्याहि प्रकारचे शोकाचे चिन्हसुद्धा आपल्या मुद्रेवर दिसतां कामा नये.” पुत्रनिधनाची वार्ता ऐकतांच त्या माउलीच्या अंतकरणांत जरी असल्या काळवा-काळव झाली होती तरीहि पतीचे दूदगत जाणून त्या साच्चीने वाकूजीच्या म्हणप्याप्रमाणे वागप्याचें कबूल केले.

गोळ्यांत सत्यभामा सैपाक करीत होती, तिथे जाऊन वाकूजी म्हणाला, “काकू, सैपाक झाला का? लवकरच आटपा, मी तुमच्या जाप्यासाठी गडीची व्यवस्था करून आली आहे, संध्याकाळच्या सुमारास तुम्ही निधा.”

सत्यभामा म्हणाली, “वाकूजी, सैपाक केव्हांच तयार झाला, मी माझे व मुलाचें पान वाढून घेते आणि वाकीचे अन्न तुमच्या स्वाधीन करते, तुम्हीहि आपपलीं पाने घेऊन बसा!”

वाकूजीच्या अंतकरणांत गदमळून आले: ‘प्रत्यक्ष पोटचा

गोळा मृत शाळा असतां त्याच्या देहाची व्यवस्थाहि झालेली नाही आणि ते जेवायला बसणार? असे त्याचे एक मन म्हणून लागले. तोच दुसरे मन म्हणाले, ‘वाकूजी, ही तुझ्या कसोटीची वेळ आहे, ब्राह्मणीला यर्तिक्चित् संशय येईल असे बागतां कामा नये.’

वाकूजी म्हणाला, “काकू, वसतीं आम्ही जेवायला.” त्याने आपल्या पत्नीला हांक मारून सर्वीची पाने घेण्यास सांगितले, वाकूजीच्या सुनेस व मुलीस शेतावरच्या भयप्रद प्रकाराची कांहीच माहिती नव्हती. त्या उल्हासानें जेवायला आल्या. सत्यभामेने आपले व मुलाचें पान वाढून घेतले. वाकीचीं अन्न त्यांच्या स्वाधीन केले. वाकूजीच्या छीने सर्वीची पाने वाढली. तें श्रद्धाळु कुडंब सत्यभामेवर जेवायला बसले.

जेवण्याच्या प्रारंभी वाकूजीने डोठे मिहून हात जोडून देवाची प्रार्थना केली—‘देवा! मी निष्ठुरासारखा जेवायला वसतीं आहे. पण हे मी कां करीत आहे ते तुला ठाऊक आहे, देवा, मी तुवळा आहे. या प्रसंगांतून तंच मला निभावून ने.’

पहिला चांस उचलून वेतांक्षणीच वाकूजी आणि त्याची पत्नी योंच्या डोळ्यांतून चटकन अशू औधलले. तोडांत घातलेला घास खाली उत्तरेना, सत्यभामेला विचारीला कांहीच ठाऊक नसल्यासुले ती म्हणाली, “कां रे? काय झाले? तुमच्या डोळ्यांत पाणी कां?”

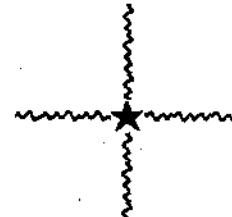
अशु झटकन पुसून, मुद्रेवर वळेच हास्य आणून वाकूजी म्हणाला, “काकू! काय सांगू? मधांशीं दुम्हीं आपल्या हालांची जी हकीकित सांगितलीत ती परत आठवून मला अतिशय वाईट वाटले. पण त्यावरोवर मला असेही वाटले की मज गरिबाकरितां पांडुरंगानेच तुम्हांला इकडे येण्याची बुद्धि दिली. तुमच्यासारख्या साधीनें माझ्याकडे घेऊन, माझ्या प्रार्थनेचा अवहेर न करतां माझ्या घरी सैपाक करून जेवावें याची मला घन्यता वाटली. आणि त्या आनंदासुलेच माझ्या डोळ्यांतून अशू आले!”

जेवण झास्त्यावर सत्यभामेने घरी जाण्याची तथारी केली, वाकूजीने गडी वाणविली. सत्यभामेला वरेचसे धान्य वरोवर दिले. गांवाच्या सीमेवर्येत तो तिला पोंचविण्यासाठी गेला. सत्यभामेचा निरोप घेऊन परत आल्यावर त्याने आपल्या मुलाचा अंत्यसंस्कार केला.

वाकूजीलाऱ्ये पुरुष हेच भारतीय संस्कृतीचे खेर प्रतिनिधि होत, अंतकरणात पुत्रनिधनाच्या दुःखाच्या ज्वाळा भडकलेल्या असतांहि, दुसऱ्याचे मन व्यथित होऊन नये म्हणून स्वतःने दुःख गिळून टाकून, त्या दुसऱ्या व्यक्तीच्या मनाला संतोष होण्यासारखेच वर्तने ठेवणी, हे देवी सात्विकतेचे असामान्य शौर्य भारतीय संस्कृती टिकून राहिली आहे—पुढीं पुढीं वाषिकाधिक उज्ज्वल स्वरपानें जगाला प्रकाश देत राहिली आहे.

* सुरस आणि बोधप्रद आख्यायिका *

घराचा स्वर्ग

कसा बनवावा ?

टेकचंद नांवाचा कविराचा एक शिष्य होता. गृहस्थाभरी माणसाने ईश्वरो-पत्रना कशी करावी आणि अलेहर ईश्वर-प्राप्ति करी करून घ्यावी याबद्दलचे विविध मार्ग कधीर आपल्या दिव्याला एका दिवशी सांगत होता. बोलतां बोलतां क्षीर म्हणाला,

‘शाळाने अंखून दिलेल्या मार्गाने जाण्याची माणसाची तयारी असेल तर साली आपल्या घराचाच स्वर्ग बनवितां येहील, स्वर्ग स्वर्ग म्हणून कांही फार दूर नाही. आपलें स्वतःचे घर हाच स्वर्ग आहे. पण आपणाच त्याचे स्वरूप बदलून याकून त्याला नरकाचे स्वरूप देत असतो. आपले घर हा स्वर्ग किंवा नरक बनवियो हे संपूर्णपणे आपल्या हाती आहे.’

टेकचंद व्याख्याने म्हणाला, ‘काय, म्हणतां काय महाराज? घराचा स्वर्ग बनवितां येहील? खन्याखुन्या अर्थाने स्वर्ग?’

कबीर हंसून म्हणाला, ‘ही खन्याखुन्या अर्थाने घराचाच स्वर्ग बनवितां येतो?’

टेकचंद म्हणाला, ‘पण मी तर ऐकले आहे की, असे करतां येणे सर्वेषां असकून आहे. माणसाला स्वरूपासि करून ख्याली असली तर त्याला रानावनांत

जावें लागतें, एकांतांत राशवें लागतें, कठोर तपश्चर्या करावी लागते, असें शाळीपुराणिक सांगतांना मी ऐकले आहे. ते म्हणतात की साधकाला तपाचरण करतांना मोठे अडथळे येतात ते बायकामुळांचे, मालमतेचे। बायकामुळांची आसाक्षी सोडल्यावेरीज, प्रादाराचा त्याग केल्यावेरीज स्वर्गप्राप्ति होणे कधीहि शक्य नाहीं असे सर्वज्ञ सांगतात. आणि आपण तर म्हणतां की स्वर्ग मिळविष्यासाठी घरदार सोडायची गरज नाही, एवढेच नव्हे तर आपल्या घरालाच स्वर्गाचे रूप देतां येते. हे कसे? इतरांचा उपदेश आणि आपले सांगणे यांत इतका मोठा विरोध आहे की यांत कोणते खरे आणि कोणते खोटे हे मला ठरवितां येत नाही. माझ्या मनाचा मोठा गोंधळ उडून गेला आहे. मला आपले म्हणणे थोडे अधिक स्पष्ट करून सांगा.’

कबीर म्हणाला, ‘यांत कठीण कांहीच नाही. आगदीं साधी गोष्ट आहे. घराचा खर्बी बनविष्यासि फक्त एकाच योष्टीची गरज आहे. वेळदी तुसऱ्या घरांत असली म्हणजे तुम्हाचे घर खरेखरीचे, ‘स्वर्गाविहीनता’ — म्हणजे स्वर्गाहूनहि असिक्क झुलकर आणि कल्याणकर होते—’

टेकचंद उक्तेने म्हणाला, ‘काय, काय ती गोष्ट?’

कबीर म्हणाला, ‘ती गोष्ट म्हणजे आजाधारक पली. घरांत पली जर आपल्या पतीला ईश्वरसमान मानून त्याच्याशी आदराने वागेल, पति म्हणेल ती गोष्ट बिनतकार बिनचूक जर ती सदैव करीत असेल, तर घराला स्वर्गाचे रूप देण्याचे सामर्थ्य तिच्या हाती येते. पतीच्या मनाप्रसादे वागणारी पली स्वतःचे भेष कल्याण तर साधतेच पण आपल्या पतीलाहि ईश्वरदर्शने घडप्यास तिची बहुमोल मदत होते. अशा पति-पत्नीची मुले ही देसील शाहाणी, समजूतदार आणि ईश्वरभक्त अर्थी होतात.’

कबीर हे बोलत असतांना टेकचंदन्या मुद्रेवर संशयाची छटा उमटली होती. ती पाहून कबीर हंसून म्हणाला, ‘हे! मी म्हणतो त्याच्यावर तुशा विश्वास बसलेला दिसत नाही. असे कर! आणली एका आठवड्याने ये त्यावेळी घराचा स्वर्ग कसा बनवितां येतो याचा प्रत्यक्ष नमुनाच मी तुला दाखवील. काय केले म्हणजे घर हे स्वर्ग-मय होते हे तुला त्यावेळी प्रत्यक्षाच दिसेल.’

कविराच्या सांगण्याप्रमाणे एका आठवड्यानें टेकचंद कविराच्या घरी गेला. कबीर कापड विणीत बसला होता. त्याची पत्नीहि चरखा चालवून सूत काढीत बसली होती. टेकचंदला पाहतांच कवीर उठला आणि त्याला मोठ्या प्रेमानें त्यानें आपल्याजवळ बसविले. टेकचंदचे क्षेमकुशल त्यानें विचारले, साधनेतॅ टेकचंदची कितपत प्रगति आली आहे वगैरेची त्यानें आस्थापूर्वक चौकशी केली आणि नंतर तो आपल्या पत्नीला उद्देशून म्हणाला, ‘अग, बाहेर जाऊन थोडी ओली माती घेऊन ये !’

त्याची पत्नी लोंगच उठली आणि प्रसन्नमुखाने बाहेर जाऊन कविरानें सांगितव्याप्रमाणे माती घेऊन आली ! नंतर कविरानें तिळा घरांतून तूप आणागला सांगितले. ती तूप घेऊन आली. मग ती माती आणि तूप एकत्र मिसळून त्याचे कांहीं गोळे तयार करण्यास तिळा कविरानें सांगितले. चेहऱ्यावर आश्रयाची छटाहि उमडून न देतां कविराच्या पत्नीनें तिळा सांगितव्याप्रमाणे कांहीं गोळे तयार केले. मग कविरानें ते गोळे तयारवर चांगले खरपूस भाजायला तिळा सांगितले. तिनें लोंगच चुलीवर तवा चढवून ते तूपमिश्रित मातीचे गोळे तयारवर भाजायला प्रारंभ केला.

हा सगळा प्रकार टेकचंद कमालीच्या आश्रयानें डोळे विस्फारून पाहात होता. तव्यावर ते गोळे खरपूस भाजून कवीराच्या पत्नीनें खाली उत्तरून टेवले. मग कवीर म्हणाला, ‘ते गोळे उत्तरून सगळे बाहेर फेंकून दे !’ कविराच्या पत्नीनें ते त्याप्रमाणे फेंकून दिले, हे काय चालले आहे याचा टेकचंदला कांहीच बोध होईना ! तो आपला तोंड बांसून पाश्ठतच राहिला होता. त्याला बाटले की कविराच्या घरांतला हा कांहींतरी कुलाचार असावा ! असे विलक्षण कुलाचार अनेकदां अनेकाच्या घरांत असतात असें त्यानें एकले होतें !

ते गोळे फेंकून देऊन हात धुऊन कवीराची बायको परत आली. कवीर पुन्हा

मागावर काम करू लागला, ती पुन्हा सूत कांतुं लागली, टेकचंद थोडा वेळ विचार करीत बसला थे नंतर इव्वच कविराला म्हणाला,

‘महाराज ! कांहीं दिवसांपूर्वी आपण मला वचन दिले होतें, त्याची आठवण आहे ना ? घराचा स्वर्ग कसा बनवावा हे आपण मला दाखविणार होतो—’

कवीर हसून म्हणाला, ‘मग ? आतां पाहिलेस ते काय ? तुला प्रत्यक्ष दाखवीन म्हणून जै तुला सांगितले होतें ते हैच ! हे ज्या घरांत हीईल त्या घरांत सांधें घर हे स्वरूप जाऊन तो सूर्तिमंत स्वर्ग बेळे !’

टेकचंद नवलानें उदगारला, ‘बसू ? एवढेच ? आतां मी जै कांहीं पाहिले तेवढें केले म्हणजे घराचा स्वर्ग बेळे !’

‘हो ! एवढेच ! घराचा स्वर्ग बनविण्याची किमशा काय असते ती तूं आतां प्रत्यक्ष पाहिलीस.’

‘मग हो काय !’ व्यानंदानें टेकचंद उदगारला, ‘मग हो काय ! माझी बायको पण हे सहज करील.’

कवीर म्हणाला, ‘होय ना ? मग वध प्रयत्न करून. स्वतः प्रयोग करून अनुभव घे म्हणजे माझे म्हणणे खरें असल्याचा तुला प्रत्यय येहील.’

टेकचंद मोठ्या उल्हसित अंतःकरणाने घरी जायला निघाला. घराचा स्वर्ग बनविण्याची सोधी मुक्ती त्याला गवसली होती. केव्हां एकदां धरीं जाईन आणि तो प्रयोग तावोडतोव करून पाहीन असें त्याला ज्ञाले होतें.

टेकचंद धरीं गेला तेव्हां त्याची बायको आपल्या मैत्रिणीबोधवर सांगव्या वेळत बसली होती. त्यानें तिळा दोनचार हांका मारल्या, पण ती ओ देखील देहीना ! असेहे जेव्हां तो खूप रागावून मोठ्याने औरडला तेव्हां एकदांची ती थोडी कुणकुणत बाहेर आली व म्हणाली, ‘का डय ? कशाला उगीच ओरडतों ?’

तो म्हणाला, ‘मला एक अतिशय महत्वाची गोष्ट आतां करायची आहे. त्यासाठी आधीं तुझ्या मैत्रिणीना आपल्या घरीं जायला सांग.’

ती म्हणाली ‘मी नाहीं सांगार ! आमचा खेळ कोण संगांत आल्या ! आधीं मला सांग—एवढी कसली महत्वाची गोष्ट करायचीयु तुम्हांला भाज !’

‘ती मग सांगतो ! हे बघ—जर खरोखरच एवढी महत्वाची कांहीं गोष्ट नसती तर मी तुमच्या खेळांत व्यत्यथ अणला असतां का ?’

‘हो !’ फणकांप्यानें ती म्हणाली, ‘हो ! व्याणलाच असतां ! आधीं सांगव्या खेळत बसलेल्या तुम्हांला बघवत नाहीत—मला ठाऊक आहे ! तुमची नेहमीं सुणभुण असते कीं, असा वेळ फुकट न घालवितां भजन करीत वसा. तुम्ही वसा भजन करीत ! मी कधीं लाच्या आड आलें आहे का ? मग तुम्हीहि आमच्या खेळाच्या आड येऊन नका !’

‘असं नव्हे ५’ अगदीं अजीजीच्या स्वरांत टेकचंद म्हणाला, ‘तुमच्या रंगाचा वेरंग करण्याची माझी खरोखरच इच्छा नाही. पण आतांची वेळ तूं माझे ऐक. खेळ थांबव, मैत्रिणीना वरी पाठव आणि परत इथं ये. मला एक खरोखरच अस्वेत—अत्यंत महत्वाची गोष्ट करायची आहे.’

टेकचंदच्या स्वरांतील लठमळ त्याच्या बायकोलाहि जाणवली. ती तरीहि थोड्या नाखुखीनेच म्हणाली,

‘ब ५८ ! मी जायला सांगते त्यांना. पण अगदीं लोगे नाहीं है ! आमचा चालू असलेला डाव आम्ही पटकन् पुरा करतो आणि मग त्यांना घरीं पाठवून मी येते—तुम्हांला काय सांगायचं आहे तें एकायला !’

टेकचंद एकेक क्षण मोजीत अस्वस्थ अंतःकरणाने खोलीत बसून राहिला. थोड्या वेळानें त्याची पत्नी येऊन म्हणाली, ‘गेल्या हो माझ्या मैत्रिणी ! सांग आसां काय महत्वाचं काम काढ-ल्य आज तुम्ही ?’

टेकचंद म्हणाला, ‘बाहेर जाऊन थोडा ओली माती घेऊन ये !’

जोळे विस्फारून इंद्रा—हे टेकचंदच्या

पत्नीचे नांव — महणाली, माती ? ओली माती ?

‘हो !’ थोडा चिढून टेकचंद उद्गारला, ‘हो मातीच !’

‘अहो पण कशाला ड ? आतां यावेळी कशाला हवीय तुम्हांला माती ?’

‘माझ्याशी वाद घालीत बसू नकोस. बायकांनी सांगितलं काम मुकाव्यानं करावं. उठ आधी आणि वाहेऱुन घेऊन येथोडासा चिखल.’

इंद्रा हातपाय आपटीत वाहेर गेली आणि चिखल आणून नवन्यासमोर आढळीत महणाली, ‘हा व्या टोपलीभर चिखल ! ज्ञालं समाधान ! हीच का तुमची महस्त्वाची गोष्ट होती ! वेडासाराखं कांही तरी ! मी जातें आतां माझ्या मैत्रिणीकडे. तुम्ही कर काय त्या चिखलाचं तुम्हांला करायचे आहे तें !’

असें महणून इंद्रा दरवाज्याकडे वळली. टेकचंद तिला महणाला, ‘चाललीस कुठे तू ? माझी काम संपरेले नाही अजून. घरांत जाऊन थोडे तूप घेऊन ये !’

‘तूप !’

‘हो हो तूप ! तुला ऐकूं कमी येते की काय हळो !’

‘कशाला हवंय तूप ! आज चालवलंय तरी काय तुम्ही ?’

‘तें आतां थोड्या वेळानें दिखेल तुला. मी सांगतों तसें थोडा वेळ मुकाव्यानें वाग महणजे ज्ञाले ! जा, तूप घेऊन ये.’

मन्यथाचे डोकेविके विघडले आहे की काय असा संशय क्षणभर इंद्राच्या मनांत आला, आणि ती किंचित् मनाशी भ्याली. पण कांही वेड महणावें तर तो बोलत होता नीट. हा कांही तरी त्याचा नवा विक्षिपणा असावा असें तिच्या मनांत आले. पण भांडण करण्यापेक्षा त्याच्या लहरीप्रमाणे केलेलेच वरे असें ठरवून ती घरात गेली आणि तिने तूप आणून नवन्यापुढे ठेवले.

मग टेकचंद तिला महणाला, ‘हे तूप त्या मातीत मिसळ आणि त्याचे लहान-लहान गोळे कर—’

— तळमळ —

(चाल : बापुजीची प्राण ज्योती)

सर्विंदावा सद्गुरुनाथा, भेट घावी मज अनंत
लोचने आतूरली हीं दर्शनाला, साईनाथा || ४० ||
निवृक्षातली हई प्रगट जो हा कल्पवृक्ष
कोटि जीवां देई तृप्ती, द्वारकामर्ह ही साक्ष
नांव ज्याचे एकुनीया दूर पळती घेर विश्वे
साई ऐसा मज दिसावा हीच माझी विनति आता ॥ १ ॥
जाणुनीया भाव माझा धांव घाली प्रमो, साई
चरणिच्या या दीन दासा चरणसेवा तुमचि घावी
वाट पाहू मी किती रे, देई भेटी पासराला
अबनिमाजी या जिवाला नाहीं कोणी अन्य त्राता ॥ २ ॥
धन्य ज्वावे याच जन्मी आस ही रे मन्मनाला
स्वामीसाई, पुरवी आता देउनीया दर्शनाला
कस्तुरीचा संग होता मोल येई मृत्युकेला
तेविं तुमच्या दर्शनानें उद्गुरवे मज अनाथा ॥ ३ ॥

—राम माने

आतां मात्र इंद्राच्या सहनशक्तीचा ताण एकदम तुटला. ती ओरडली, ‘अहो, काय वेडवीड लागले आहे की काय तुम्हांला आज ? जा आंत खोलीत जाऊन पडा अंगल स्वस्थसे महणजे वरे वाटेल तुम्हांला !’

असें महणून तुपाची पातेली घेऊन इंद्रा घरांत जाऊन लागली. टेकचंदन्ते तिला अडविले, आणि रागानें म्हटले, ‘मी सांगतों तसें कर मुकाव्याने. तें तूप त्या मातीत मिसळ, त्याचे गोळे कर आणि तव्यावर खरपूस भाजून काढ !’

नवन्याचे डोके फिरले याचवहल आतां मात्र इंद्राची पक्की खाची ज्ञाली ! ती भयचकित मुद्रेने त्याच्याकडे कांही वेळ तुसती पाहातच राहिली. तो पुन्हा ओरडून महणाला, ‘नुस्ती वघत काय राहिलीस ! मिसळ तें दूप त्या मातीत !’

इंद्रा आपल्या महणण्याप्रमाणे करीत नाही असें पाहून टेकचंद अतिशय रागावला आणि त्यानें इंद्राच्या पाठीत एक संसर्णीत चापट लगावली.

इंद्राने किंकाळी फोडली. टेकचंदच्या मनाचा तोल सुहून तो तिच्या पाठीत अधिकाधिक घपके घालूं लागला आणि तिच्यावर मोठमोठ्यानें ओरडू लागला. त्याचे ओरडणे आणि तिचे किंचाळणे ऐकून शेजारीपाजारी गोळा ज्ञाले. चिकणमातीत तूप मिसळून त्याचे गोळे तव्यावर भाजायला आपल्याला नवरा सांगत होता, हे रडतरंडत इंद्राने सांगितले. सगळे शेजारी आश्रव्यक्तित ज्ञाले. टेकचंद कविराचा दिव्य असल्याचे सगळ्यांना माहीत होते. तेव्हां प्रक्षण पळत जाऊन कविराला घेऊन आला.

कविराला पाहताच टेकचंदने त्याला नमस्कार केला. कबीर महणाला, ‘ओरे काय गडबड आहे ! काय ज्ञाले ?’

टेकचंदने ज्ञालेला प्रकार त्याला सांगितला.

कबीर महणाला, ‘महणजे मी तुला जें सांगितले त्याच्या उलट घडवून आण-लेस तू ! त्या घरांत नवरा-बायको मांड-

तात तें घर नरकाहून अधिक दुःखमय
असते, स्वर्ग बनविण्याएवजी आपले घर
तूं नरकासारखे केलेस नव्हे काय ? ”

टेकचंद म्हणाला, ‘माझा यांत कांही
दोष नाही. मी तुझी
सांगितत्व्यप्रमाणे करीत होतो. तुझी
कल्न दाखविलेत त्याचप्रमाणे मी
माझ्या पल्नीला चिकागमाती व तूप यांचे
मिश्र गोळे तव्यावर भाजायला सांगितले,
पण ती ऐकेचना ! ’

कबीर म्हणाला, ‘म्हणजे ? असे गोळे
भाजून काढले की घराचा स्वर्ग बनेल
असे तुला वाटले होते की काय ? ’

टेकचंद किंचित् शरमून किंचित्
नवलाने म्हणाला,

‘मग ? आपण सकाळी तसेच करवून
घेतले होते ना ? मी आपल्याला त्यावर
म्हटले होते की ‘आतां मी जे पाहिले
तेवढे केले म्हणजे घराचा स्वर्ग बनेल ना ! ’
त्यावर तुझी ‘हो’ म्हणाला होतां ! ’

कबीर हंसन म्हणाला, ‘वेड्या ! अरे
माझा होकार कांही त्या मातीच्या
गोळ्यावहलाचा नव्हता ! तूं जे पाहिलेस
तें काय होते ? पली पतीच्या किंती आईत
असली पाहिजे हें प्रात्यक्षिक मी तुला
दाखविले होते, त्याचा अर्थ असा नव्हे
की, मातीचे गोळे तुपांत भाजून काढले की
स्वर्ग मिळतो ! पतीने किंतीहि विलक्षण
दिसणारी गोष्ट सांगितली तरी पलीने
हंसतमुखाने बिनतकार ती कशी केली
पाहिजे हें मी तुला दाखविले होते. एरवी
रुपयामराचे तूप भार्तीत मिसळून स्वर्ग
मिळत असता तर तो मिळवायचे कोणी
सोडले असते काय ? ’

टेकचंद शरमून म्हणाला, ‘आपला
खोल अभिप्राय माझ्या लक्षात त्यावेळी
आला नाही खराच ! पण आपली
पली आपले सर्व व्याजाधारकपणे ऐकते
आणि माझी बायको माझे मुळांचे ऐकते
नाही—’

कबीर म्हणाला, ‘हो ! पण माझी
पल्नी माझे ऐकते आणि तुझी पल्नी तुझे
ऐकत नाही या भिन्नतेचे कारण काय
असावें याचा तूं कधीं आपल्या मनादीं
विचार केला आहेत का ? ’

श्री साईनाथ भगवंत—

(चाल : ज्ञाला महार पंद्रिनाथ)

श्री साईनाथ भगवंत ।

किति केल्या लीला अगणीत । श्री साईनाथ भगवंत ॥ ४० ॥

शिरि वज्र शुभ्र गुंडाळी । अंगात कफनि पायघोळी,
सुभनांचा हार कंठाला । हार कंठाला,
घालुनी वसे मशीदीत । श्री साईनाथ भगवंत ॥ १ ॥

रखरखित प्रज्ञविलित धुनी । शिळ्वरी नित्य बैसुनी,
जयघोष मुखाने करी । रामश्रीहारी । वदे श्रीहारी ।
सन्मार्ग जना दावीत श्री साईनाथ भगवंत ॥ २ ॥

मेदभाव नाहि स्ता वर्दि । हिंदू आणि मुसलमानभाई,
जमताति सर्व एकत्र । साईचे स्तोत्र । गाति अहोरात्र,
रंयन जाति भजनांत श्री साईनाथ भगवंत ॥ ३ ॥

समरा निरंतर साई साई । अन्न वज्राला वाण कवीं नाहीं,
न्यायं नीती सत्याने चला । वावानी दिला, धडा जनतेला
विवूनि ठेवा हृदयात । श्री साईनाथ भगवंत ॥ ४ ॥

—हंसमत बोक्तील

‘विचार कसला करणार त्यांत ? असे पल्नीलाहि वाढू लगेल. पल्नी
माझी पल्नी मुळांतच कामत्तुकार आणि
कोणाचे कधीं न ऐकणारी आहे.’

‘छे क्षे ! ती तुझे ऐकत नाही ! कबूल ।
तूं तिच्ये कधीं ऐकतोस का ? आपल्या
पल्नीने आपला वाढद प्रमाण मानावा
असे तुला वाटते. पण इतका आशाधारक-
पणा तिच्या अंगांत उत्पन्न होण्यासारखे
तुझे आचरण विचारीपणाचे, सहानुभूतीचे
आणि प्रेमाचे आहे का ? आशाधारकपणा
हा पक्षपक्षी असत नाही, उभयपक्षी
असावा लागतो. पति आपले
मन जिकण्यासाठी घडपडतो, आपली
मनापासून काळजी घेतो, आपल्याला
सुख व्हावै यासाठी स्वतः दुःख सहन
करायलाहि तयार असतो हे पल्नीला
मनोमन जाणवले, पतीच्या निःस्वार्थी
प्रेमाची आणि कळकळीच्या सदिन्हेची
सात्री पल्नी तरच पतीला सुख व्हावै,
त्याच्या मनाप्रमाणे बिनतकार करावै

—द. पां. सां.

प्राजक्तीची फुले

★ लेखिका : मनोरमा भट★

‘साईबाबांची तुम्ही एवढी भक्ति करतां ती तुम्हाला त्याच्या प्रभावाचा कसला अनुभव आलाय म्हणून का ?’

‘साईबाबा तुम्हाला कधी स्वप्नांत दिसतात का ?

‘जप करत असताना किंवा पोथी वाचत असताना तुम्हाला बाबांची मूर्ती देऊळ्यासमेर दिसते का ?’

‘तुमच्या घरी कधी म्हातान्या माणसाच्या रूपांत तुम्ही बोलावल असेल त्या दिवशी बाबा येऊन गेलेत का ?’

‘वगैरे प्रश्न वेरेच लोक बाबांच्या मक्काना विचारतात.

जगांतल्या प्रत्येक गोष्टीमधून साईबाबाच काय किंवा परमेश्वरांचे काय अस्तित्व डोकावत असतं. पण तें अस्तित्व समजायला तशीच दृष्टि हवी ना ? आपले आईवडील आपल्यावर इतकी अतीतात माया करतात याचे कारण काय ?—परमेश्वरची कृपा !

आईवडील आपल्या सुखाला जपतात म्हणून आपल्याला कधी जन्मांत दुःख जाणून नये असं म्हणणे जितकं वेडेपणांचे तितकंत आमच्यावर बाबांची कृपा असली तर आम्हांला दुःख करण्याचा प्रसंगच येऊ नये असं म्हणणे वेडेपणांचे झोळ. जगांत दुःख आहे म्हणून तर सुखाला सहजव आहे. जगांत कहूपणा आहे म्हणून तर गोडाला रुचि आहे.

परखां मी होसेने पोळ्या करायला वसले. पोळीची वाफ पटकन् माझ्या बोद्धावर आली. ‘सु—हाय’ असं करत मी बोट कणकेच्या गोळ्यांत खुपसले, ‘काय शाळ या ?’ आई म्हणाली.

‘बोटावर वाफ आली.’ मी म्हटले. ‘उठ मी करते पोळ्या’ आई म्हणाली. माझ्या बोटावर वाफ आलेली वातमी आमच्या अण्णांना-बडिलाना कळली तेव्हां ते लगेच माझ्या बोटाला वर्नाल लावायला आले.

बाबांचं व्यापल्यावरचं प्रेम असंच आईवडीलांच्या वातसल्यातने प्रगट होते. तसेच आपल्या आसपासची माणसे आपल्यावर जें प्रेम करतात, ज्या आपुल कीने वागतात, ती आपुलकी व तें प्रेम म्हणजे बाबांच्या कृपेची पालर असते.

लोक अनेक प्रश्न विचारतात पण भक्तांचं उत्तर एकत्र—

‘आईवडीलांच्या तुमच्यावरील मायेचे अस्तित्व तुम्हाला कळत ना ?’

‘प्राजक्तीचा सुगंध तुम्हाला ठाऊक आहे ना ?’

‘तारकांचें तेज तुम्ही पहाता ना ?’

‘शेत पिकण्यासाठी मेघराजाने केलेल्या जलवृष्टीचे टप्पोरे सेंब तुम्ही बघितले आहेत ना ?’

‘सूर्यांचे सोनेनी किरण तुम्ही पाश्चाले आहेत ना ?’

या सान्या आनंदांत बाबांच्या तुमच्या वरील कृपेचे तुषार आहेत. या शांत तुषारामांगे सद-चित्-आनंदमय असे बाबाच आहेत.

पोथी वाचत असताना मनांत विचार असायचे भलेतेच. जपाच्या माळेचे मणी सरसर बोद्धायचे. ओढांत बाबांचं नांव असायचं, पण पोटात कुविचार थैमान घालत असायचे. व्याणि वर म्हणायचं, ‘बाबा आम्हाला दृष्टांत देत नाहीत !’

एक चित्ताने जप करणे किंवा पोथी वाचणे कठीण काम आहे हे खं, पण तसं करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. पण कांही लोक असा प्रयत्न करण्याचा विचारच करत नाहीत. उलट ‘आम्ही इतक्यांदा पोथीचा सप्ताह केला, इतका हजार जप केला, इतक्यांदा शिर्डीला जाऊन आलो पण बाबा आम्हाला दर्शन देत नाहीत’ असं म्हणून स्वतःला स्वतःच दुःखी करून घेतात.

‘आम्ही जप करतो, पोथी वाचतो शिर्डीला जातो.

‘म्हणजेच आम्ही बाबांची निष्ठापूर्वक भक्ति करतो ?’

अशी ताम समजूत असणे हे मुळांत अगदी चुकीचे आहे.

‘तुम्ही बाबांची भक्ति म्हणून जै कराल तें बाबांच्या ठिकाणी ताळाळ कूजू होते.’

‘त्या तुमच्या संकृतीचे फळ हि तुम्हाला मिळते.’

‘आम्ही अमुक करतो तमुक करतो असं सांगण्यांत किंवा समजण्यांत तुमच्या चांगल्या कार्यांचे मांगल्य कमी होते ?’

‘तशाच अल्प प्रमाणांत फळ मिळते. तें फळ आपल्याच संकृत्याचे फळ आरे हे तुम्हाला कळू शकत नाही !’

तुम्ही बाबांची मर्किं किंती प्रमाणांत करता हे ठरविणारे तुम्ही नव्हे तर बाबा, हे लक्षांत ठेवा. म्हणजे बाबांची कृपा होत नाही, ते स्वप्नांत दिसत नाहीत त्यांचा दृष्टांत शेत नाही म्हणून तुम्ही दुःखी होणार नाही आणि गाळ्हणीं सांगणार नाही.

जुलै १९५५

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनास नित्याप्रमाणे भक्तांची गर्दी बरीच होती. कांही कलाकारांनी श्रीसमोर हजेरी दिली. त्यांतील कांही कार्यक्रम मुठीलप्रमाणे—

कीर्तनः—श्री. श्री. वा. देव (सा. सं. दू.), श्री. द. दा. रासने (सा. सं. दू.), श्री. मराठे. (सं. गवई); श्री नामदेव पुण्यतिथी, श्री सावता माळी पुण्यतिथी, आषाढ वा॥ ११ अर्द्धा तीन कीर्तने झाली.

गायनः—श्री. विहुल अपाजी सावंत, मुंबई; श्री. दिनकर कैकीणी मुंबई; श्री. पुष्पसेन भानु, कुलीं; श्री. जगन्नाथकुवा सुरतकर, साकोरी; श्री. मदनकुमार, मुंबई; सौ. सपावाई आधारे; श्री. वसंत जाधव, मुंबई; श्री. मन्नाबाई नायक, श्री. सिताराम नायक, जबलपूर; सौ. सावित्रीबाई लाले, जेऊरी;

नामदार पाटणकर, केंद्रीय मंत्री, श्रीसाईवाबांचे दर्शनास आले होते.

या महिन्यांत संस्थानच्या धर्मार्थ दवाखान्यास एकूण १६७२ रुग्णांवर उपचार करण्यांत आले. दवाखान्यास देणगी म्हणून श्री. जगदीशांकर उदयशंकर भट, भावनगर यांनी २०० रुपये दिले, तसेच श्री. महसकर मुंबई यांनी लोखंडी सर्जीकल पलंग कि. रु. ३६० चा देणगी म्हणून दिला. श्री. नसनवाजी मुंबई यांनी स्ट्रेचर कि. रु. ५० चा देणगी दिला. सौ. सिताबाई आर. पाटणकर मुंबई, यांनी तपासणीचे टेवल (गोदरंजन्चे) कि. रु. ११५ चे व हत्यरे टेवण्याची ट्रॉली कि. रु. ११० ची व ड्रेसिंग ट्रॉली कि. रु. ९५ ची व बसणेचे दिग्रांवै स्थल कि. रु. ६५ चे व ड्रेसिंगची घाण दाकणेचे माडे कि. रु. ५०चे अशा वस्तु देणगी म्हणून दिल्या.

श्रीगुरुपौर्णिमा उत्सव, शके १८७७

श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु शाईबाबामहाराज संस्थान शिर्डी यांचा श्रीगुरुपौर्णिमेचा उत्सव सालावादप्रमाणे यंदाहि झाला. उत्सवास प्रारंभ आषाढ शु. १४ सोमवार ता. ४-७-५५ रोजी होऊन आषाढ व. १ वार बुधवार ता. ६-७-५५ रोजी तो समाप्त झाला. उत्सवास बाहेरगावचे भक्तांची वरीच गर्दी होती. उत्सवात बंदोवस्ताकारिता मुद्दाम पोलीष होमगार्ड आले होते. संस्थानचे व्यवस्थापक मंडळ, मै. ट्रस्टी, अस्यक्ष, वॉ. सेक्टरी, वॉ. खजिनदार वैरे सर्व मंडळी आली होती. उत्सवात भक्तांना उत्तरणेस अडचण होऊन नये म्हणून मंडप, तंबू, वैरे धालणेत आले होते, आरोग्य खाल्याने सर्व जागां-मधून डी. डी. फवारे मारुन स्वच्छता केली होती. मंदीर, द्वारकामार्ह, मुक्तमार्ही वैरे टिकाणी विद्युत, दीपांची रोपनाई

होती. दूरध्वनिक्षेपक बसवून सर्वोना कार्यक्रम ऐकूं येण्याची व्यवस्था करण्यात आली होती. उत्सवात सर्व भक्तांना प्रसाद म्हणून श्रीचे जुने कपडे, चांदीच्या वस्तू यांची विक्री करण्यात आली.

उत्सवाचे पहिले दिवशीं सोमवार ता. ४-७-५५ रोजी दोन प्रहरी नित्यकार्यक्रमाच्यातीरिक सं. गवई यांचे कीर्तन व रात्रौ पालखीची मिरवणूक (गायन भजन) वैरे झाले. मंगळवार ता. ५-७-५५ रोजी नित्यकार्यक्रमाच्यतिरिक्त दोन प्रहरी डॉ. अण्णासाहेब गवाणकर यांचे कीर्तन, रात्रौ पुण्याचे जोशी यांचे श्रीज्ञानेश्वरीवर प्रवचन, गांवांतून रथाची मिरवणूक, नंतर रात्रभर जागर, मुंबई, पुणे, नाशिककडील कलावत भक्त लोक यांचे गायन, वादन, सनई, नकला वैरे कार्यक्रम रात्रभर झाले. बुधवार ता. ६-७-५५ रोजी सकाळी १०॥ ते १२॥ पर्यंत गोपाळ, काला कीर्तन, दहीहुंडी वैरे कार्यक्रम होऊन उत्सव समाप्त झाला. उत्सवानिमित्त शिर्डी गांवकरी लोकांस एक दिवस भोजन देणेत आले.

आगस्ट १९५५

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनासाठी नित्याप्रमाणे भक्तमंडळी शिर्डीस आली होती. त्यांतील कांही कलाकारांनी श्रीसमोर हजेरी दिली.

कीर्तनः—श्री. ह. भ. प. गणपतीचिवा खेडकर रामदासी मु. लाड कारंजा; जि. अकोला. ह. भ. प. गंगावाई देवसुख नाशिक. संस्थान गवई श्री. मराठे यांची या महिन्यांत आवण व. ११, श्री अह्लाबाई होळकर पुण्यतिथीनिमित्त, अधिक श्रा. शु. ११, स्वराज्यप्रासी दिनानिमित्त, गोकुळ अष्टमी दोन अशी कीर्तने केली.

पोचाडे व काव्य गायनः—श्री. विश्वनाथराव जवळेडकर दादर, मुंबई; श्री. शारद मुळे, श्री. मनोहर कामत, दादर, मुंबई, गायनः—श्री. माच्छाडा माणिकवाई रायचूर, श्री. जयवत चावरे, श्री. शशीकांत गोरे, श्री. श्रीकांत गोडबोले, अभिनव कला मंडळ, दादर, मुंबई, श्री. सूर्यकांत मोहिले व सौ. शैल मोहिले, मुंबई.

श्रीकृष्णजयंतीनिमित्त श्रीसाई मंदिरांत जन्मोत्सव कीर्तन, दुसरे दिवशीं श्रीच्या रथाची गांवांतून मिरवणूक व गोपाळकाला, दहीहुंडी वैरे कार्यक्रम झाला.

१५: आंगण स्वराज्यप्रातिदिनानिमित्त रात्रौ श्रीमंदिरांत कीर्तन, दिव्याची रोषनाई वैरे कार्यक्रम झाला.

या महिन्यांत संस्थानच्या धर्मार्थ दवाखान्यास श्री. रतिलाल चिमणलाल शाहा, अहमदाबाद, यांनी रु. ५० ची देणगी दिली. या महिन्यांत १२०० रुग्णांवर उपचार करण्यांत आले.

—द. व. राणे—सम्मान्य चिटणीस